

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет економіки та управління
Кафедра фінансів

Микола Карлін

«Магістерський семінар з фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку»

Конспект лекцій

Луцьк - 2023

УДК 336(075.8)

К21

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Волинського національного університету імені Лесі Українки

протокол № 2 від 25 10 2023 р.

Рецензент:

д. е. н., проф., завідувачка
кафедри менеджменту
Луцького національного
Технічного університету

Н. С. Вавдіюк

Карлін М. І.

Магістерський курс з фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку: конспект лекцій. Електронне видання. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2023. 88 с.

Видання містить конспект лекцій, питання для контролю знань магістрантів, список літератури.

Рекомендовано магістрантам першого року навчання в галузі знань 07 – управління та адміністрування напряму 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

© Карлін М.І. 2023

Вступ

Конспект лекцій з «Магістерського курсу з фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку» є складовою частиною нормативно-методичного забезпечення навчального процесу для підготовки магістрантів з спеціальності «Фінанси, банківська справа, страхування та фондові ринки». В сучасних умовах відбуваються суттєві зміни у наукових підходах до визначення структури фінансової системи країни та її таких важливих елементів як публічні фінанси, банківська справа, фінансовий ринок, фінанси підприємств, страхування, фінанси домогосподарств. Тому важливо з'ясувати існуючі проблеми в цих питаннях та можливі шляхи їх розв'язання.

Важливою ланкою фінансової системи України є публічні фінанси, які досить часто ототожнюють з державними фінансами, що, на наш погляд, є помилкою. Виходячи із постулатів фінансової науки у демократичних країнах, публічні фінанси включають в себе державні та місцеві фінанси, які відрізняються між собою як суб'єктами, так об'єктами фінансових відносин, на що робиться наголос в зарубіжних виданнях з публічних фінансів. Складною проблемою є визначення структури публічних фінансів, оскільки в фінансовій науці не до кінця виділені як елементи державних, так і елементи місцевих фінансів. Серед проблем банківської системи однією з найскладніших є забезпечення фінансової безпеки банків та небанківських інституцій, через які відмивається переважна частина «брудних грошей». В системі страхування досить складною проблемою є знаходження балансу між видами загальнодержавного обов'язкового страхування та добровільним медичним і добровільним пенсійним страхуванням. Фондовий ринок України в умовах війни Росії проти нашої країни ледь функціонує, що вимагає пошуків шляхів його активізації. Ці та інші питання розкриваються в даному курсі лекцій, який стане в нагоді магістрантам-фінансистам при підготовці ними магістерських робіт.

Конспект лекцій побудовано таким чином, щоб надати магістрантам максимальну інформацію, що характеризує зміст існуючих проблем у державних та місцевих фінансах, бюджетній та податковій системі України, у функціонування державних цільових фондів, у фінансах підприємств, страхових організацій, у фінансах домогосподарств, на фондовому ринку нашої країни. У конспекті лекцій також аналізуються існуючі проблеми у діяльності органів управління фінансами нашої країни (Міністерства фінансів України, Державної податкової служби, Державної казначейської служби, Державної аудиторської служби та інших) та розкриваються шляхи їх вирішення.

Певна увага в конспекті лекцій приділена розкриттю існуючих проблем здійснення процесу децентралізації в фінансовій сфері України, яка почала проводитися з 2014 р., специфіці вирішення проблемних питань здійснення адміністративно-територіальної реформи в Україні та її регіонах, які поки не до кінця з'ясовані. Для вирішення існуючих проблем у функціонуванні фінансів України проаналізовано досвід демократичних країн світу (насамперед країн Європейського Союзу) та обґрунтовані деякі шляхи його використання в Україні.

Метою вивчення дисципліни є: на основі з'ясування теоретичних засад функціонування фінансових систем демократичних країн виявити конкретні форми і методи удосконалення фінансової системи України.

Предметом дисципліни «Магістерський курс з фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку» є з'ясування методологічних проблем, що виникають з приводу формування і використання фінансів на всіх рівнях та шляхів їх вирішення в Україні з урахуванням досвіду демократичних країн.

Завдання курсу є: з'ясувати теоретичні основи формування і використання фінансів у демократичних країнах; виявити конкретні форми і методи удосконалення використання фінансів у нашій країні; визначити проблеми формування і використання фінансових ресурсів Державного та місцевих бюджетів і державних цільових фондів та окреслити шляхи їх вирішення в умовах децентралізації; проаналізувати існуючі методологічні проблеми у функціонуванні банківської сфери України та обґрунтувати шляхи їх вирішення; виявити існуючі фінансові проблеми у діяльності підприємств та розробити методологію їх подолання; з'ясувати методологічні проблеми розвитку фінансового, фондового та страхового ринків України та запропонувати можливі напрями їх вирішення.

При вивченні курсу студенти набудуть інтегральні, загальні та фахові **компетентності**.

Інтегральні компетенції:

здатність застосовувати знання з питань фінансів у професійній діяльності; знання вимог до написання наукових робіт з фінансів; вміння чітко виражати свої думки, мати свій погляд на проблему та вміння відстоювати свою позицію щодо напрямів удосконалення використання фінансів в Україні в сучасних умовах; здатність ініціювати свої ідеї при проведенні практичних занять з «Магістерського курсу з фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку».

Загальні компетенції:

ЗК 1. Здатність виявляти та вирішувати проблеми, генерувати нові наукові ідеї на межі предметних галузей і здійснювати власні дослідження.

ЗК 6. Здатність спілкуватися у професійному середовищі та з представниками інших професійних груп у національному та міжнародному контексті.

ЗК 7. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 10. Здатність презентувати результати власних досліджень.

ЗК 11. Здатність аналізувати, оцінювати та визначати ресурси, необхідні для вирішення проблеми та визначати шляхи їх подолання.

Фахові компетенції:

ФК 1. Здатність формувати науковий світогляд у сфері фінансів, банківської справи та страхування.

ФК 7. Здатність застосовувати механізми та інструменти грошово-кредитного, монетарного, бюджетного та фіскального регулювання.

ФК 8. Здатність розробляти методи та інструменти реалізації фінансової політики на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях.

ФК 11. Здатність оптимізувати структуру фінансових ресурсів територіальних громад, органів місцевого самоврядування, здійснювати аналіз системи бюджетного та фінансового вирівнювання територій.

ФК 14. Здатність володіти та адекватно використовувати понятійно-категоріальний апарат та методологію сучасної фінансової науки країн ЄС та визначати тенденції глобальних змін.

Тема 1. Еволюція фінансової науки та методологічні проблеми визначення структури фінансової системи країни

1.1. Методологічні засади визначення предмету фінансової науки.

1.2. Методологічні проблеми визначення структури фінансової системи України.

1.3. Методологічні проблеми визначення функцій публічних фінансів.

1.4. Методологічні засади визначення структури публічних фінансів України з урахуванням досвіду Польщі.

Контрольні запитання.

1.1. Методологічні засади визначення предмету фінансової науки .

Фінансова наука – це, на думку багатьох провідних економістів світу, економічний аналіз державної діяльності. Під державою у вузькому значенні цього слова вони розуміють сукупність адміністративних одиниць: земель, штатів, союзів громад, федерації, а також наднаціональні утворення: Європейський Союз, ООН тощо. До складу держави у широкому розумінні, крім цього, належать інституції обов'язкового страхування, органи пенсійного та медичного страхування, а також цільові централізовані та децентралізовані фонди. Нерідко до держави зараховують також суспільні підприємства приватно - правової форми власності (аеропорти, автодороги, залізниці тощо). У демократичних країнах вчені виходять з припущення, що всі індивіди прагнуть максимізувати свою вигоду в рамках цих інститутів. Певний внесок в теорію публічних фінансів зробили такі зарубіжні вчені як: А. Сміт, Д. Рікардо, А. Пігу, К. Вікксель, А. Лернер, А. Даунз,

Уперше систематизований аналіз державного господарства був здійснений німецькими камералістами у XVII – XVIII ст. Вони розглядали державу як об'єкт управління, але своє завдання вони вбачали і в консультуванні місцевих правителів щодо розробки фінансово – політичних заходів, орієнтованих на підвищення їхнього добробуту. Найвідоміший представник класичної політичної економії А. Сміт у своїх дослідженнях приділяв увагу переважно нормативним принципам державної діяльності, а не вивченню механізму її функціонування. Бюджетні кошти, на його думку, слід використовувати виключно на загальнодержавні завдання. Другий відомий представник класичної політичної економії – Д. Рікардо – приділяв значну увагу проблемі формування державних доходів, зокрема і за допомогою позичкових фінансів.

Серед напрацювань неокласиків заслуговують на увагу ідеї А. Пігу щодо врахування в фінансовій науці зовнішніх ефектів. У державному секторі позитивні зовнішні ефекти можуть перетворюватися на так звані суспільні блага. Рішучий крок у розвитку суспільних благ здійснила італійська школа фінансової науки, а також К. Вікксель. Серед найбільш яскравих представників

кейнсіанства слід виділити А. Лернера з його концепцією функціональних фінансів, суть якої полягає в наступному. По-перше, оподаткування не повинно ставити лише цілі акумуляції ресурсів; по-друге, державні видатки не повинні орієнтуватися на рівень податкових надходжень, а все повинно служити інтересам політики зайнятості. Після Другої світової війни значне поширення отримала теорія суспільних благ, а також економічна теорія конституції та правил прийняття рішень. Значний внесок у розвиток теорії демократії зробила теорія А. Даунза, яка показала роль виборців у прийнятті депутатами тих чи інших рішень щодо бюджету.

На відміну від підприємств діяльність держави фінансується за рахунок бюджету, який формується з податкових надходжень та позичкових ресурсів. До бюджетних видатків, як відомо, відносять зарплату державних службовців та прирівняних до них осіб, відсоткові платежі з обслуговування державного боргу, субсидії, субвенції, дотації тощо. Всі ці дії залежать як від індивідуальної, так і від колективної поведінки платників податків. Оскільки в сучасних демократичних країнах передусім виходять з раціональної поведінки громадян та державних структур при використанні суспільних фінансів, то в них застосовують фінансовий аналіз процесу прийняття рішень та фінансовий аналіз сфери впливу цих рішень.

Відповідно до висунутої А. Даунзом економічної гіпотези у своїх діях політики керуються прагненням досягти влади, авторитету і, певною мірою, отримати матеріальну вигоду. Оскільки вирішальним чинником при цьому є число отриманих голосів виборців, політик має подбати про прихильність електорату до своєї кандидатури. Найважливішим чинником, що впливає на результат виборів, є рівень інформаційного забезпечення, оскільки виборці повинні мати інформацію про напрями використання суспільних фінансів. Тому завданням фінансової науки полягає в тому, щоб удосконалити рівень інформаційного забезпечення учасників політичного процесу.

Значний вклад у розробку теорії фінансів та теорії державних фінансів внесли такі відомі українські вчені, як В. Л. Андрущенко, В. Д. Базилевич, О. Д. Василик, Г. О. Волощук, Т. І. Єфименко, О. П. Кириленко, В. І. Кравченко, А. І. Крисоватий, М. І. Крупка, І. О. Лютий, Ц. Г. Огонь, В. М. Опарін, К. В. Павлюк, Ю. В. Пасічник, Д. В. Полозенко, І. В. Розпутенко, С. В. Слухай, А. М. Соколовська, В. М. Суторміна, Н. М. Ткаченко, В. М. Федосов, І. Я. Чугунов, С. І. Юрій та інші. Разом з тим, в науковому плані вимагає уточнення змісту таких понять, як державні фінанси, публічні фінанси, структура публічних фінансів, їх функції, які поки в українській фінансовій літературі трактуються по-різному. Вимагає подальших досліджень і проблема забезпечення безпеки банківського, страхового та фондового ринку, а також проблема обмеження виведення коштів з України в офшори тощо. Досить складною проблемою є й визначення пріоритетів для фінансування відбудови України, а також фінансування повернення українських вимушених переселенців із закордону.

1.2. Методологічні проблеми визначення структури фінансової системи України.

Для з'ясування шляхів реформування фінансів України важливо визначитися з структурою фінансової системи країни. У фінансовій науці демократичних країн переважає трактування фінансової системи у контексті

функціонування фінансового ринку. Наприклад, З. Боді та Р. Мертон характеризують фінансову систему як сукупність ринків та інших інститутів, що використовуються для укладання фінансових угод, обміну активами і ризиками. Ця система включає ринки акцій, облігацій та інших фінансових інструментів, фінансових посередників (таких, як банки і страхові компанії), та органи, які регулюють діяльність усіх цих установ. Але існують й інші підходи. Зокрема П. Роуз і Д. Фрезер розглядають фінансову систему країни досить широко, відносячи до неї мережу фінансових ринків, фінансові інституції, бізнесові структури, фінанси домогосподарств та уряду.

Більшість українських вчених розглядає фінансову систему з двох сторін: за внутрішньою будовою і організаційною структурою. За внутрішньою будовою фінансова система країни – це сукупність відносно відокремлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу й перерозподілу ВВП. Фінансова система країни за організаційною будовою – це сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками.

Національні фінансові системи, на думку д. е. н., проф. В.М. Опаріна, відображають структуру фінансів окремих країн. До їх складу входять: фінанси суб'єктів господарювання; страхування; державні фінанси; міжнародні фінансові відносини; внутрішній фінансовий ринок. На наш погляд, в структурі фінансової системи країни в умовах глобальної економіки недоцільно виділяти таку складову, як міжнародні фінансові відносини. Це пов'язано з тим, що фінансова система України повністю входить у світові фінанси, а не є якимось її окремим елементом. Про необхідність саме такого розгляду структури фінансової системи країни свідчить негативний вплив світових економічних кризи 2008-2009 років та 2020 р. на всі складові фінансової системи України. Крім того, ВВП нашої країни донедавна майже на 50% формувалася за рахунок експорту, що свідчить про відкритість нашої фінансової системи в цілому, а не окремих її складових. Нерозуміння цих сучасних реалій призводить до негативних наслідків на практиці. Деякі українські політики найвищого рангу вважали в жовтні 2008 р., що фінансова криза у розвинутих країнах обійде фінансову систему України стороною. Відповідно не був прийнятий кризовий бюджет на 2009 рік та інші непопулярні заходи, що й призвело до обвалу гривні щодо долара в кінці 2008 - на початку 2009 років, та до визнання України міжнародним співтовариством як країни, яка найбільше постраждала від світової економічної кризи 2008 – 2009 років (поряд з Ісландією, Угорщиною і Латвією). Але названим країнам зразу була надана необхідна фінансова допомога з фондів ЄС, інших міжнародних організацій. Україна ж опинилася сам на сам з наслідками світової фінансової кризи. Негативні наслідки цієї кризи для нашої країни можуть бути ще більшими, якщо в 2022 р. не стабілізується економічна та політична ситуація в Україні, не припиниться військова агресія Росії проти нашої країни. Інший український фінансист, д. е. н., проф. О. М. Ковалюк вважає, що фінансова система країни охоплює сферу фінансів (об'єкт фінансової системи); сукупність фінансових органів (суб'єкт фінансової системи); фінансовий механізм (засіб взаємодії суб'єкта й об'єкта фінансової системи). На думку д. е. н., проф. М. І. Крупки фінансову систему країни можна розглядати як інфраструктуру різних фінансових інститутів, які

здійснюють фінансові операції та одночасно є суб'єктами і об'єктами управління фінансами. Як вважає д. е. н., проф. С. Л. Лондар, фінанси, як вид суспільної діяльності, пов'язаний із управлінням потоками коштів, найповніше характеризується поняттям «фінансова система». Стосовно структури фінансової системи на думку С. Л. Лондара, то вона включає чотири складові: 1) інституції; 2) організації; 3) фінансовий механізм; 4) інструменти державного регулювання, які властиві економічній системі.

Виходячи з досвіду розвинутих країн, до складу фінансової системи України все більше вчених нашої країни пропонують включати: 1) державні фінанси; 2) фінанси підприємств; 3) страхування; 4) фінансовий ринок; 5) фінанси домогосподарств. Якщо стосовно більшості з цих елементів фінансової системи в українській фінансовій науці, як правило, не виникає суттєвих заперечень, то щодо включення до неї державних фінансів ще йдуть дискусії. На наш погляд, замість державних фінансів в фінансову систему України доцільно включити публічні фінанси, як це зроблено у підручниках з фінансів у всіх демократичних країнах світу.

1.3. Методологічні проблеми визначення функцій публічних фінансів та їх структури.

Держава впливає на економіку за допомогою фінансів, які виконують, як вважається в українській фінансовій науці, дві основні функції: розподільчу та контрольну. Розподільча функція є основною для фінансів. Її сутність полягає в тому, що фінанси є цільовим інструментом розподілу і перерозподілу ВВП та національного доходу шляхом утворення фондів грошових коштів і використання їх за цільовим призначенням. Водночас, фінанси виступають основним розподільним інструментом. Крім них, хоч і в значно обмежених рамках, насамперед у сфері перерозподілу, цю функцію можуть виконувати ціни. Причому перерозподіл відбувається внаслідок так званого перекосу цін, коли на товари і послуги одних галузей вони вищі від вартості, а на інші товари і послуги - нижчі. Тобто перерозподіл за допомогою цін відбувається не тому, що цінам цілеспрямовано властива така функція, а навпаки, тому, що в певних випадках вони неточно і неповно виконують функцію вимірювання вартості. На відміну від цін фінанси насамперед призначені для здійснення розподілу вартості ВВП.

Сутність контрольної функції полягає в тому, що фінанси — це інструмент контролю за діяльністю суб'єктів розподільних відносин. Рух грошових потоків відображає обмін, розподіл і перерозподіл вартості і тому об'єктивно вимагає контролю. У процесі фінансових взаємовідносин різні суб'єкти контролюють один одного. Саме така підконтрольність забезпечує збереження фінансових ресурсів та формування доходів на законній основі. Установлення і здійснення фінансових взаємовідносин автоматично передбачає і взаємний контроль сторін.

Держава в умовах формування та розвитку ринкової економіки є одним із основних учасників економічного процесу не лише з точки зору виконання нею функцій контролю та регулювання, але й точки зору того, що вона виступає досить потужним споживачем товарів, робіт і послуг. У процесі виконання своїх цільових функцій в держави виникає проблема матеріально-технічного забезпечення, як при реалізації державних програм, так і у поточній діяльності.

Здебільшого ця проблема вирішується придбанням необхідних ресурсів (матеріальних, інтелектуальних та фізичних). Такі закупівлі називають державними (публічними) закупівлями. Державні закупівлі є вагомим інструментом регулювання попиту та пропозиції на конкретні види продукції, оскільки являє собою придбання товарів, робіт і послуг за кошти державного бюджету. В силу цього важливо добитися ефективного використання бюджетних коштів, виділених на державні закупівлі в Україні, чого поки не вдається досягнути.

Аналіз зарубіжної фінансової літератури дозволяє дати наступне визначення суті публічних фінансів та їх функцій. Суть публічних фінансів - це взаємозв'язки та процеси, пов'язані з формуванням і використанням суспільних грошових коштів, які забезпечують функціонування суспільного сектора країни (або публічного сектора за західною термінологією). Суть публічних фінансів реалізується через їх функції. Виходячи з економічних функцій держави публічні фінанси повинні виконувати наступні функції: 1) функцію алокації; 2) функцію перерозподілу; 3) стабілізаційну функцію. Зміст функції алокації полягає у забезпеченні фінансовими ресурсами держави та місцевих органів влади та самоврядування, щоб вони належним чином виконували свої завдання. Розподільча функція публічних фінансів характеризує процеси перерозподілу фінансових ресурсів в суспільстві на користь держави та місцевих органів самоврядування, державного сектору, малозабезпечених верст населення тощо. Стабілізаційна функція публічних фінансів забезпечує оптимальний розвиток суспільства за допомогою використання таких інструментів, як державні та місцеві податки та збори, державні та місцеві видатки. Важливо знайти оптимальне співвідношення між ними, чого поки не вдається досягнути в Україні. Виходом з цього становища може стати використання принципу «найменшої шкоди» при реформування податкової системи України та оптимізації видатків бюджету. Особливо це актуально для подолання наслідків військової агресії Росії проти України в лютому-березні 2022 р.

Вказані функції реалізуються за допомогою фінансових ресурсів держави. Тому в українській фінансовій літературі, на відміну від західноєвропейської та північноамериканської, до сьогодні досить часто використовується поняття «державні фінанси» (або – «фінанси держави») як синонім поняття «публічні фінанси» (або – «суспільні фінанси»). На наш погляд, цього робити не можна, як в теоретичному, так і в практичному плані, оскільки це призводить до проблем у фінансовій політиці держави, коли політики при владі на свій розсуд прагнуть розпоряджатися фінансами держави, не враховуючи особливості окремих складових публічних фінансів, насамперед місцевих фінансів.

Виділення у фінансовій системі державних фінансів вимагає вирішення складної теоретичної проблеми. Враховуючи, що до їх складу сьогодні включають не тільки державний, а й місцеві бюджети, які за українським законодавством є відносно самостійними утвореннями, то замість категорії «державні фінанси», доцільно використовувати термін «публічні фінанси», як це робиться у підручниках з фінансів у багатьох країнах світу. Наприклад, у підручниках з суспільних фінансів, написаних відомими польськими вченими: С. Овсяком, Є. Осятинським, Е. Малиновською-Місьонг та В. Місьонгом. У той же час, в Україні до цього часу використовується традиційний підхід до

визначення фінансової системи без виділення в ній суспільних фінансів. Так, в підручнику з фінансів, написаному провідними українськими вченими-фінансистами в 2008 р., в структурі фінансової системи виділяються «фінанси держави», а не публічні фінанси. Разом з тим, поступово ця ситуація змінюється. Д. е. н., проф. С.В. Слухай вважає, що замість категорії «державні фінанси» потрібно використовувати категорію «суспільні фінанси», оскільки крім держави участь у вирішенні суспільних питань беруть і територіальні громади, інтереси яких не завжди є адекватними державним, а фінансування суспільних благ здійснюється не лише коштом держави, а й за рахунок акумульованих місцевими громадами коштів. У цьому випадку структура фінансової системи виглядатиме наступним чином: 1) суспільні фінанси; 2) фінанси підприємств; 3) страхування; 4) фінансовий ринок; 5) фінанси домогосподарств. Як вважає д. е. н., проф. О.В. Длугопольський, публічні фінанси охоплюють доходи і видатки центрального та місцевих урядів, а також структурні взаємозв'язки між ними, визначення яких відбувається у середовищі представницької влади. Відповідно структура публічних фінансів включає: 1) сукупність усіх бюджетів держави; 2) державні фонди цільового і нецільового призначення; 3) фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності; 4) державний кредит; 5) державне майнове та особисте страхування. Тобто, публічні фінанси охоплюють державні і місцеві фінанси. Такий підхід до структури фінансової системи України та публічних фінансів нашої країни багато років пропонується й автором даної роботи. На думку д. е. н., проф. В.І. Кравченка, за своїм призначенням, фінанси України поділяються на публічні фінанси, приватні фінанси, фінанси неприбуткового сектору та частково міжнародні фінанси. Відповідно, до публічних фінансів в Україні відносяться державні фінанси, місцеві фінанси, фінанси політичних партій, державний кредит, податки і збори, платежі до державних цільових фондів, державні страхові фонди, державні внески за державне страхування. До приватних фінансів належать корпоративні фінанси, фінанси домашніх господарств, банківській кредит, приватні страхові фонди та страхові внески. До фінансів неприбуткового сектору належать фінанси різноманітних неприбуткових та професійних організацій, створених як фізичними так і юридичними особами.

Д. е. н., проф. В. Б. Тропіна виділяє у складі фінансової системи України, крім фінансів суб'єктів господарювання й фінансів домогосподарств, публічні фінанси, основними елементами яких на її думку, є: державні фінанси, котрі є державною власністю й витрачаються для реалізації загальнодержавних публічних інтересів; фінанси органів місцевого самоврядування, котрі є комунальною власністю й витрачаються для реалізації публічних територіальних інтересів, визнаних органами самоврядування відповідних територій; фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, кошти яких не є державною чи комунальною власністю й витрачаються для реалізації суспільного інтересу в забезпеченні соціального захисту громадян, визнаного й гарантованого державою.

Основою публічних фінансів України є зведений бюджет, доходна частина якого формується переважно з податкових надходжень та позичкових ресурсів, а видаткова – використовується на утримання бюджетних установ,

оборону країни, допомогу малозабезпеченим верствам населення тощо. В Україні бюджетна система складається з Державного бюджету та місцевих бюджетів, які разом утворюють зведений бюджет, що є розрахунковою величиною. Місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування. До бюджетів місцевого самоврядування належать бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань. Важливо посилити роль територіальних громад у використанні публічних фінансів в Україні, щоб унеможливити їх розкрадання.

1.4. Методологічні засади визначення структури публічних фінансів України з урахуванням досвіду Польщі.

Публічні фінанси України ще мають значні недоліки, які негативно впливають насамперед на обороноздатність нашої країни в умовах війни Росії проти України. Вони також поки не кореспондуються із завданнями економічного зростання, виконують суто фіскальну функцію. Тому в нашій країні треба з увагою поставитися до особливостей реформування фінансової системи Польщі, яка значно випередила нашу країну в доходах на душу населення. Насамперед необхідно вивчити досвід адміністративно-територіальної реформи в Польщі, яка призвела до суттєвого покращення фінансового стану органів місцевого самоврядування в цій країні. Реформа повинна була перебудувати фінансову систему Польщі, змінивши поступово пропорції перерозподілу публічних фінансів між органами державної адміністрації і органами місцевого самоврядування на користь останніх. Для оптимізації державних витрат у 1999 році в Польщі було проведено адміністративно – територіальну реформу, при якій кількість воєводств було значно скорочено (в Україні політики чомусь бояться говорити про скорочення кількості областей, навіть дуже дотаційних). Поляки спочатку визначили первинну, адміністративну бюджетну одиницю – гміну. Власне, цей крок 1990 року став своєрідним відродженням системи місцевих фінансів, що існувала в Польщі до 1950 року. Нині в країні налічується 2489 гмін. Середня польська гміна має населення близько 10-15 тис. мешканців. Сільські гміни мають у середньому 3 тис. мешканців, гміни великих міст – кілька сотень тисяч мешканців. Вони покликані задовольнити потреби місцевої громади в суспільних послугах. Таким чином, місцевий бюджет гміни може складатися з бюджетів кількох окремих сіл, селищ, містечок із навколишніми селищами чи великого міста. Гміна самостійно фінансує видатки на утримання території, шляхів, вулиць, мостів, парків, охорону довкілля, водопостачання, каналізацію та вивезення сміття, забезпечення електроенергією, газом, первинну охорону здоров'я, дошкільні заклади та початкові школи, міський громадський транспорт, бібліотеки та культурні центри, спортивні майданчики тощо. Для цього гміна має закріплені джерела доходів у вигляді податків на власність, на сільськогосподарську діяльність, на використання лісових ресурсів, на підприємницьку діяльність та ін. Також гміна розпоряджається коштами від гербового збору, збору на геологічні розробки, місцевих зборів. Окрім цього вона має в своєму арсеналі фіксований відсоток загальнодержавних податків (27,6% прибуткового податку з громадян, 5% податку на прибуток підприємств). Бюджет гміни отримує й загальну субвенцію на освіту, бюджетне

вирівнювання та компенсацію витрат і цільову дотацію з державного бюджету на делеговані державою повноваження.

Передбачено, що для отримання кредиту органом місцевого самоврядування в Польщі йому необхідно отримати висновок регіональної рахункової палати про можливість повернення кредиту або позики та спроможність викупити цінні папери. Подібними функціями слід наділити й регіональні підрозділи Державної фінансової інспекції України, яка зараз трансформується в Державну аудиторську службу.

Середня ланка самоврядування Польщі – повіт – була введена вже після того, як певний час проіснували гміни. З досвіду, стало зрозуміло, що гміна не впорається з безліччю більш ґрунтовних завдань. На рівні польського повіту, до складу якого входять гміни, вже немає безпосередньої присутності держави. Повіт виконує повноваження з утримання закладів середньої, спеціальної та професійної освіти, медичних установ і лікарень, культурних установ, збереження культурних цінностей тощо. Якщо порівнювати з Україною, то найвідповіднішою бюджетною одиницею польському повітові буде районний бюджет з тією різницею, що в Польщі бюджет нижчого рівня, тобто гміни, зовсім не залежить від диктату бюджету вищого рівня, тобто повіту.

Найвищою ланкою місцевого самоврядування в Польщі є воєводство, що його можна умовно порівняти з українською областю. Щоправда головною функцією воєводства є регіональний розвиток, а не диктування умов розподілу коштів та видатків між районами та містами. Виходячи з цієї головної мети, поляки скоротили кількість воєводств з 49 до 16. Передбачалося залишити лише 14, але місцеві громади кількох регіонів на це не погодилися – і враховуючи історичні традиції та громадську думку створили 16 воєводств. У деяких воєводствах, з урахуванням думки громадськості, створили не один, а два воєводських центри. Цей досвід важливо використати в Україні при проведенні територіальної реформи при укрупненні областей, хоча ця ідея поки не підтримується владою.

Структура самоврядування та місцевих бюджетів у Польщі чітко регламентована і контрольована завдяки системі регіональних відділень Національної інспекції контролю (НІК), покликаних здійснювати нагляд за фінансовою діяльністю одиниць територіального самоврядування. Її регіональні відділення контролюють планування та виконання місцевих бюджетів. Без візи голови регіонального відділення рахункової палати місцевий бюджет не може бути ухвалений, поки голова не переконається у реальності перспективних показників. Контроль ґрунтується на трьох принципах: законність, економічність та ефективність. Також важливо те, голова НІКу обирається на 7 років, щоб унезалежнити його діяльність від впливу Президента та парламенту Польщі, які обираються на коротші терміни.

Загалом, польські регіони розпоряджаються третиною всіх податків. У своїй компетенції Кабінет міністрів Польщі залишив тільки те, від чого залежить міцність суспільства і збереження його єдності (право, обороноздатність, внутрішня безпека, зовнішня політика). Визначення бюджету, розвиток виробництва, регіональної політики – все це стало правом місцевого самоуправління. Його зв'язок з центральною владою здійснюється через воєводу, у веденні якого залишаються колективна безпека, громадський

порядок, а також контроль за дотриманням законів органами самоуправління.

Виходячи з польського досвіду, Україні потрібно зменшувати розподільчі процеси на користь збільшення фінансових ресурсів регіонів, територіальних громад та недержавного сектора, що сприятиме підвищенню ефективності економіки та прискореного відновлення нашої країни після закінчення війни Росії проти України. Це вимагає розробки нового бюджетного механізму, який би враховував економічну ситуацію, що склалася в світі та в Україні на початку третього десятиріччя XXI ст. Заходи щодо обмеження зростання державних витрат можна згрупувати за такими двома ознаками: кількісні фіскальні обмеження й обмеження щодо порядку прийняття фіскальних рішень. За кількісних фіскальних обмежень державним інституціям, відповідальним за прийняття політичних рішень у фіскальній сфері, не дозволяється переходити за встановлений граничний рівень оподаткування (наприклад, за рівень податкової квоти у ВВП). Процедурні фіскальні обмеження полягають у регламентації порядку прийняття рішень у сфері оподаткування. З цією метою використовуються різноманітні методи оподаткування, головним із яких є поєднання рішень про доходи і видатки, що обґрунтований К. Вікселлем (Швеція). Відповідно до цього підходу рішення про державні витрати мають ухвалюватися тільки за наявності реального джерела їхнього покриття, чого поки не вистачає в Україні.

Польський досвід показує, що в Україні збільшення доходів державного бюджету має відбуватися не за рахунок посилення податкового навантаження на економіку, а шляхом глибокої лібералізації податкового законодавства, розширення бази оподаткування, створення сприятливих умов для розвитку виробництва, малого і середнього бізнесу, скорочення тіньової економіки та корупції (насамперед в оборонній сфері). Одночасно повинні передбачатися можливості стимулювання економічної, інноваційної та інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання незалежно від того, до якої галузі вони належать, а також звільнення від оподаткування доходів громадян, що інвестуються в цінні папери. Податкові реформи, що проводилися в більшості країн Євросоюзу у 1990-х і 2000-2014 рр., знаменували втілення в життя курсу на лібералізацію економіки та оподаткування, зумовленого загостренням економічної конкуренції, пов'язаної з розширенням ЄС, та загалом відповідали рекомендаціям ОЕСР. Їх головним принципом став принцип нейтральності оподаткування, згідно якого податки, по можливості, не повинні впливати на прийняття суб'єктами господарювання економічних рішень, вносити викривлення у дію ринкових механізмів.

Контрольні запитання

1. Яка структура фінансової системи країни?
2. Яка структура публічних фінансів та які функції виконують публічні фінанси?
3. Як співвідносяться поняття «державні фінанси» та «публічні фінанси»?
4. Яку роль відіграють публічні фінанси у фінансовій системі країни?
5. Чому державним інституціям, відповідальним за прийняття політичних рішень у фіскальній сфері, не дозволяється переходити за встановлений граничний рівень оподаткування?
6. Чому в Україні в сучасних умовах треба знизити фіскальну

направленість публічних фінансів?

7. У чому полягають напрями реформування фінансів у постсоціалістичних країнах?

8. Що з досвіду реформування фінансової системи Польщі можна використати в Україні?

Тема 2. Методологічні засади прояву державної активності через публічні фінанси.

2.1. Економічна логіка дій держави і роль в цьому публічних фінансів

2.2. Аналіз різних поглядів щодо необхідності державного втручання в економіку.

2.3. Порівняльний аналіз Вашингтонського та Пекінського консенсусу.

2.4. Публічні закупівлі як засіб ефективного державного регулювання публічних фінансів.

Контрольні запитання

2.1. Економічна логіка дій держави та роль в цьому публічних фінансів.

Традиційна фінансова наука розглядає державу як структуру, що вже сформувалася. Проте такий підхід не враховує той факт, що держава розвивається разом з еволюцією суспільства, що впливає й на публічні фінанси. Особливо це стосується постсоціалістичних країн, де відбувається суттєва еволюція публічних фінансів та розширення прав територіальних громад у їх використанні. При цьому треба взяти до уваги методологічне зауваження Т. Гоббса про те, що єдиною можливістю подолання анархії в суспільстві є укладання конституційного договору, у якому індивіди закріплюють свою особисту свободу. Натомість, громадяни згодні платити податки державі, яка повинна їх за це захищати та допомагати у скрутних обставинах.

Дж. Б'юкенен і Г. Таллок у 1962 р. розробили методологію фінансування демократичної держави, яку треба взяти до уваги й в Україні. У її умовах індивіди не повинні передавати суверенові всі права, а лише ті, які уможливають подолання міжособної боротьби та прийняття спільних рішень. Саме в умовах правової держави розмежовано діапазони свободи дій окремих громадян, що досягається наданням ексклюзивних прав стосовно розпорядження обмеженими ресурсами. У конституційному договорі закріплено й елементи державної виконавчої влади. Вони охоплюють правила прийняття колективних рішень, які потрібні під час розв'язання проблем фінансування суспільних благ, зокрема з таких питань, як зовнішня політика, державні заклади охорони здоров'я, будівництво доріг, пожежна охорона тощо. Надзвичайно популярне у демократичних країнах й правило простої більшості, за якого щонайменше $0,5n + 1$ з n -ї кількості громадян повинні проголосувати за проект, щоб він був ухвалений. Водночас важливо створити такі умови в суспільстві, щоб громадяни приймали активну участь у виборах депутатів державних та місцевих органів влади, які розпоряджаються фінансами держави. Прикладом цього є Швейцарія, де всі важливі питання вирішуються на референдумах різного рівня. Водночас проблемою є залучення громадян на місцеві вибори. Останнє стосується й

України, де на жовтневих (2020 р.) виборах депутатів місцевих рад прийняло участь менше 40 % виборців. Однією з причин цього явища є той факт, що значна частина населення нашої країни не вірить у можливості органів місцевого самоуправління покращити їх рівень життя та умови проживання для громад. Поки основні сподівання покладені на Українську державу, що пояснюється тривалим перебуванням багатьох громадян в рамках Радянського Союзу, де культивувався патерналізм держави. Децентралізація повинна підвищити роль громадян у забезпечення кращих умов їх проживання, одночасно посиливши їх відповідальність за ефективне використання місцевих фінансів.

Для функціонування держави особливе значення мають правила проведення голосування та прийняття колективних рішень. При цьому важливо враховувати інтереси як більшості, так і меншості. Зважаючи на приналежність до меншості найбагатших верств населення, потрібно щодо них проводити виважену податкову політику, інакше розпочнеться масове виведення їхніх коштів у офшори. Згідно даних третього звіту Інституту соціально-економічної трансформації, опублікованого в жовтні 2020 р., потенційні втрати бюджету в 2019 р. від схем уникнення податків в Україні склали 179,8-345,6 млрд грн (4,5-8,7 % від ВВП).

Україна поки змушена звертатися за кредитами до МВФ, інших міжнародних фінансових організацій, щоб вирішувати свої фінансові проблеми, які особливо загострилися після окупації Росією Криму і частини Донецької та Луганської областей в 2014 р. та після агресії Росії проти України в 2022 р. Тому Українській державі вкрай необхідно розробити належну систему боротьби з незаконним виведенням коштів за кордон, з ухиленням від оподаткування, з тіньовою економікою та корупцією тощо. Цього вимагають від керівництва нашої країни й міжнародні організації-донори України. Складність вирішення цих проблем пояснюється політичною та економічною нестабільністю в Україні, слабкістю державної влади на всіх рівнях, політичним, економічним та військовим тиском Росії на нашу країну з метою повернути нашу країну в зону впливу цієї держави тощо.

Україні, як і іншим країнам із трансформаційною економікою, потрібно зменшувати розподільчі процеси на користь збільшення фінансових ресурсів регіонів, територіальних громад і недержавного сектору, що сприятиме підвищенню ефективності економіки. Одним із таких напрямів стало створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та укрупнення районів в 2016-2020 рр. Водночас проблемою стало використання принципу добровільності при створенні ОТГ, що призвело до появи дуже заможних територіальних громад (ТГ) та не зменшило дотаційність багатьох інших ТГ. До речі, при створенні об'єднаних територіальних громад в Польщі, інших постсоціалістичних країнах-теперішніх членах ЄС цей принцип не застосовувався.

У країнах із трансформаційною економікою, у тому числі й в Україні, збільшення доходів державного бюджету повинно відбуватися не за рахунок посилення податкового навантаження на економіку, а за допомогою глибокої лібералізації податкового законодавства, розширення бази оподаткування, створення сприятливих умов для розвитку виробництва, малого й середнього бізнесу, скорочення тіньової економіки. Одночасно необхідно передбачити можливості стимулювання економічної, інноваційної та інвестиційної діяльності

суб'єктів господарювання незалежно від того, до якої галузі вони належать, а також звільнення від оподаткування доходів громадян, що інвестуються в цінні папери.

Для боротьби з тіньовою економікою, яка в Україні, за даними зарубіжних експертів, коливається в межах від 40 до 50 % від ВВП, державі слід взяти до уваги її нетиповий характер. Він проявляється в тому, що у нашій країні більша частина податків втрачається через інструменти уникнення податків, які масово використовують легальні фінансово-промислові групи та великі компанії, що домінують в українській економіці. Зростання уникнення податків в останні роки у нашій країні експерти пояснюють наступними причинами. 1. Гальмування реформи контролюючих органів. 2. Небажання влади ліквідувати податкову міліцію та забрати функцію контролю за економікою у поліції та СБУ, створивши для цього єдиний аналітичний орган з боротьби з економічними злочинами. Створення Бюро економічної безпеки, на яке планувалося витратити в 2021 р. 2 млрд грн, поки не в повній мірі вирішило поставлені завдання, оскільки за СБУ залишили функцію контролю за економікою. 3. Нереформована судова система. 4. Слабка та недружня до бізнесу фіскальна політика. 5. Спроба оподаткувати доходи українських заробітчан за кордоном, які в останні роки переказували в Україну 12-14 млрд дол США, що може суттєво призвести до їх зменшення та дестабілізації гривні. Крім того, це може викликати масову міграцію українців-заробітчан назавжди за кордон разом з сім'ями, на що звертають увагу багато експертів. Польща та ряд інших країн вже створюють для них відповідні умови.

Проблемою є й те, що в Україні держава поки не створила належних умов для повної реалізації свого потенціалу. За результатами економічного аудиту в 2020 р. уряд встановив, що розмір нереалізованого потенціалу України за останні 10 років становить 1 трлн дол США. Найбільшу частку в цій цифрі становлять корисні копалини. Правильне використання надр може принести Україні 409 млрд дол. Наша країна також не використала свій земельний потенціал на 85 млрд дол США. Нереалізований потенціал України щодо використання водних ресурсів оцінюється в 12 млрд дол США, а лісових ресурсів – в 40 млрд дол США тощо. Натомість треба взяти до уваги й втрати вказаних ресурсів в результаті війни Росії проти України, які оцінюються в сотні мільярдів доларів США.

2.2. Аналіз різних поглядів щодо необхідності державного втручання в економіку.

Необхідність державного втручання в економіку пояснюється так званими провалами ринку, до яких відносять: висока інфляція, надмірне безробіття, значна диференціація в доходах населення, неналежний контроль за дотриманням екологічного законодавства бізнесом тощо. Порушення функціонування ринку може відбуватися в різних формах. З однією з них – асиметричною інформацією – світ став активно стикатися в останні десятиліття, оскільки комп'ютерна техніка та Інтернет суттєво прискорили обмін інформацією.

Для фінансової науки великий інтерес становить така форма відмови від ринку, як виробництво суспільних благ, якими можуть користуватися всі споживачі. Приватні ж блага можуть отримати лише ті споживачі, які спроможні заплатити встановлену на конкурентному ринку ціну рівноваги. Суспільні блага характеризуються відсутністю таких властивостей, як виключення та суперництво, типових для приватних благ. Якщо суспільні блага вже існують, то

при їх наданні не виникає жодних проблем. Якщо ж ідеться про новостворені суспільні блага, то встановлення нульової ціни на них є проблематичним, оскільки підприємство, яке виробляє суспільне благо, несе певні витрати. Особливою формою суспільних благ виступають змішані блага, які мають характеристики як чистих суспільних благ, так і товарів, призначених для індивідуального споживання. Прикладом цього типу благ є кабельне телебачення.

Товари, що характеризуються застосовністю до них принципу виключення й відсутністю суперництва, іноді називають платними суспільними благами, наприклад: послуги залізниці, водні канали, трубопроводи, пошта, зв'язок тощо. Але потрібно враховувати той факт, що деякі з них можуть стати природними монополістами. Щоб запобігти порушенням у функціонуванні ринку уряд залишає за собою право регулювати дії природних монополій, а інколи держава сама стає виробником подібних благ.

Особливою формою суспільних благ виступають загальнодоступні блага, на які не поширюється принцип виключення, проте існує суперництво при їх використанні. Тому держава повинна регулювати споживання таких благ, оскільки на їх надання не вистачає обмежених ресурсів. В Україні це, насамперед, стосується видатків на вищу освіту. Реформа вищої освіти в нашій державі (як і всі інші) відбувається в напрямі реалізації ідей крайнього лібералізму (виживає сильніший), коли периферійні ЗВО перетворюються на постачальників працівників для обслуговування потреб креативного класу (у США близько 30 % населення, а в Україні – значно менше), який концентрується у великих містах. А це породжує відцентрові тенденції в промислових та менш розвинутих регіонах країни. Для розв'язання цієї проблеми було б доцільно розвивати регіональні ЗВО і регіональні наукові центри, а не віддавати майже все державне замовлення на підготовку студентів у ЗВО Києва, інших великих міст.

Широке надання суспільних благ призвело до появи певних теорій щодо відмови функціонування ринку як пояснення державного втручання в економіку, що, на наше переконання, є перебільшенням. Державне регулювання не повинно відмінити ринкові механізми, а доповнювати їх, мінімізуючи так звані провали ринку. При цьому важливо враховувати вимоги представників нормативного підходу до державного регулювання, згідно з яким уряд зобов'язаний інформувати платників податків про збитки, що можуть виникнути внаслідок різкого порушення умов функціонування ринкової економіки. Поки цього не завжди вдається досягнути в Україні, що спонукає бізнес виводити свої прибутки в офшори.

Необхідність державного регулювання економіки багато в чому пояснюється й необхідністю залучення іноземних інвестицій, для чого приймаюча держава повинна створити для інвестора відповідні умови. Влітку 2020 р. Верховна Рада України прийняла законопроект щодо створення належних умов для іноземних інвесторів. Згідно нього з інвестором буде укладатися прямий договір на 15 років з відповідними гарантіями. Інвестору призначатимуть менеджера, уповноваженого на супровід у процесі підготовки та реалізації проекту. Також планується надання інвестору таких пільг: звільнення від сплати податку на прибуток, звільнення від сплати мита та ПДВ при ввезенні в Україну нового устаткування чи обладнання. Водночас, будівництво чи реконструкція суміжної інфраструктури буде відбуватися за рахунок держави (автошляхи,

електричні та газові мережі, теплові та газові мережі, інженерні комунікації тощо). Загалом, загальний обсяг державної підтримки буде становити до 30 % від суми інвестицій в проєкт. Законопроект підтримуватиме українських та іноземних інвесторів, сума інвестицій яких становитиме мінімум 30 млн євро. Але при цьому інвестори мають створити не менше 150 нових робочих місць із середньою зарплатою працівників не менше як на 15 % вищою за середню зарплату у відповідній сфері в регіоні. Строк реалізації проєкту має становити 5 років, а строк дії спеціального інвестиційного договору з урядом – 15 років.

Пандемія коронавірусу в 2020 р. довела необхідність збереження державного регулювання економіки в умовах функціонування ринку, оскільки тільки за допомогою державних заходів вдалося призупинити її швидке розповсюдження по всьому світі та в окремих країнах, що суттєво зменшило її негативний вплив на фінанси підприємств та фінанси домогосподарств. Ринковий механізм виявився нездатним вирішити вказані проблеми, тому державне регулювання економіки ще довго буде використовуватися для їх подолання. Зокрема, для подолання негативних наслідків для економік країн ЄС пандемії коронавірусу Європейський Союз виділив в 2020 р. 750 млрд євро в рамках програми «Наступне покоління ЄС». Ця програма буде діяти до 2026 р. Більшу частину цього фінансування візьме на себе нова бюджетна програма під назвою «Фонд відновлення та стійкості» з обсягом 672,5 млрд євро, з яких позики складуть 360 млрд євро, а гранти – 312,5 млрд євро. Решту суми, виключно у вигляді грантів, ЄС розподілить у рамках вже існуючих програм. 70 % грантів у рамках Фонду порятунку Європи має бути призначено у 2021-2022 рр., а ще 30 % - до кінця 2023 р. Максимальний розмір позики для кожної країни ЄС, як правило, не має перевищувати 6,8 % від ВВП країни. Найбільше отримає Італія – 209 млрд євро, з яких 82 млрд євро будуть гранти, а 127 млрд євро – кредити. Кошти, необхідні для виконання програми боротьби з наслідками пандемії коронавірусу, будуть позичатися Європейською Комісією на фінансових ринках.

В останнє десятиліття за допомогою держави у демократичних країнах стала активно розвиватися так звана циркулярна економіка. Її зміст полягає в наступному: відходи, які виробляє один бізнес виступають цінним ресурсом для іншої компанії. Таким чином мінімізуються загальні відходи виробництва та зменшується площа звалищ, що негативно впливають на стан навколишнього середовища. Щоб було вигідно переробляти відходи у багатьох демократичних країнах держава встановлює високу плату за їх вивезення на звалища та захоронення. Це дає певні позитивні результати. Так, у Швеції все несортоване побутове сміття спалюється, виступаючи джерелом отримання енергії для опалення житла та постачання електроенергії населенню. Загалом, в ЄС в рамках нового семирічного бюджету на 2021-2027 рр. 30 % усіх коштів буде спрямовано на досягнення кліматичних цілей ЄС до 2030 р., передбачених Паризькою кліматичною угодою.

Дуже цікавим є досвід Норвегії щодо стимулювання державою бізнесу та громадян з використання електроавтомобілів. Для цього в країні введені податкові пільги для використання електрокарів та податкові обмеження для використання автомобілів з двигунами внутрішнього згорання (ДВЗ). Завдяки цьому, електромобілі фірми «Фольксваген» коштують значно дешевше за такі ж автомобілі з ДВЗ на бензині. У Норвегії також створено Фонд фінансування

інфраструктурних змін, кошти з якого використовуються для підтримки бізнес-структур для обслуговування та ремонту електромобілів.

Розвиток «зеленої» економіки у демократичних країнах поставив на порядок денний створення за допомогою держави «зелених» індустриальних парків. За визначенням Організації ООН з промислового розвитку, щоб стати «зеленим» індустриальним парком, він повинен продемонструвати високі стандарти екологічної та соціальної відповідальності, ефективні методи виробництва та повторне використання відходів. Відповідно, тоді держава може надати таким паркам значні фінансові пільги. В Україні поки відсутні «зелені» індустриальні парки, а традиційні індустриальні парки поки працюють недостатньо ефективно, хоча в ряді сусідніх країн вони показали достатньо високу ефективність. Так, Польща застосувала механізм індустриальних парків і лише за 25 років вони принесли країні понад 25 млрд євро інвестицій та допомогли створити в Польщі близько 300 тис нових робочих місць. Це в свою чергу дозволило країні збільшити експорт більш ніж утричі.

Загалом, в Україні ідея формування індустриальних парків почала обговорюватися з середини 2000-х років. На сьогодні у нашій країні вже існує 43 індустриальні парки, з яких 60 % є муніципальними, 33 % - приватними, 5 % - змішаними, а 2 % перебувають у державній власності. Водночас, реально функціонують тільки 10 українських індустриальних парків. Загалом, ними створено лише трохи більше 400 нових робочих місць. Головною причиною такої низької ефективності українських індустриальних парків є застаріле законодавство щодо їх діяльності.

Українська держава також повинна націлювати бізнес на скорочення енергоємності вироблених товарів, оскільки наша країна суттєво відстає за цим показником від багатьох демократичних країн. Зокрема, Україна має індекс енергоємності 0,27 тое/1000 дол США, тоді як в Італії, Німеччині, Франції, Польщі, Словаччині та Чехії він коливається в межах від 0,08 до 0,13 (за паритетом купівельної спроможності). Як тільки ЄС запровадить податок на викиди вуглецю для виробників, які завдають найбільшу шкоду навколишньому середовищу, багато українських експортних товарів втратять конкурентоспроможність на ринках ЄС. Водночас, враховуючи той факт, що одним із елементів «зеленої» політики ЄС є переорієнтування виробництва у треті країни, Україна може від цього суттєво виграти. Зокрема, якщо говорити про поставки в Європейський Союз продукції з КНР, то доставка таких же товарів з України буде менш затратною. Тому Україна з боку ЄС розглядається як один із перспективних ринків, куди можна перемістити багато виробництв з Європейського Союзу. І йдеться не обов'язково про виробництва, які вважаються екологічно шкідливими. Тим більше, що наша країна готова розділити політичну відповідальність за озеленення Європейського континенту.

2.3. Порівняльний аналіз Вашингтонського та Пекінського консенсусу.

Пандемія коронавірусу загострила проблему деглобалізації, яка стала активно проявлятися в період та після світової фінансової кризи 2008-2009 рр. Ряд провідних країн світу, передусім США, стала активно захищати свій ринок від іноземних конкурентів. Зокрема, США запровадила значні обмежувальні санкції щодо товарів з КНР та країн ЄС. У відповідь вказані країни ввели певні санкції щодо американських товарів. Тому все більше вчених говорять про посилення

захисної функції держави у зовнішній торгівлі, хоча донедавна в економічній теорії домінувала позиція щодо максимальної лібералізації зовнішньої торгівлі. Це було однією з основних умов Вашингтонського консенсусу, виконання яких дозволяло постсоціалістичним країнам отримувати відповідні кредити від МВФ. Поки однозначної відповіді щодо вирішення вказаної теоретичної проблеми не існує, але все більше країн посилюють захист своїх економік від іноземних конкурентів. Загалом, все більше країн, що розвиваються, все більше починають використовувати постулати Пекінського консенсусу, націленого на посилення ролі держави в економіці. Водночас прихильники Вашингтонського консенсусу наголошують на мінімізації державного регулюванні економіки, на масовій приватизації підприємств державного сектору, на максимальній відкритості національних економік тощо. В результаті його реалізації в пострадянських країнах з'явилися олігархи, тоді як багато людей збідніло.

В Україні також в результаті реалізації Вашингтонського консенсусу сформувався прошарок надзвичайно багатих, тоді як більшість населення відносить себе до бідних верств, що породжує в суспільстві настрої щодо несправедливого розподілу публічних фінансів та необхідності конфіскації майна і коштів олігархів та мультимільйонерів. Відповіддю на це стало прийняття так званого закону про деолігархізацію, хоча до нього є багато питань у фахівців. Загалом, Україна поки опинилася на роздоріжжі та повинна дотримуватися Угоди про асоціацію з ЄС, яка базується на принципах лібералізму. Проти цього виступає все більша кількість українських політиків та бізнесменів, оскільки ефективність цієї угоди для України є недостатньою, а в нашій країні високими темпами відбувається деіндустріалізація. Виходом з цієї ситуації міг би стати перегляд певних умов Угоди України про євроінтеграцію з ЄС та про локалізацію, але при цьому важливо не допустити ліквідації так званого «безвізу» для громадян нашої країни. Водночас, військова агресія Росії проти України в лютому 2022 р. призвела до того, що ЄС прийняв рішення про надання нашій країні статусу кандидата на вступ до цієї організації.

Досвід КНР показав, що при належному управлінні державні підприємства можуть працювати ефективно, тому їх не обов'язково приватизувати, як це було зроблено в Україні. Тим більше, у нашій країні є ряд стратегічних підприємств, які працюють достатньо ефективно. Найкращі з них демонструють, що держава може бути ефективним власником, але за умови, що вона діє як відповідальний акціонер і призначає керувати підприємствами професійних менеджерів, а не політиків. В силу цієї причини в останні роки державні компанії збільшили відрахування до державного бюджету. Так, лише група «Нафтогаз» за 2019 р. переказала до Державного бюджету України понад 121 млрд грн податків і дивідендів. Ще майже 75 млрд грн вона сплатила до державної скарбниці у першому півріччі 2020 р. У той же час включно до 2014 р. «Нафтогаз» був збитковим. Зокрема, в 2014 р. він мав збиток у розмірі 85 млрд грн. «Укрпошта» також вийшла у прибуток у 2019 р., переказавши до бюджету майже 203 млн грн. Загалом, успіх цих та ряду інших державних компаній став можливим завдяки реформі корпоративного управління за принципами ОЕСР. Українські державні компанії, які запровадили корпоративне управління, мали у 2-3 рази кращі фінансові показники, ніж ті держкомпанії, які не запровадили цієї реформи. Однією з умов цих позитивних змін стало те, що уряд змінив підхід до визначення заробітної плати топ-

менеджерів державних компаній, прив'язавши її до вартості активів, доходу підприємства або кількості працівників. У результаті зменшився відтік коштів з України в офшори.

2.4. Публічні закупівлі як засіб ефективного державного використання публічних фінансів.

В системі публічних фінансів України з кожним роком зростає роль і значення публічних закупівель, які вже перетворилися на найбільший ринок нашої країни. В силу цього важливо добитися ефективного використання публічних коштів, виділених на публічні закупівлі в Україні, чого поки не вдається досягнути у повній мірі. Тому важливим завданням реформування сфери публічних фінансів у нашій країні є впровадження ефективного механізму регулювання публічних закупівель відповідно до принципів і підходів, які застосовуються країнами ЄС та іншими демократичними країнами, що має забезпечити фінансову ефективність та прозорість процедури тендерних закупівель. Важливо також узгодити процес законодавчого забезпечення локалізації виробництва окремих товарів в Україні відповідно до вимог міжнародних угод.

Порівняльний аналіз розвитку сфери публічних закупівель в економіках демократичних країн говорить про їхню значну частку, розмір якої залежить від особливостей законодавства цих країн щодо проведення публічних закупівель відповідно до тендерних процедур. Так, середній рівень частки публічних закупівель у ВВП країн ЄС у 2012-2018 рр. майже досягнув рівня в 13 % ВВП, тоді як в Україні цей показник на початок 2018 р. знаходився на рівні 4,6 %, що у значній мірі пов'язано із частими змінами законодавства та складною соціально-економічною ситуацією в країні. Водночас, у сфері публічних закупівель у 2018 р. Україна уклала 850 контрактів з іноземними компаніями, що свідчить про виконання нею міжнародних угод щодо відкриття українського ринку публічних закупівель. У 2019 р. публічні закупівлі стали найбільшим ринком в Україні, на якому було здійснено більше 1 млн процедур із обігом 700 млрд грн. Аналіз публічних закупівель у 2016-2018 рр., коли запрацювала система «Прозорро», показало, що запровадження цієї системи для всіх категорій замовників суттєво збільшило їх обсяги. Так, протягом 2018 р. відбулося суттєве збільшення обсягу публічних закупівель у порівнянні з 2009 р. (у чотири рази). Водночас, була виявлена тенденція зниження результативності проведених тендерів: якщо у 2015 р. підписанням договорів завершилися понад 75 % тендерів, то у 2018 р. – 64 %. Фактичний показник середньої кількості пропозицій на торгах, що свідчить про рівень конкуренції, у 2018 р. становив 2,3 пропозиції. Базовим для сфери публічних закупівель у цей період був ціновий показник, а показник життєвого циклу товару практично не застосовувався (як й інші нецінові критерії). Так, у 2018 р. лише у 0,8 % оголошених процедур закупівель застосовувалися нецінові критерії. На наш погляд, в умовах запровадження в ЄС Зеленого енергетичного курсу Україні слід активніше запроваджувати насамперед так звані «зелені» публічні закупівлі, щоб не попасти в майбутньому під санкції Європейського Союзу, який з 2023 р. може застосувати набагато жорсткіші «зелені» вимоги до багатьох видів товарів, що сьогодні Україна експортує до ЄС.

Фінансово-правова база для здійснення електронних закупівель в країнах ЄС визначається Європейськими Директивами. У цих документах електронні публічні закупівлі розглядаються як складники електронного урядування, що ґрунтуються на принципах вільного переміщення товарів, свободи розміщення і свободи надання послуги, рівноправного ставлення, рівня взаємного визнання, пропорційності і прозорості. Країни Європейського Союзу оперують єдиною електронною системою управління контрактами. Електронний аукціон використовують більше половини держав ЄС. У країнах - членах ЄС застосовуються електронні аукціони у формі відкритих торгів, обмежених торгів і переговорної процедури; електронних каталогів; динамічної закупівлі. Вони є суттєвим фактором прозорості, зниження операційних витрат замовників і постачальників, простішого управління закупівельним процесом шляхом введення автоматизації. Загалом, гармонізація норм права не може відбуватися без узгодження українського законодавства, зокрема й адміністративного, з основними засадами права Європейського Союзу, оскільки з ЄС співпрацюють майже всі країни Центральної і Східної Європи.

У межах ЄС і СОТ створено всеохоплюючу детальну регулятивну базу для державних закупівель, вартість яких перевищує певні порогові показники. Усі країни - члени ЄС і СОТ повинні дотримуватися цих директив, їх положення вносити у власне національне законодавство. Важливо враховувати й той факт, що Євросоюз розглядає публічні закупівлі як інструмент не лише для задоволення поточної діяльності органів державного управління, а й для реалізації соціальної політики. Зокрема, в комюніке «Про законодавство Європейської спільноти у сфері державних закупівель і використання державних закупівель для проведення соціальної політики» зазначається, що під час укладання контрактів на постачання продукції для державних і громадських потреб необхідно брати до уваги соціальні цілі. Цим же документом передбачається й реалізація екологічної політики, що охоплює: розроблення відповідних технічних специфікацій; використання певної сировини й матеріалів; оперування специфічними технологічними процесами; вибір відповідних постачальників; рекомендації за оцінкою пропозицій і вибір найкращої з них урахуванням екологічних вимог. Закупівлі в країнах, які є членами ЄС, здійснюються органами державного управління згідно з національним законодавством. При цьому до уваги беруться не лише національні правила закупівель, а й законодавство ЄС та його рекомендації, встановлені у відповідних директивах.

Загальним у міжнародній практиці є розуміння того, що конкурентні публічні закупівлі сприяють зниженню витрат на придбання товарів, робіт і послуг, забезпечують високу ефективність витрачання і знижують рівень корупції при розміщенні замовлень за рахунок державних або громадських коштів. Поряд із цим необхідним елементом, без якого неможливе проведення чесних і прозорих закупівель, є контроль останніх із боку правоохоронних органів. На сьогодні такий контроль регламентується 35 нормативно-правовими актами, серед яких - Політика щодо регулювання відносин з укладання контрактів, що містить вимоги до укладання контрактів. Основним пунктом під час підписання таких контрактів є забезпечення конкуренції, яка може не

дотримуватися цього правила, якщо характер робіт не дозволяє їх розголошувати, оскільки може завадити державним інтересам. Також ці нормативні акти містять вимоги до здійснення державного контролю за проведенням тих чи інших процедур.

Загалом, слід зазначити, що система публічних закупівель країн Європейського Союзу регламентується трьома рівнями законодавчого врегулювання: міжнародним, законодавством ЄС та національним. Так, у Португалії всі спори розглядаються шляхом слухання їх в адміністративному суді, у Франції й Люксембурзі такі спори розглядає як адміністративний, так і господарський суд. У більшості країн - членів ЄС, де існують спеціалізовані механізми контролю публічних закупівель, важливу роль відіграють суди адміністративні й загальної юрисдикції, оскільки апеляції на рішення них спеціалізованих органів контролю державних закупівель подаються до Вищого адміністративного суду або навіть до Верховного суду країн.

Запровадження в Україні за прикладом демократичних країн електронної системи закупівель «Прозорро» дозволило суттєво підвищити ефективність державних закупівель, хоча й не вирішило всіх її проблем. До них експерти відносять наступні: низький професійний рівень державних замовників; ігнорування фінансової спроможності постачальників; довга процедура проведення тендерів (мінімум 30 днів) тощо. Ці негативи провокують наступні зовнішні загрози для сфери публічних закупівель: перевага критерію ціни при виборі переможця торгів; закупівля неякісних товарів, робіт або послуг; можливості для шахрайства та уникнення процедур закупівель і присутність суб'єктивних факторів при виборі переможця торгів. Лише 1,5 % публічних закупівель в Україні проводяться з використанням критеріїв, що встановлюють чіткі вимоги до якості, економічності, енергоефективності, екологічності предмету закупівлі. Зокрема, неврахування екологічності предмету закупівлі призводить до зростання обсягів відходів в Україні, яких зараз у нашій країні близько 35-36 млрд тон. Тому експерти пропонують використовувати не тільки ціновий критерій при проведенні торгів, а повний спектр критеріїв для оцінки цінових пропозицій. Зокрема, експертами пропонується розглядати такі нецінові критерії: строк виконання договору; гарантійне обслуговування; експлуатаційні витрати; вплив на довкілля тощо. Для виконання Угоди про асоціацію з ЄС при проведенні тендерних закупівель, на наш погляд, підвищену увагу слід приділяти й такому новому критерію, як частка «зеленої» енергії, що буде використана при виробництві того чи іншого товару, оскільки на це ЄС звертає все більшу увагу. Крім того, треба враховувати, що в ЄС вирішення питання утилізації техногенних відходів значно прискорило впровадження так званих «зелених закупівель», чого поки не вистачає в Україні.

Україні також важливо дотримуватися міжнародних угод, зокрема із СОТ та ЄС, щодо проведення публічних закупівель, інакше вона може потрапити під їх санкції. Проблема полягає в тому, що Угода про асоціацію з ЄС та угода СОТ про державні закупівлі, як міжнародні договори, мають вищу юридичну силу, ніж закон про локалізацію, який може бути прийнятий Верховною Радою України (він поки прийнятий у першому читанні). Угода СОТ про державні закупівлі є окремою та обов'язковою угодою СОТ. Однак Україна вважала за необхідне прийняття зобов'язання в рамках цієї угоди, що успішно зробила в

2016 р., сподіваючись на нові можливості для експортерів. Попри те, що угода з СОТ є базовою, обсяг зобов'язань за нею різний і визначається відповідним розкладом для кожної країни. Україна ж прийняла широке коло зобов'язань, наприклад, у порівнянні з США. Варто зауважити, що США у своїх розкладах зобов'язань виключають державні закупівлі у багатьох сферах з-під дії Угоди СОТ.

Підписавши Угоду про асоціацію України з ЄС, наша країна отримала не тільки певні преференції у торгових відносинах з країнами ЄС, але й зобов'язалася виконувати певні вимоги цього співтовариства. Це стосується й загальних основ законодавства про публічні закупівлі в ЄС. Тому були прийняті певні законодавчі акти, які гармонізують українське законодавство в сфері публічних закупівель із законодавством Європейського Союзу та СОТ.

Війна Росії проти України в 2022 р. призвела до зупинки публічних закупівель лютотою, але вже з серпня 2022 р. вони почали відновлюватися.

Особливості публічних закупівель в Польщі: досвід для України.

Для України особливу цінність у регулюванні публічних закупівель представляє досвід Польщі. Вона на цьому шляху досягла вражаючих успіхів, а її досвід рекомендується до вивчення всім майбутнім кандидатам до вступу в ЄС. З 2004 року, коли Польща вступила до ЄС, порядок здійснення закупівель в цій країні регулюється Законом Польщі «Про публічні закупівлі», який був адаптований до відповідних директив ЄС щодо державних закупівель. В Законі визначаються всі загальні норми сфери публічних закупівель, роль і функції Агентства публічних замовлень, контрольні та інші повноваження державних органів у сфері закупівель. Дія Закону поширюється на закупівлі, що перевищують 30 тисяч євро. Встановлені також межі для обов'язкового проведення міжнародних тендерів (з публікацією у спеціальному електронному бюлетені ЄС), відповідно 418 тис. євро (нові вартісні межі ЄС з 2016 року) для товарів і послуг та 5 млн. 225 тис. євро – для робіт. Суб'єктами, на які поширюється дія Закону, є як державні органи та установи і організації, що фінансуються з бюджету Польщі, так і підприємства, що діють в окремих визначених Законом секторах (комунальні послуги, газо-, електропостачання тощо).

Польський Закон детально описує всі необхідні процедурні етапи закупівель, зокрема оприлюднення, вимоги до тендерної документації, хід публічних закупівель, вимоги до укладення договору про закупівлю тощо. Переважне застосування для понад порогових закупівель має процедура відкритих торгів (близько 80 відсотків). Однак, передбачені також процедури обмеженого тендеру, переговорів без оголошення та з оголошенням, можливості застосування яких визначені Законом. Обов'язкове оприлюднення річного плану закупівель запроваджено останніми змінами до Закону, що відбулися у минулому році. Ще однією польською особливістю є обов'язкове застосування нецінових критеріїв оцінки при проведенні процедури відкритих торгів. Вага цінового критерію у цьому випадку не повинна перевищувати 60 відсотків. На думку польських фахівців така практика дає можливість акцентувати більшу увагу на якісних характеристиках предмета закупівлі. У цьому, досвід Польщі кардинально відрізняється від українського. Адже в нашому Законі передбачена можливість застосування нецінових критеріїв лише

у разі, якщо закупівля носить складний специфічний характер. Водночас питома вага цінового критерію не може бути нижчою ніж 70 відсотків.

У Польщі контрольні функції щодо публічних закупівель, як і в Україні, мають декілька структур. Насамперед, це Агентство публічних замовлень, що існує з 1995 року і має статус окремого центрального органу виконавчої влади, яке координується Міністерством економіки. Вагомі повноваження має Вища палата контролю Польщі, яка на відміну від відповідного органу в Україні контролює процес використання коштів, як державного, так і місцевих бюджетів, а також питання використання державного майна. До ключових органів, що здійснюють нагляд і контроль необхідно також віднести: Апеляційну палату оскаржень (орган оскарження), яка здійснює досудовий розгляд претензій учасників щодо організації замовниками процедур закупівель та Відомство захисту конкуренції та прав споживачів, яке проводить розслідування щодо наявності змов. В Україні аналогічні функції здійснює Антимонопольний комітет.

Контрольні запитання

1. Що таке суспільні блага і як вони фінансуються?
2. Чому в ринковій економіці необхідне державне регулювання?
3. В чому полягає зміст Вашингтонського консенсусу?
4. В чому полягає зміст Пекінського консенсусу?
5. Яку частку в системі публічних фінансів в ЄС складають публічні закупівлі?
6. Які існують рівні регламентування системи публічних закупівель в країнах Європейського Союзу?
7. Які контрольні функції щодо публічних закупівель в Польщі виконує Агентство публічних замовлень?
8. Який розмір плати в Польщі за подачу скарги щодо проведення публічних закупівель?

Тема 3. Методологічні засади визначення принципів оподаткування та проблеми їх реалізації

- 3.1. Визначення принципів оподаткування в фінансовій науці.
- 3.2. Методологічні засади аналізу взаємозв'язку оподаткування з ефективністю і справедливістю.
- 3.3. Методологічні основи порівняльного аналізу теорій оподаткування.
 - 3.3.1. Три концептуальні моделі оподаткування, що характеризують поведінку уряду в умовах різних обмежень
 - 3.3.2. Теорії оподаткування, висунуті представниками економіки добробуту
 - 3.3.3. Оптимальне оподаткування благ та теорія еволюційного оподаткування
4. Методологічний аналіз причин ухилення від податків та мінімізації цього явища.

Контрольні запитання

3.1. Визначення принципів оподаткування в фінансовій науці.

Визначення принципів оподаткування традиційною фінансовою наукою.

Для удосконалення податкових систем необхідно визначити принципи оподаткування. Традиційна фінансова наука розглядає принципи оподаткування як критерії раціонального оподаткування, реалізація яких забезпечує досягнення певних екзогенних цілей. Аналізу нормативних принципів оподаткування традиційна фінансова наука приділяла увагу з моменту свого народження. У цьому контексті насамперед слід назвати праці: У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля, А. Вагнера та інших вчених.

Класичними є принципи оподаткування, сформовані А. Смітом (принципи етичного і організаційно-технічного характеру): 1) податки повинні бути зрозумілими і посильними для платника податків; 2) витрати на збір податків повинні бути мінімальними; 3) повинні бути визначені чіткі терміни збору податків; 4) податки повинні бути справедливими. Принципи оподаткування А. Сміта в наступні роки були доповнені принципами фіскальної достатності А. Вагнера. На його думку, враховуючи важливість державних фінансів і необхідність фінансового забезпечення їх виконання, фіскальні принципи достатності та еластичності треба поставити на перше місце. В той же час А. Сміт та його послідовники вважали найголовнішим принципом оподаткування принцип справедливості: хто більше заробляє, той і більше платить. Цей принцип і до сьогодні багато вчених вважають одним із головних. Разом з тим, лауреат Нобелівської премії з економіки Джозеф Стігліц вважає, що основним принципом оподаткування є принцип економічної ефективності.

Важливо також знайти оптимальну модель розподілу податкових надходжень між регіонами країни, інакше можна отримати відцентрові настрої і тенденції. Подібне зараз характерне для Шотландії у Великій Британії, для Країни Басків та Каталонії в Іспанії, для Фландрії в Бельгії тощо. Щоб зменшити подібні настрої, у травні 1999 року разом із створенням Шотландського парламенту, Шотландії були передані деякі повноваження, які стали сферою дії цього парламенту і органів виконавчої влади. Також парламент отримав право змінювати ставки оподаткування на території Шотландії. У 1998 році Парламент Великої Британії прийняв закон про управління Уельсом, що передбачив створення в Уельсі Національної Асамблеї. Вона не володіє, на відміну від Парламенту Шотландії, повним правом законодавства, а може лише вносити деякі поправки в закони, прийняті Парламентом країни. Асамблея Північної Ірландії наділена правом законотворчості в наступних областях: зайнятість, підготовка кадрів, освіта, охорона здоров'я, навколишнє середовище, культура, мистецтво, сільське господарство, торгівля, розвиток сільських регіонів, внутрішні і зовнішні інвестиції. Водночас, багато жителів Північної Ірландії виступають проти встановлення кордонів між нею та Ірландською Республікою відповідно до умов **Брекзиту** (умов виходу Великої Британії з ЄС). Крім того, правляча партія Шотландії виступає за проведення чергового референдуму за незалежність та вступу до ЄС, оскільки Велика Британія вийшла з цієї організації.

До 2009 р. в Іспанії ряд регіонів мали додаткові повноваження щодо збору та використання податків на своїй території, що якимось влаштувало Каталонію

та ряд інших регіонів. Але у 2009-2012 рр. уряд Іспанії перейшов до нової моделі перерозподілу від автономій з високим рівнем доходу на душу населення до регіонів з низькими доходами (до розвинутих регіонів відносяться: Мадрид, Каталонія, Наварра, Країна Басків). 75 % всіх державних коштів регіонам тепер розподіляються відповідно до демографічних показників, з урахуванням змін, що відбулися в 1999-2009 рр. Інші 25 % коштів розподіляються виходячи з частки населення конкретного регіону у загальній чисельності населення Іспанії та з кількості громадян непрацездатного віку (молодше 16 р. та старше 64 р.), що проживають на території регіону. Крім того, тепер регіони можуть залишати у себе половину податків на доходи фізичних осіб (замість 33 % раніше). Половину доходів від ПДВ також дозволяється залишати в регіоні (раніше було 35 %). Акцизи регіони залишають у себе в розмірі 58 % (раніше було 40 %). Цей порядок не влаштовує насамперед владу Каталонії, оскільки вона тепер змушена віддавати у фонд солідарності понад 7 % ВВП регіону. Це призвело до проведення референдуму про відділення Каталонії від Іспанії, але центральний уряд не дав цього зробити.

Досвід Німеччини свідчить, що в основі міжбюджетних відносин лежить розподіл частини ПДВ між розвинутими та менш розвинутими регіонами, на що важливо звернути увагу і в Україні. Польський досвід говорить про те, що розподіл податкових надходжень між розвинутими та дотаційними регіонами базуються на врахуванні рівня доходів на душу населення в різних регіонах, що також важливо використати в Україні. Але при цьому треба враховувати рівень розвитку територіальних громад в часі.

Визначення принципів оподаткування сучасною фінансовою наукою.

В сучасній фінансовій науці виділяється 4 групи нормативних принципів оподаткування: 1) фіскальні; 2) політико-економічні; 3) соціально-етичні; 4) організаційно-технічні.

Фіскальні принципи оподаткування включають в себе: принцип фіскальної достатності; принцип еластичності оподаткування. Принцип фіскальної достатності полягає в наступному: якщо платники податків дали згоду на виробництво певних суспільних благ, то податкові платежі мають бути достатніми для виробництва цих благ. Недоліком цього принципу є можливість зростання необґрунтованих державних видатків і, відповідно, податкового тягаря. Крім того, з появою глобальних суспільних благ, виникає необхідність їх фінансування всіма країнами світу. Про це засвідчила, насамперед, практика подолання наслідків пандемії коронавірусу в 2020-2021 р. Принцип еластичності оподаткування трактується наступним чином. Еластичність податків – це їх здатність адекватно реагувати на зміну економічних фаз ділового циклу. Так, в умовах піднесення і зростання доходів автоматично зростають і податкові платежі. Натомість, в умовах, спаду, коли зменшуються доходи, зменшуються й податкові платежі.

Політико-економічні принципи оподаткування включає: 1) принцип економічної ефективності; 2) принцип нейтральності; 3) деформуючий принцип.

Основою цих принципів є принцип економічної ефективності податків. Відповідно до цього принципу податки не повинні перешкоджати ефективному розподілу ресурсів. Цей принцип розглядається в двох аспектах: 1) з позиції впливу податків на алокацію ресурсів за межами приватного сектору; з позиції впливу податків на алокацію ресурсів в суспільному секторі. Нейтральність податків полягає в тому, що вони не впливають на рішення платників щодо вибору найбільш ефективних варіантів розподілу та використання ресурсів. Проблемою є те, що таких податків на практиці використовується дуже мало (приклад – податки, які залежать від віку, статі платника податків тощо. До них належать і податок на необроблену землю). До деформуючих податків відносять ті податки, які змушують платників податків вибирати ті алокаційні рішення, які відрізняються від рішень, прийнятих за відсутності податку. До них сьогодні відносяться практично всі види податків.

Соціально-етичні принципи в оподаткуванні включають: 1) принцип справедливості; 2) принцип рівності (горизонтальна і вертикальна); 3) принцип платоспроможності; 4) принцип еквівалентності. Принцип справедливості означає залучення всіх платоспроможних осіб до сплати податків та рівності всіх громадян, як платників податків, перед законом. Диференціація податків повинна відповідати ustalеним у даному суспільстві уявленням про справедливість. Для більшості країн це реалізується в принципі: хто більше заробляє, той більше платить податків. Ця закономірність характерна для суспільної свідомості і в Україні, але поки у нас домінує одна ставка оподаткування фізичних осіб у розмірі 18 %.

Виділяють два види рівності: 1) горизонтальна рівність: платники з однаковими доходами чи рівнем споживання сплачують рівні податки; 2) вертикальна рівність: платники з неоднаковим рівнем доходів платять різні податки у відповідності до критерію справедливості (більші доходи – більші податки, менші доходи – менші податки). Критерій справедливості в різних суспільствах залежить від багатьох чинників, в першу чергу від матеріального стану в суспільстві. Чим суспільство заможніше, тим відносно невеликі податки на багатих, і навпаки.

Організаційно-технічні принципи оподаткування

Суть цих принципів полягає у мінімізації витрат на стягнення податків. Ці витрати називаються адміністративними і поділяються на прямі і непрямі. Прямі адміністративні витрати на стягнення податків – це витрати на утримання органів, що здійснюють адміністрування податків тощо. Непрямі адміністративні витрати – це витрати платників податків (витрати часу і коштів на ведення обліку та подання податкової звітності, сплату штрафів тощо). Проблемою для України є надзвичайно великі затрати часу на подання різноманітної податкової звітності.

Адміністративні витрати залежать від наступних чинників:

- 1) від видів податків, що входять до складу податкової системи;
- 2) від диференціації податкових ставок;
- 3) від наявності пільг та інших податкових преференцій;
- 4) від складності і непрозорості податкового законодавства;
- 5) від нестабільності податкового законодавства;

б) від диференційованого застосування податкового законодавства до різних платників податків.

3.2. Методологічні засади аналізу взаємозв'язку оподаткування з ефективністю і справедливістю

Проблема визначення взаємозв'язку оподаткування з справедливістю.

Аналіз впливу податків на ефективність включає такі складові:

1. Вплив податку на добробут (безпосередньо і опосередковано). При цьому треба враховувати ефект доходу і ефект заміщення. Ефект доходу полягає у зміні реального доходу платника податку внаслідок сплати податків. Ефект заміщення – це підвищення цін на товари, які оподатковуються, порівняно з іншими товарами, які не оподатковуються. Відповідно, перші товари (чи види діяльності) заміщуються другими, які не оподатковуються.

2. Ефект доходу створює будь-який податок, а ефект заміщення – ні (цього не створюють нормальні податки – податки з урахуванням статі, віку...)

3. Використання в суспільстві деформуючих податків призводить до втрати ефективності (або – до надлишкового податкового тягаря). Під втратою ефективності розуміється надлишкове зниження добробуту платника податку понад те, що викликане втратою доходу внаслідок сплати податку.

Згідно з кривою А. Лаффера сума сплачених податків не повинна перевищувати 40 % податкової бази. Цю величину встановив американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки А. Лаффер, який емпіричним шляхом довів, що при збільшенні рівня оподаткування доходів фізичних та юридичних осіб понад 40 % доходи бюджету починають зменшуватися. Цей показник вважається одним із основних індикаторів податкової безпеки у всьому світі, хоча ряд експертів стверджують, що сьогодні його дія має певні особливості. Зокрема, в умовах побудови інноваційної економіки рівень оподаткування юридичних осіб не може перевищувати 30 % від прибутку, щоб стимулювати вкладення коштів в нові технології. Водночас, рівень оподаткування фізичних осіб може перевищувати 40 % та досягати 50 % від доходу, оскільки з другої половини ХХ століття рівень доходів громадян зріс у більшості країн світу. У деяких розвинутих країнах ліві та соціалістичні сили при владі пробували підвищити рівень прибуткового податку з громадян навіть до більше 50 %, що призводило до масової міграції з цих країн високооплачуваних категорій населення. Цей феномен отримав назву ефекту Депардье за прізвищем відомого французького актора Жерара Депардье. Коли французький президент-соціаліст Ф. Олланд підняв податок на доходи громадян, які заробляють більше 1 млн євро в рік, до 75 %, цей актор відмовився від французького громадянства та перейшов у російське громадянство, де ставка прибуткового податку з доходів громадян складає 13 %. Пізніше, він відмовився від нього та переїхав жити до Бельгії, у прикордонний район з Францією, де ставка податку на доходи артистів складає 15 %. Тому новий президент Франції – Е. Макрон – був змушений зменшити вказаний податок. У більшості постсоціалістичних країн значним є ухилення від сплати податку на доходи громадян. Все це вимагає від держави пошуку

форм удосконалення податкової системи, щоб мінімізувати втрати бюджету від схем ухилення від прибуткового оподаткування.

З 2014 р. йде поступове поліпшення змісту Податкового кодексу України, але це поки не влаштовує бізнес. Серед позитивів останнього є зменшення Єдиного соціального внеску (ЄСВ) з 41 до 22 % від фонду плати праці підприємств. В Україні пропонується заміна податку на прибуток підприємств **податком на виведений капітал** (за прикладом Естонії та кількох інших невеликих країн), але проти цього виступає значна частина урядовців, експертів та представники МВФ. Причина полягає в тому, що в перший рік введення цього податку державний бюджет втратить близько 40 млрд грн, а на другий рік – ще більше 30 млрд грн, а покрити ці втрати поки нічим. Особливо це стосується фінансової ситуації в Україні в 2022 р., коли Росія розв'язала війну проти України та. Введення в 2022 р. податку з обороту в розмірі 2 % слід розглядати як вимушений захід в умовах війни.

Проблема визначення взаємозв'язку оподаткування з справедливістю

При врахуванні принципу соціальної справедливості при побудові податкової системи необхідно з'ясувати, які податки: пропорційні, прогресивні чи регресивні – найкраще відповідають вимогам вертикальної рівності. При цьому важливо врахувати принцип платоспроможності платника податку. Зокрема, Дж. С. Мілль вважав, що необхідно виводити з-під оподаткування доходів платника ті доходи, які необхідні йому для придбання ним предметів першої необхідності (неоподаткований мінімум доходів), і про пропорційне обкладення решти доходів. Тобто, податки повинні вести до втрати однакової частки добробуту, тобто становити «однакову жертву» для кожного платника. Разом з тим, аналіз такого підходу, дозволив багатьом вченим зробити наступний висновок: з вищих доходів повинні утримуватися більші суми податків.

Дослідження чинників, що впливають на рівень граничної згоди на оплату суспільних благ, дозволило визначити умови, за яких доцільно встановлювати той чи інший податковий режим:

- 1) якщо держава пропонує суспільні блага, еластичність попиту на які за доходом вище за цінову еластичність, то принципові еквівалентності відповідатиме прогресивний податок (більше дохід – більше ставка);
- 2) якщо рівень еластичності попиту на суспільні блага за доходом подібний до рівня його еластичності за податковою ціною, то принципу еквівалентності відповідатиме пропорційний податок (одна ставка для всіх доходів);
- 3) якщо держава надає блага, еластичність яких за доходами нижча від їх еластичності за податковою ціною (наприклад, блага низької якості), для їх фінансування можуть застосовуватися регресивні податки (чим більше дохід, тим менші податки).

Одним із методів дотримання справедливості при розподілі ВВП країни є введення прогресивної системи оподаткування, відповідно до якої більші податки сплачує той, хто більше заробляє. Зокрема, в США довгий час існували три основні податкові ставки (15%, 28%, 33%). При Президенті Б. Обамі їх діапазон було розширено: від 10 до 39,6 %. З 2018 р. (при Президенті Д. Трампі)

їх діапазон було трохи зменшено: з 12 до 35 %. В Німеччині прибутковий податок включає два види податку: податок на заробітну плату і податок з капіталу. Мінімальна ставка прибуткового податку – 14 %, максимальна – 45 % (до 1990 р. вона складала 56 %). Ставка податку на доходи з капіталу – 25 %. У Великій Британії залежно від доходів використовують три ставки прибуткового податку: 20 %, 25 %, 40 %. В Італії ставки прибуткового податку з громадян становлять (в залежності від доходів): 23 %, 33 %, 39 %, 43 %. Загалом, у більшості демократичних країн існує прогресивна система оподаткування, що краще відповідає принципу справедливості. В Україні поки ж використовується єдина ставка ПДФО для всіх платників податку.

Відомий французький економіст Т. Пікетті у своєму бестселері «Капітал у XXI столітті» (2015 р.) пропонує для забезпечення справедливості ввести прогресивний світовий податок на капітал, поєднаний із дуже високим рівнем міжнародної фінансової прозорості. Він би міг стати, на його думку, одним із способів контролю небезпечної динаміки концентрації світового капіталу й запобігання розвитку спіралі нерівності. Не дивлячись на утопічність цієї ідеї в сучасних умовах, у майбутньому, коли країни будуть надавати одна одній всю інформацію про доходи іноземців, можна було б запровадити шкалу податків, застосовну до будь-якого багатства в усьому світі.

В Україні, на жаль, не завжди дотримуються принципу справедливості не тільки в оподаткуванні доходів громадян, але й при використанні доходів, отриманих від них. Так, на початку лютого 2011 року Верховна Рада позбавила повноважень дев'ятьох народних обранців, які впродовж року поєднували своє депутатство із роботою у виконавчих органах, що суперечило Конституції. Ці нардепи обходилися державі щонайменше у 2-3 млн. грн. Сумісники прогулювали пленарні засідання, передавали постійно картки для голосування й, на думку багатьох колег, банально наживалися за рахунок бюджету. Зокрема, частина їх користувалася й депутатськими пільгами, і привілеями високих держслужбовців. Ідеться про транспорт, відпочинок у спеціальних санаторіях і штат особистих помічників. Можливо, деякі народні обранці примудрилися й зарплату отримувати відразу в двох місцях.

Є багато прикладів, коли керівництво українських державних структур витрачає значні кошти на придбання дорогих автомобілів, проведення різного роду святкувань тощо. Так, 7 вересня 2010 року, за інформацією українських ЗМІ, МВС закупило один легковий Subaru Outback, 10 автівок SsangYong Actyon та ще 10 машин Toyota Camry. Придбано їх було в ТОВ «Український автомобільний холдинг» на суму 345 тис. грн. та в ІП «ТД «Автоцентр Харків» на 533250 грн. Ще раніше управління ДАІ в Київській області купило Cadillac Escalade майже за 1 млн грн. Крім того, держпідприємство «Інформаційний центр», належне до структури Міністерства юстиції, 3 серпня 2010 р. поповнило свій автопарк Mercedes за ціною 1,11 млн. грн. За різними оцінками, в 2010 р. автопарк найвищих держорганів коштував понад \$5 млрд. 10 вересня 2010-го в київському Палаці «Україна» відзначали День працівника нафтової, газової та нафтопереробної промисловості. Окрім офіційних осіб свято забезпечували: зірка російської естради Філіп Кіркоров, відомий оперний співак Володимир Гришко, знаменитість вітчизняної естради Таїсія Повалій, труппа Національного заслуженого академічного ансамблю танцю ім. Павла

Вірського. Весь захід тривав чотири з половиною години й з урахуванням гонорарів митців мав обійтися як мінімум у 200 тис дол США. Невідомо, хто оплатив це святкування, й чи заплатили митці податки з гонорарів. Враховуючи неналежний рівень фінансування соціальної сфери, подібні витрати коштів платників податків є, як мінімум, дискусійними, чого не дозволяється в демократичних країнах.

3.4. Методологічні основи порівняльного аналізу теорій оподаткування.

3.4.1. Три концептуальні моделі оподаткування, що характеризують поведінку уряду в умовах різних обмежень

А. Теорія Левіафан-оподаткування

Теорія Левіафан-оподаткування пов'язана з припущенням, що максимізуючи бюджет податковим методом, уряд не підлягає жодним обмеженням (окрім мінімальних рамок правової держави). Водночас для платників податків ця теорія передбачає систему жорстких обмежень. Такі альтернативи, як приховування доходів, переміщення діяльності в тіньову економіку або за кордон, для них не існують.

У моделі Левіафан-держави, де влада зосереджена в руках політиків і бюрократії, податки розглядаються як доходи агентів держави; тобто вони є безповоротними для платників податків. Тому, в таких умовах, багато платників намагаються уникати сплати будь-яких податків. Подібна система побудована в ряді пострадянських країн, зокрема і в Україні. У цих країнах держава старається збільшити податки, щоб збільшити державні видатки, які не завжди ефективно використовуються. Звідси – розвиток тіньової економіки та масове виведення коштів в офшори.

Б. Теорія демократичного оподаткування

Відповідно до теорії демократичного оподаткування структура податків має бути закріплена в Конституції, а рівень оподаткування – визначатися виборцями в ході поточного політичного процесу. Виборці безпосередньо чи через референдум приймають рішення про найвагоміші державні видатки та податки. Тому уряд наділений незначним діапазоном свободи дій у сфері бюджету. До цієї моделі можна віднести ситуацію з публічними фінансами в Швейцарії та, певною мірою, в США та Канаді.

В. Теорія еволюційного оподаткування

Названа теорія, як і теорія Левіафан, виходить із припущення, що при формуванні бюджетної й податкової політики уряд не підлягає жодним обмеженням. Однак при цьому індивіди мають можливість ухилятися від зростаючого податкового тягаря шляхом приховування доходів, переміщення діяльності в тіньову економіку або за кордон, зокрема, в офшори.

3.4.2. Теорії оподаткування, висунуті представниками економіки добробуту

Теорія оподаткування в економіці добробуту спрямована головню на дослідження сфери оподаткування фізичних осіб. Оскільки оподаткування пов'язане з втратою вигоди та погіршенням добробуту індивіда, доцільним видається вибір податків, які мінімізують даний ефект.

А. Погіршення добробуту, зумовлене фактором оподаткування та субвенціонування в моделі з одним благом

У фінансовій науці такого роду погіршення добробуту має назву надлишкового податкового тягаря. Наприклад, якщо акцизом на спиртні напої оподатковується виторг від реалізації вина на розлив, то внаслідок цього рівень споживання вина значно зменшиться. Таке погіршення хоча й не очевидне, проте реально існує, оскільки індивіди відмовляються від споживання бажаного блага.

Надлишковий податковий тягар може виникати і за оподаткування іншими податками, зокрема податком на зарплату або за надання субвенцій.

Спочатку розглянемо податок на зарплату. Тут, як і у випадку з оподаткуванням товарів, висока еластичність пропозиції (за інших рівних умов) тягне за собою високий рівень надлишкового податкового тягаря.

Субвенції, як негативний податок, також породжують надлишковий податковий тягар. З метою ліквідації надлишкового податкового тягаря необхідно скоротити субвенціонування і надати споживачам вільно розпоряджатися своїми доходами.

Б. Витрати добробуту, зумовлені оподаткуванням в моделі з двома благами

В даній ситуації споживач підлягає оподаткуванню паушальним податком, тобто сплачує фіксовану суму податку, незалежно від результатів своєї діяльності, а отже, не може ухилитися від оподаткування. Схожа ситуація спостерігається і при стягненні подушного податку. Аналогічний ефект досягається й в тому випадку, коли індивід оподатковується універсальним акцизом, оскільки в такому випадку всі товари оподатковуються за уніфікованою ставкою.

3.4.3. Оптимальне оподаткування благ та теорія еволюційного оподаткування

Теорію оптимального оподаткування найбільш доступно можна викласти на прикладі оптимального оподаткування благ, яке включає кілька варіантів: оподаткування всіх благ; оподаткування деяких благ; оптимальне прибуткове оподаткування.

Оподаткування державою всіх благ

Паушальний податок – це податок, від сплати якого індивіди не можуть ухилитися. Саме тому даний податок не тягне за собою надлишкового податкового тягаря. Аналогічний ефект досягається у випадку оподаткування всіх благ за уніфікованою ставкою. Тому в економіці добробуту мета оподаткування зводиться до оподаткування всіх благ за уніфікованою ставкою податку.

Оподаткування державою лише деяких благ

Для максимізації вигоди від обсягу податкових надходжень чи для мінімізації надлишкового податкового тягаря необхідно, щоб податкові ставки були обернено пропорційні ціновій еластичності попиту. Отже, в ідеальному випадку податкові ставки слід вибирати таким чином, щоб підвищення податків на однакову відсоткову ставку вело до скорочення на таку ж відсоткову величину попиту на блага. Згадане правило названо правилом Рамзея на честь його автора Ф. Рамзея.

Оптимальне прибуткове оподаткування

Проблема надлишкового податкового тягаря виникає і за прибуткового оподаткування доходів громадян. Тут вона набуває певної специфіки, оскільки одержання доходу від трудової діяльності (споживання благ) і «вільний час» є благами-субститутами. З одного боку, будь-яке збільшення прибуткового податку зменшує чистий дохід і тим самим збільшує привабливість вільного часу та збільшує надлишковий податковий тягар, з іншого боку, суспільство прагне реалізувати функцію соціального добробуту, що передбачає перерозподіл доходів від багатих до бідних. Звідси випливає необхідність збільшення оподаткування доходів заможних громадян, що і є основною причиною надлишкового податкового тягаря.

У більшості країн використовують теорію еволюційного оподаткування, оскільки інші теорії не мають належних умов до реалізації. Разом з тим, при використанні теорії еволюційного оподаткування можуть спостерігатися такі явища, як приховування доходів від оподаткування, тіньова економіка, втеча від податків тощо.

3.4. Методологічний аналіз причин ухилення від оподаткування та мінімізація цього явища.

3.4.1. Пояснення причин ухилення від податків у різних економічних теоріях

У класичній економічній теорії проблема ухилення від податків аналізується у зв'язку з необхідністю застосування примусу у фінансуванні суспільних благ. У будь-якому суспільстві знаходяться індивіди, які не згодні сплачувати податки, щоб максимізувати свою вигоду. Тому в суспільстві існує певний (природний) рівень ухилення від них, який долається шляхом застосування примусу при сплаті податків.

В теорії інституціоналізму стверджується, що крім природнього, існує індуційований опортунізм, який є реакцією платників податків на несправедливу податкову політику держави. В свою чергу ця державна політика пов'язана з вадами представницької демократії, коли рішення щодо податків приймаються більшістю голосів. Часто ці рішення відповідають не інтересам більшості, а лише окремим інтересам окремих груп виборців. А це, в свою чергу, породжує бажання у частини платників податків уникати сплати податків. Останнє характерне для податкових систем багатьох пострадянських країн, в т. ч. України. Одна з ключових загроз для світу – це соціальна нерівність, яка постійно посилюється. У США 1 % населення володіє близько 40 % багатств. Дискусій про те, як нейтралізувати соціальну нерівність, було досить багато. Одне з можливих рішень – формувати адаптивне, орієнтоване на підприємця законодавство. Додатковим рішенням може бути так зване соціальне підприємництво – дуже важливе явище, що виникло останніми роками. Наприклад, Білл Гейтс і Ричард Бронсон до благодійності підключають своє бізнес-мислення, бізнес-підходи. В результаті, їхня благодійність ефективна і орієнтована на досягнення цілком конкретних результатів. Третє – це розробка нових бізнес-моделей з розумінням специфіки країн, де бідні верстви населення дуже значні. Щодо України, соціальна відповідальність ще

не набула широкого розповсюдження, але вона різко посилюється під час визначальних етапів розвитку нашої країни. Особливо вона посилилася під час Майданів, в 2014 та 2022 р., коли визначалася доля України. На думку д. е. н., проф. В. П. Звонара, перспективним партнерським засобом у контексті співробітництва громадянського суспільства і бізнесу в Україні для стратегії реалізації соціальної відповідальності може стати соціальне підприємництво – специфічна діяльність у сфері соціальної економіки, що передбачає поєднання комерційних та соціальних цілей.

В теорії суспільного добробуту, згідно з якою держава формує оптимальну податкову систему і оптимальний бюджет, ухилення від сплати податків призводить до надання суспільних благ на рівні, нижчому від оптимального. Тому держава повинна приймати необхідні заходи щодо боротьби з ухиленням від оподаткування, аж до кримінального ув'язнення до злісних неплатників податків.

В моделях оптимального оподаткування, побудованих з урахуванням не лише критерію ефективності, а й соціальної справедливості, ставлення до ухилення від сплати податків залежить від того, яка функція суспільного добробуту береться за основу при побудові моделі. Якщо за основу береться утилітаристська функція, то збільшення корисності за рахунок ухилення від податків одних індивідів необхідно порівнювати зі зменшенням корисності у інших індивідів (які не отримали в силу цього певної кількості суспільних благ). Якщо в основу побудови моделі оптимального оподаткування покладено роулсіанську функцію суспільного добробуту, то найбільш вигідним результатом ухилення від податків буде зменшення суспільного добробуту в цілому. Загалом, у розвинутих країнах існує багато питань із вибором не тільки податкової політики, а й парадигми економічного розвитку взагалі.

3.4.2. Моделі дослідження ухилення від податків в неокласичній теорії.

В неокласичній теорії аналіз наслідків ухилення від сплати податків здійснюється за допомогою моделей часткової та повної рівноваги.

Модель часткової рівноваги.

1. Якщо в умовах конкурентного ринку від податку ухиляється окремий платник, його дії не позначаються на інших продавцях певного товару, на стан ринкової рівноваги. Всі переваги від такого ухилення отримує окремий неплатник податку.

2. Якщо в умовах конкурентного ринку ухилення від податків носить масовий характер, то порушується ринкова рівновага, а вигода від масового ухилення від податків розподіляється між покупцями і продавцями залежно від еластичності попиту і пропозиції. Так, при абсолютно нееластичному попиту ціна знижується на всю суму зменшення податку, а всі вигоди від ухилення від сплати податків отримує покупець. При абсолютно нееластичній пропозиції ціна на товар не зменшується і всі переваги отримує продавець. В цілому, чим менш еластичний попит і більш еластична пропозиція, тим більша частина доходу дістається покупцям. В той же час, чим більш еластичний є попит і менш еластичною є пропозиція, тим більшу частину доходу отримують продавці. В цілому, можна зробити наступні висновки. 1. В умовах масового ухилення від податків, вигоди отримують багато учасників ринку. 2. Якщо від

сплати податків ухиляється частина продавців чи покупців, то порушується принцип горизонтальної рівноваги в оподаткуванні. Це не відповідає вимогам соціальної справедливості, ні вимогам економічної ефективності. Це характерно для багатьох країн СНД і України в тому числі.

Модель загальної рівноваги.

Цей варіант можна розглянути на основі запровадження податкових пільг для окремої галузі. Запровадження податкових пільг в окремій галузі призведе до зростання доходів і обсягів виробництва в цій галузі. Внаслідок цього зросте попит на робочу силу та інші ресурси, що використовуються в цій галузі, а отже, й деяке зростання цін на ці ресурси. Надання галузевих податкових пільг спричиняє притік мобільних ресурсів у галузі, яка користується пільгами, з тих галузей, які позбавлені пільг. А це, в свою чергу, веде до втрат суспільного добробуту. Крім того, наслідком надання податкових пільг є нерівномірний розподіл податкового навантаження на різні галузі.

3.4.3. Фактори ухилення від податків.

1. Вигода від зменшення податкових зобов'язань.

Вона залежить від величини та корисності додаткового доходу, збереженого внаслідок несплаченого (або недоплаченого) податку. Згідно з гіпотезою Ф. Севеджа і гіпотезою Марковіца невеликі прирости доходу породжують зростаючу граничну корисність, тоді як великі виграші спричиняють спадну граничну корисність. Це пов'язане з тим, що люди більше схильні до дрібних, проте частих ухилень від податків, ніж до великих ризиків при несплаті податків у великих сумах.

2. Вартість приховування доходів від оподаткування.

Вона включає прямі витрати на ухилення від податків та витрати на приховування такого ухилення. До прямих витрат відносяться витрати на операції з готівкою; на приховування запасів та обсягу продажу; на ведення подвійної бухгалтерії; витрати на послуги фахівців, що розробляють схеми ухилення від податків. До витрат на приховування ухилення від сплати податків відносяться: хабарі податковим інспекторам; витрати на знешкодження можливих шантажистів тощо. Разом з тим, ухилення від податків, що не перевищує 20% прибутку, недоцільні, оскільки коштують дорожче, ніж повна сплата податків (один із законів Паркінсона)

3. Вирогідність виявлення фактів приховування доходів і покарання.

Це залежить від якості роботи працівників податкової служби, їх професіоналізму, технічної озброєності, корумпованості тощо.

4. Розмір штрафних санкцій.

Вони повинні значно перевищувати дохід, який зможе отримати особа, що хоче ухилитися від сплати податків.

5. Податкова етика.

Податкова етика (або податкова модель) не піддається кількісному виміру, але вона є складовою ментальності народу. Так, у багатьох розвинутих країнах не прийнято приховувати свої доходи від оподаткування, хоча податки в цих країнах є досить великими. Прикладом може бути Данія, інші Скандинавські країни. Протилежна ситуація в багатьох пострадянських країнах, в тому числі й в Україні, де існує масове ухилення від податків. Населення України, на думку ряду експертів, поділено на два класи: бідні й багаті. Розрив

у їх доходах настільки великий, що так званий середній клас в Україні є невеликим і його чисельність суттєво скоротилася під час пандемії коронавірусу у 2020-2021 рр. , а також внаслідок економічних втрат від війни Росії проти України в 2022 р.

3.4.4. Інституціональні умови, що впливають на поведінку платника податків.

До інституціональних умов, що впливають на поведінку платника податків відносять:

1. Фінансова політика держави.
2. Загальний рівень правової культури та моралі в державі.
3. Відсутність досконалих інституціональних обмежень фінансової політики уряду.
4. Особисті риси громадянина-платника податку.
5. Віросповідання громадянина.

Фінансова політика держави. У разі марнотратства бюджетних коштів, низької якості суспільних послуг, порушення принципу соціальної справедливості, ухвалення фінансових рішень уряду недемократичним шляхом стимули до приховування доходів від оподаткування зростають. І навпаки, приклад тому скандинавська країна - Данія. Рівень оподаткування в Данії дуже високий. Проте вона не є унікальним випадком. У цьому питанні немає особливих відмінностей між Данією і Швецією чи Норвегією та Фінляндією. Протилежна ситуація склалася в Росії при владі В. Путіна, для якої характерне масове ухилення від податків та виведення коштів в офшори. Ще більше ця ситуація загострилася після накладення на Росію та її найбагатших людей, прямо чи опосередковано пов'язаних з В. Путіним, фінансово-економічних санкцій в 2022 р.

Загальний рівень податкової культури в державі. Масове порушення правових норм, розповсюдження неформальних відносин, поблажливе ставлення громадської думки до порушників податкового законодавства тощо стимулює приховування доходів від оподаткування. На думку академіка НАН України Е. М. Лібанової, суспільство, в якому поширене ухилення від сплати податків, невиконання роботодавцями своїх соціальних зобов'язань по виплаті справедливої заробітної плати тощо, не може визнаватися демократичним.

Відсутність досконалих інституціональних обмежень фінансової політики уряду. Це характерне для влади держави – Левіафана. Зокрема, за складністю українська податкова система в 2010 р. знаходилась на 181 місці серед 183 країн світу. Прийняття в 2010 р. Податкового Кодексу України суттєво не покращило ситуацію. Тому в цей кодекс планується внести чергові зміни в 2022 р. Насамперед це стосується механізму адміністрування податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску.

Особисті риси громадянина-платника податку. Це – або схильність до ризику; до ренторієнтованої поведінки; або дотримання законів, почуття відповідальності, громадянського обов'язку тощо. Важко очікувати належного рівня сплати податків в Україні, коли все більше частка ВВП концентрується у все меншій частині населення (7-10% багатих володіє 50% ВВП України).

Віросповідання громадянина. Вважається, що протестантська етика найкраще сприяє зменшенню приховування доходів від оподаткування,

оскільки в ній прагнення до збагачення обмежується моральними нормами. Це дуже добре показав у своїй праці «Протестантська етика» відомий вчений М. Вебер. Різні течії протестантизму домінують у Скандинавських країнах, Бельгії, Нідерландах, Люксембурзі, Швейцарії, Великій Британії та ряді інших європейських країн, що в значній мірі сприяє максимальній сплаті податків. Подібні моральні норми щодо необхідності сплати податків існують й у багатьох азіатських країнах (Японія, Республіка Корея, Сінгапур та ряд інших).

3.4.5. Уникнення податків на законній підставі та з порушенням закону.

Уникнення податків на законній підставі.

Уникнення податків на законній підставі відбувається наступними шляхами:

- шляхом легального виходу зі складу платників податків;
- переміщення фізичних осіб, господарської діяльності та капіталів у регіони з нижчим рівнем податкового навантаження;
- вибір раціональної облікової політики;
- використання податкових пільг тощо. Щодо останніх, то ЄС має значні претензії насамперед до Ірландії та Люксембургу.

Європейська Комісія постійно попереджає Ірландію про недопустимість надання податкових пільг для ряду провідних світових корпорацій. Так, американську компанію Apple вона планувала оштрафувати на кілька млрд євро за податкові махінації в Ірландії. Європейська Комісія вважає, що Apple отримувала надлишковий прибуток від незаконних податкових угод з урядом Ірландії протягом більше 20 років (компанія працює в Ірландії з 1980 р.). Тому в 2019 р. Apple заплатила уряду Ірландії штраф у розмірі трохи менше 1 млрд дол США, щоб залагодити цю справу з Європейською Комісією.

Статус нетипового офшорного центру Нідерланди набули наприкінці 70-х років ХХ ст., коли з метою залучення ТНК країна змінила власне податкове законодавство. Подібним структурам було дозволено використовувати Нідерланди як перевалочний пункт для своїх фінансових потоків за порівняно невелику винагороду. Високотехнологічні закордонні компанії використовують складні схеми ухилення від оподаткування в Нідерландах. Одна із них під назвою «ірландський сандвіч» донедавна була досить популярною в Нідерландах через особливості оподаткування технологічних компаній. Суть схеми полягає в жонглюванні платежами за використання інтелектуальної власності. Спочатку закордонна компанія передає цю власність афілійованій фірмі, зареєстрованій в Ірландії. Місцеве законодавство дозволяє цій фірмі платити податки в іншій країні, наприклад, в якому-небудь офшорі. Потім ірландська компанія № 1 передає ці права компанії, зареєстрованій в Нідерландах, а остання робить те ж саме відносно ірландської компанії № 2, яка є 100-відсотковою «донькою» компанії № 1. Фактично компанії перекидають власні кошти з однієї кишені в іншу, по ходу очищаючи їх від податкового тягаря.

Уникнення податків з порушенням закону.

Уникнення податків з порушенням закону відбувається наступними шляхами:

- приховування доходів;
- переміщення діяльності в тіньову економіку;
- нелегальне переведення капіталів за кордон.

Дуже поширеною формою уникнення податків є виведення доходів в офшори. Для українського бізнесу такими зонами насамперед є Британські Віргінські Острови, Беліз, Панама, а також такі нетипові офшори, як Швейцарія, Нідерланди, Кіпр тощо.

Контрольні запитання.

1. Які складові включають у себе соціально-етичні принципи в оподаткуванні?

2. Чому в Україні не завжди дотримуються принципу справедливості в оподаткуванні доходів громадян?

3. В чому полягає зміст теорії демократичного оподаткування?

4. В чому полягає зміст теорій оподаткування, висунутих представниками економіки добробуту?

5. В теорії інституціоналізму стверджується, що крім природнього, існує індуційований опортунізм, який є реакцією платників податків на несправедливу податкову політику держави. Чи згодні ви з таким твердженням?

6. В теорії суспільного добробуту, згідно з якою держава формує оптимальну податкову систему і оптимальний бюджет, ухилення від сплати податків призводить до надання суспільних благ на рівні, нижчому від оптимального. Чи згодні ви з таким твердженням?

7. Які ви можете назвати фактори ухилення від податків в Україні?

8. Вважається, що протестантська етика найкраще сприяє зменшенню приховування доходів від оподаткування, оскільки в ній прагнення до збагачення обмежується моральними нормами. Чи згодні ви з таким твердженням?

Тема 4. Методологічний аналіз проблем фінансування соціального забезпечення та шляхів їх вирішення

4.1. Методологія аналізу фінансування соціального забезпечення.

4.2. Методологічні проблеми реалізації концепції безумовного доходу.

4.3. Методологічні основи визначення оптимальної частки видатків на соціальний захист у ВВП країни.

4.4. Методологічні засади вирішення проблем соціального захисту в Україні

Контрольні запитання.

4.1. Методологія аналізу фінансування соціального забезпечення.

В умовах демократії соціальне забезпечення є найбільш пріоритетною функцією держави, оскільки громадяни мають високий рівень потреби в соціальному захисті. Це породжує великий попит на даний вид суспільних благ. Проблемою є визначення переліку цих благ та джерел їх фінансування, оскільки сучасне соціальне забезпечення у демократичних країнах поширюється на всі прошарки населення. Особливо показовими в цьому плані є Німеччина та Скандинавські країни, хоча зараз вони починають проводити оптимізацію соціальних видатків, щоб не підвищувати податки. Крім того, сьогодні Німеччина, як основний донор ЄС, взяла на себе непосильний тягар з

утримання мігрантів з Близького Сходу, Африки та інших проблемних регіонів світу.

Громадяни Норвегії, Швеції, Данії, Фінляндії та Ісландії змогли сформувати цілком успішні суспільства. Це багаті країни, у яких немає занадто багатих людей, які б сильно виділялися з-поміж інших. Суспільство доволі однорідне й солідарне, хоча громадяни цих країн сплачують доволі високі податки. Так, податок на прибуток фізичних осіб в Норвегії дорівнює 38 %, у Швеції – 52 %, в Данії – 55 %, Ісландії – 46%. Водночас ці податки забезпечують існування однієї з найкращих в світі системи соціального забезпечення. Скандинавську модель від інших різко вирізняють й масштабні інвестиції в людський капітал. В 2021 р. за освітнім рейтингом вказані країни в світі займали наступні місця: Норвегія – 13 місце, Фінляндія – 15 місце, Швеція – 9 місце, Данія – 12 місце. За рейтингом щастя в 2021 р. Фінляндія знаходилася на першому місці в світі, Данія – на другому місці, Ісландія – на 4 місці, Норвегія – на 6 місці, Швеція – на 7 місці. Важливу роль в уникненні соціальних потрясінь відіграло те, що соціальні реформи в країнах Скандинавії розпочинали, не дотягуючи до критичної точки, коли їх відсутність загрожувала зростанням радикальних настроїв. Загалом, сьогодні Скандинавські країни – це приклади країн, де успішно поєднано розвинену інноваційну економіку, високе податкове навантаження, соціальні гарантії та доступ до таких важливих суспільних благ, як охорона здоров'я чи якісна освіта, які фінансуються переважно з бюджетних коштів. Водночас, проблемою є визначення оптимальної частки соціальних видатків у ВВП демократичних країн.

Особливості соціальних виплат членам домогосподарств в ФРН

Значні доходи домашні господарства ФРН отримують від органів соціального захисту, з пенсійних фондів тощо. Система пенсійного забезпечення Німеччини містить поєднання двох систем фінансування забезпечення громадян в старості: розподільчу і накопичувальну. Ця система називається «**системою трьох рівнів**». Перший – (біля 80 % всіх пенсійних виплат в основному фінансується розподільчим способом) – охоплює перш за все обов'язкове пенсійне страхування всіх працівників за наймом. Розподільча система характеризується тим, що на виплати пенсій немолодим використовуються надходження до фонду пенсійного страхування (відомства пенсійного страхування). У Німеччині цими надходженнями є внески страховок застрахованих осіб і працедавців, а також дотації держави. Цієї пенсії достатньо для забезпечення нормального рівня життя літньої людини. Другий і третій рівні пенсійного забезпечення – з фундацій підприємств і приватні накопичення – фінансуються накопичувальним способом. Умовою одержання пенсії є необхідний передпенсійний термін. Пенсія за віком, як правило, виплачується після досягнення 65 років. За певних обставин вона може виплачуватися вже при досягненні 63 або 60 років. Жінки отримують пенсію за віком з досягненням 60 років. Розмір пенсії залежить, передусім, від величини застрахованого заробітку.

Страхування і виплати по безробіттю здійснюються федеральним відомством зайнятості. Відрахування страховок обов'язкові для робітників і службовців незалежно від їх доходів. Безробітні одержують допомогу, яка

залежить від загального трудового стажу, від розмірів останньої заробітної плати, від віку, від наявності зобов'язань з утримання дітей. Безробітні, які вичерпали право на допомогу, що їм належить, одержують виплату по безробіттю. Розмір такої виплати складає для безробітних, що мають дітей, – 58 %, для безробітних без дітей – 56%. Фінансування виплат по безробіттю здійснюється за рахунок коштів федерального бюджету.

У Федеративній Республіці Німеччини, окрім фінансування пенсійного страхування і політики ринку праці, виділяють кошти на такі цілі: на виховання, охорону материнства та сімейну політику; на дітей; на житло; на преміювання житлового будівництва; забезпечення жертв війни; соціальні допомоги; сільськогосподарську соціальну політику; інші заходи соціального захисту.

4.2.Методологічні проблеми реалізації концепції безумовного доходу.

Для дотримання принципів соціальної справедливості в умовах сучасної ринкової економіки рядом вчених та політиків пропонується ідея безумовного доходу (гарантованого доходу) для кожного працюючого або – для кожного громадянина країни. Тобто, громадянин може працювати чи не працювати, але держава повинна виплачувати йому певну суму грошей на прожиття. У Фінляндії пробна програма безумовних готівкових виплат до 800 євро на місяць була запроваджена з 2016 р., але через кілька років вона була згорнута, оскільки не показала свою ефективність. Над подібними проектами працюють у кількох нідерландських містах. 5.06.2016 р. стосовно змін до Конституції щодо та запровадження базового доходу голосували громадяни Швейцарії, але більшість з них виступило проти нього. Тому важливо розібратися у позитивах та вадах використання безумовного доходу для публічних фінансів країн.

Прихильники універсального базового доходу заявляють, що задумане ними переформатування системи соціального захисту може як допомогти суспільствам скористатися з результатів сучасної динамічної економіки, так і забезпечити доступ до них широких верств населення. За останні роки уряди багатьох розвинутих країн, які взяли курс на режим суворої економії, швидше скорочували допомогу малозабезпеченим, ніж, наприклад, державні пенсії. Пояснення цьому полягає в тому, що кількість бідних набагато менше, ніж кількість пенсіонерів, які є значною частиною електорату для політиків під час виборів. Крім того, значна частина бідних відноситься до маргінальних верств, які, як правило, на вибори не ходять.

Негативом будь-якого універсального базового доходу є його велика вартість для держави. Як зауважує відомий британський економіст Е. Аткинсон (який, до речі, є прихильником запровадження даного доходу поряд з лауреатом Нобелівської премії з економіки П. Кругманом), універсальний базовий дохід, що дорівнює певному відсотку середнього доходу (у вигляді ВВП на особу), вимагає пропорційного збільшення податкових надходжень відносно ВВП. А цього бояться всі політики в демократичних країнах, оскільки наголос на підвищення податків на середній клас автоматично веде до програшу на виборах. Тому для збільшення допомоги для бідних стараються використовувати, як правило, кошти від позик, або підвищення податків тільки на багаті верстви населення. Останні, розуміючи цей механізм, активно

виводять кошти в офшори (особливо, при можливому приході до влади лівих та популістів), зменшуючи тим самим податкові доходи держави.

Уряд Швейцарії, який виступив проти пропозиції запровадити в країні безумовні базові виплати (2,5 тис. євро на місяць), остерігався, що ті стануть непосильним тягарем для бюджету (в 2015 р. консолідований борг сектору загального державного управління у Швейцарії становив 45,6 % від ВВП) та будуть провокувати неробство. Важливим аргументом противників універсального базового доходу є твердження про те, що в країні з таким доходом масово прибуватимуть мігранти з менш розвинутих країн, які мають інший менталітет та віросповідання.

Загалом, у демократичних країнах, поки не дійшли до однозначного висновку щодо запровадження універсального базового доходу, поки йдуть експериментальні пошуки. Для України, на наш погляд, це не на часі, оскільки для запровадження універсального базового доходу на найближчі 15-20 років у нас не буде коштів, оскільки після 2020 р. нашу країну чекають значні виплати як по зовнішньому державному боргу, так і по корпоративному зовнішньому боргу. Крім того, треба знайти десятки мільярдів гривень для відновлення економіки та інфраструктури нашої країни після закінчення військової агресії Росії проти України в 2022 р.

4.3. Методологічні основи визначення оптимальної частки видатків на соціальний захист у ВВП країни.

Важливим відносним показником, що характеризує ефективність видаткової діяльності держави, є частка видатків на соціальний захист у ВВП. Головне, щоб вона була оптимальною і стимулювала до праці і сплати податків. Аналіз цієї частки проводиться в декілька прийомів: 1) по-перше, розраховується в цілому питома вага соціальних трансфертів у ВВП; 2) по-друге, частка виплат по соціальному страхуванню у ВВП; 3) по-третє, виплати по соціальному страхуванню без урахування виплат по страхуванню по безробіттю; 4) по-четверте, розраховується частка соціальних виплат місцевих бюджетів у ВВП. Згідно стандартів ЄС, частка державних витрат у ВВП не повинна перевищувати 60 %. Згідно оцінок Світового банку, в сьогоденних умовах межею для зростання державних видатків є 77 % ВВП, а для країн, що розвиваються (до яких відносять й Україну), межею є 64 % від ВВП.

У багатьох розвинутих країнах Європи, як вважають багато дослідників цих процесів, соціальний захист безробітних, пенсіонерів, мігрантів тощо є надмірним. Для вирішення вказаної проблеми держави загального добробуту у багатьох розвинутих країнах шукають різні способи пов'язати пошук робочих місць з отриманням належної соціальної допомоги. Зокрема, у Німеччині з 2003 р. були проведені відповідні реформи, згідно яких було обмежено ранній вихід на пенсію, допомогу по безробіттю, створені низькооплачувані категорії роботи, а безробітних зобов'язали брати участь у програмах із пошуку роботи.

Позитивні наслідки бюджетного фінансування бідних

1. Цим забезпечується досягнення політичної стабільності у розвинутих країнах.
2. Дітям з малозабезпечених сімей, які мають певні здібності, державою створюються умови для продовження навчання у вищих навчальних закладах.
3. Медичне обслуговування охоплює всі верстви населення, в тому числі

бідняків та членів їх сімей, стримуючи поширення інфекційних хвороб, СНІДу тощо.

4. Пенсіонерам забезпечується прийнятний рівень життя.

Негативні наслідки бюджетного фінансування бідних.

1. Організація управління трансфертними платежами є досить дорогою справою для державного бюджету.

2. Сильна бюрократизація організації трансфертних платежів.

3. Системи пенсійного забезпечення сприяли скороченню сукупної норми нагромадження населення (населення вкладало гроші не в акції промислових комплексів, а в пенсійні, медичні фонди тощо).

4. Програми допомоги неповній сім'ї (ПНСД) вели до розпаду деяких сімей, оскільки: 1) сприяли уходу з сім'ї безробітних одного з батьків, щоб сім'я могла отримувати допомогу від держави; 2) вели до зростання позашлюбних дітей (так, в США, половина матерів, що отримувала вказані допомоги, мала позашлюбних дітей;

5. Формування споживацьких настроїв у частини населення, коли можна жити за рахунок різного роду допомог, не шукаючи роботу.

Всі ці недоліки трансфертних платежів вимагають пошуку нових підходів до державного забезпечення соціальних гарантій, оптимізації їх фінансування, а також посилення контролю за доходами бідних верств населення.

Негативний прибутковий податок

Негативний прибутковий податок – це виплата замість багатьох трансфертних платежів єдиного гарантованого державою мінімального доходу сім'ї. Він скорочується по мірі наближення до гарантованого мінімуму у зв'язку з підвищенням особистого заробітку. Таким чином позитивний податок платять сім'ї державі, а негативний – держава сім'ям, чим він менше, тим менші витрати держави. Негативний податок має, як плюси, так і негативи, що ускладнюють його впровадження у життя.

Позитивні моменти негативного прибуткового податку

1. Створюється мотивація трудової діяльності. 2. Замість багатьох трансфертних допомог здійснюється один платіж. 2. Введення цього податку не ставить бідняків у принижений стан по відношенню до працюючих верств населення.

«Мінуси» негативного прибуткового податку

1. Труднощі оптимізації рівня гарантованого мінімального доходу та розмірів скорочення державних допомог із збереженням мотивації праці. 2. Введення вказаного податку вимагає значних адміністративно-управлінських витрат, так як потребує збільшення граничних ставок позитивного податку з доходів всіх груп, працюючих в країні. Тобто, введення негативного прибуткового податку обійшлося б державі дорожче, тому поки його не введено, але деякі його принципи вже використовуються в ряді країн (наприклад, виплата адресної допомоги). У зв'язку з серйозними труднощами введення негативного прибуткового податку, зараз наголос робиться на групі стимулів до зайняття безробітними корисною для суспільства роботою (участі у громадських роботах тощо).

4.4. Методологічні засади вирішення проблем соціального забезпечення в Україні.

Основною причиною, яка провокує конфлікт інтересів платників податків та фіскальних органів та не сприяє дотриманню вимог оптимізації оподаткування, є те, що політична влада в Україні сьогодні захищає наявний економічний порядок розподілу суспільного продукту, не вигідний більшості населення нашої країни. Крім того, розподілом засобів для життя займається в Україні невелика група людей, яка протистоїть всьому суспільству, що і породжує неминучість конфлікту. Для вирішення цих та інших проблем в соціальній економіці пропонуємо застосувати новий принцип фіскальної соціології, розроблений автором цієї роботи, який доцільно назвати анти оптимум – Парето. Етичний ідеал суспільного добробуту (або – оптимум Парето) полягає в наступному: умовою зростання суспільного добробуту є покращення добробуту одних людей без одночасного погіршення добробуту інших. Згідно даної умови, той чи інший захід влади підвищує суспільний добробут в тому випадку, якщо вигоди від його запровадження з перевищенням компенсують втрати тих, чий рівень добробуту даний захід знижує. За критерієм Парето будь-які втручання уряду можна вважати ефективним, якщо вони призводять до збільшення добробуту хоча б одного індивіда, не зменшуючи добробуту усіх інших. Теоретично це можливо тільки в умовах економічного зростання, коли в суспільстві створюється певний приріст ВВП, який можна розподілити між усіма членами суспільства, не знижуючи доходи ні одної з груп. У сфері публічних фінансів Парето - оптимуму відповідає така ситуація, коли приріст бюджетних ресурсів повинен розподілятися з вигодою для одних «бюджетників», але не за рахунок інших.

Якщо спробувати використати підходи Парето для аналізу використання суспільних фінансів в незрілому демократичному суспільстві в умовах економічної кризи, то можна отримати парадоксальний висновок, який можна, на нашу думку, сформулювати як принцип «анти-оптимум Парето». Суть його полягає в наступному: в період економічної кризи обмеження державних видатків та збільшення податків повинно стосуватися всіх членів суспільства без виключення. Тільки тоді такі дії держави будуть сприйматися всім суспільством. Якщо ж будуть виключення, наприклад, на користь бідних верств населення, то середній клас та заможні верстви суспільства будуть шукати та знаходити способи уникнення додаткових податків на користь малозабезпечених верств суспільства (в силу значної корумпованості суспільства).

У країнах з незрілою демократією (якою на сьогодні є й Україна) заможні верстви населення через парламент, який вони контролюють, приймали і будуть приймати різного роду податкові пільги на свою користь. Моральні принципи, як свідчить сучасний стан парламентаризму в Україні (на відміну від розвинутих країн) тут поки не спрацьовують. Тому і теорія суспільних фінансів Р. Масгрейва, і теорія суспільного вибору Дж. Б'юкенена, які базуються на дотриманні певних моральних принципів у демократичному суспільстві, (чи за згодою окремих індивідів, чи під примусом держави), не можуть дати відповідь на те, яку фінансову політику повинна провадити держава з транзитивною економікою в області соціальних видатків в умовах сучасної глобальної економічної кризи та після неї. Разом з тим, опираючись на окремі постулати фіскальної соціології, на наш погляд, можна розробити систему заходів з

оптимізації фінансування соціальних видатків в Україні в сучасних умовах та відповідну систему оподаткування різних верств населення. Але ці заходи повинні стосуватися доходів всіх прошарків населення, як це було зроблено в ряді постсоціалістичних країн.

В Україні потрібно удосконалити й допомогу при народженні дітей. Не секрет (про це говорять всі неупереджені дослідники демографічної ситуації в Україні), що допомога при народженні дітей породжує не тільки позитиви, а й негативи в демографічній ситуації в Україні в останні роки. Враховуючи цей факт, було б необхідним частину допомоги при народженні дитини не видавати сім'ї у формі грошей, а покласти на депозити цих дітей, щоб в майбутньому дитина використала ці гроші на навчання, на придбання житла, на лікування тощо.

Перераховані та інші можливі заходи з оптимізації соціальних виплат в Україні в період економічної кризи та після неї повинні стосуватися всіх верств населення. Тільки тоді діятиме анти-оптимум Парето, що дозволить зменшити соціальне напруження у нашій країні. Вказані заходи повинні бути обговорені з усіма учасниками соціального партнерства, їх повинна сприйняти більшість населення. Важливо оптимізацію соціальних видатків в Україні здійснити максимально прозоро, із запевненням населення щодо відновлення раніше існуючих соціальних пілг у після кризовий період. При цьому треба врахувати сучасні підходи до розподільчої політики у демократичних країнах.

Два напрямки сучасної розподільчої політики у демократичних країнах

У сучасних умовах сформувався новий підхід до розподільчої політики, яка включає два напрямки:

- 1) створення працездатним членам суспільства умов, що дозволяють їм підтримувати і поліпшувати свій добробут за рахунок власної праці і підприємницької діяльності;
- 2) збереження за державою функцій соціальної підтримки і захисту тільки для тих, хто його вкрай потребує (малозабезпечені, багатодітні сім'ї, інваліди тощо), тобто проведення політики боротьби з бідністю. У рамках другого підходу визначилося наступні напрямки боротьби з бідністю: 1) вирішення проблеми бідності на основі встановлення прожиткового мінімуму для всіх членів суспільства. Його і пропонується реалізувати за допомогою негативного прибуткового податку; 2) стимулювання переходу до трудової діяльності (отримання допомог пов'язують з зобов'язанням їх отримувача зайнятися навчанням або роботою).

Контрольні запитання

1. Чи підходить для України запровадження безумовного доходу (гарантованого доходу) для кожного працюючого або – для кожного громадянина країни?

2. В чому полягає зміст негативного прибуткового податку?

3. Які проблеми соціального забезпечення та шляхи їх вирішення в Україні ви можете назвати?

4. Які страхові пенсійні внески сплачують члени домогосподарств в Німеччині ?

5. В чому полягають причини так званої «війни поколінь» в Німеччині?

6. Чому депутати німецького бундестагу (нижньої палати парламенту) в

2007 р. проголосували за збільшення пенсійного віку з 65 до 67 років у період з 2012 по 2029 рік?

7. В чому полягає зміст оптимуму Парето?

8. Чому в країнах з незрілою демократією (якою на сьогодні є й Україна) заможні верстви населення через парламент приймали і будуть приймати різного роду податкові пільги на свою користь?

Тема 5. Методологічні засади функціонування фінансів підприємств та заходи з підвищення їх економічної безпеки.

5.1. Суть фінансово-економічної безпеки підприємства та її індикатори

5.2. Методологічні основи державного захисту фінансово-економічної діяльності підприємств.

5.3. Методологічні проблеми реприватизації та її можливий вплив на фінансово-економічну безпеку підприємств.

5.4. Методологічні засади використання нефінансової звітності як засіб врахування екологічних ризиків у фінансовій діяльності підприємств.

Контрольні запитання.

5.1. Суть фінансово-економічної безпеки підприємства та її індикатори

Висока криміналізація сучасного суспільства різко загострила проблему забезпечення **фінансово-економічної безпеки** переважної більшості господарюючих суб'єктів вітчизняної економіки. Виникла потреба в механізмі мобілізації і оптимального управління корпоративними ресурсами господарюючих суб'єктів для захисту здійснюваного ними бізнесу від багатьох соціально-економічних ризиків. **Економічна безпека підприємства** – це такий стан корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якою гарантується найбільш ефективно їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам. Серед функціональних складових належного рівня економічної безпеки **фінансова складова** вважається провідною й вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є двигуном будь якої економічної системи. У процесі охорони **фінансової безпеки** спочатку оцінюються **загрози економічній безпеці підприємства**, що мають помітно правовий характер і включають: внутрішні негативні дії (неефективне фінансове планування та управління активами; малоефективна ринкова стратегія; помилкова кадрова і цінова політика); зовнішні негативні дії (спекулятивні операції на ринку цінних паперів; цінова та інші форми конкуренції); **форс-мажорні обставини** (стихійне лихо, страйки, військові конфлікти) та обставини наближені до форс-мажорних. В Україні в 2022 р. війна Росії проти нашої країни різко загострила проблему забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств.

У процесі оцінки поточного рівня забезпечення фінансової складової підлягають аналізу: фінансова звітність і результати роботи підприємства – платоспроможність, фінансова незалежність; конкурентний стан підприємства на ринку – частка ринку, якою володіє суб'єкт господарювання; рівень застосовуваних технологій та менеджменту; ситуація на ринку цінних паперів підприємства. Цей аналіз повинен показати, наскільки фінансовий стан підприємства відповідає **індикаторам фінансової безпеки підприємства**. Вони є наступними: 1) коефіцієнт фінансової незалежності повинен бути більше 0,6; 2) коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами повинен перевищувати 0,1; 3) співвідношення власних та запозичених коштів повинно співвідноситися як 1:1; 4) коефіцієнт прибутковості повинен перевищувати 8,2 %; платоспроможність підприємства повинна перевищувати 1; 5) коефіцієнт поточної ліквідності повинен перевищувати 2. Сьогодні, в умовах війни Росії проти України, багатьом підприємствам дуже важко дотримуватися вказаних індикаторів, що ускладнює отримання ними кредитів для розвитку. Українська держава як може допомагає, але у неї поки не вистачає ресурсів на подібну допомогу, бо вони насамперед направляються на фінансування сил оборони.

Забезпечення фінансово-економічної безпеки є одним із основних принципів нормального функціонування підприємства, реалізація якого передбачає використання комплексного науково-практичного системного підходу. Головним його змістом є виявлення й усунення зовнішніх і внутрішніх загроз безпеки. Тому кожне підприємство має розробляти власну комплексну систему забезпечення фінансово-економічної безпеки. Діяльність щодо забезпечення безпеки на підприємстві спрямована на конкретні об'єкти і здійснюється за допомогою особливих засобів і методів відповідно до визначених принципів. Вона тісно пов'язана з діяльністю усіх функціональних ланок підприємства і повинна здійснюватися комплексно. Головна роль у цьому процесі належить **службі безпеки**. Фахівці служби безпеки покликані відслідковувати економічну ситуацію на підприємстві, у його внутрішньому та зовнішньому середовищі і вчасно реагувати на небезпечні, ризикові ситуації й загрози. У сьогоднішніх умовах співробітники служби безпеки підприємства підвищену увагу повинні приділяти захисту **комерційної таємниці підприємства**, не допускати витоку важливої інформації про діяльність підприємства (насамперед фінансової) на користь конкурентів, забезпечувати кібербезпеку підприємства загалом. Остання функція сьогодні стає основною у діяльності служб безпеки підприємств різних форм власності, оскільки новітні технології дозволяють отримувати будь-яку інформацію про підприємство. Досить часто підприємства-конкуренти спеціально наймають так званих **хакерів**, які використовують незаконні методи отримання інформації з комп'ютерів конкуруючих підприємств. Враховуючи те, що Україна відноситься до **6-ої категорії** держав за рівнем кримінальної обстановки

(максимальний – 7-ий), викликає здивування той факт, що до цього часу існують великі компанії, які систему своєї безпеки зводять лише до охоронно-режимної діяльності.

В сучасних умовах важливою передумовою фінансової безпеки підприємств є його **екологічна безпека**, оскільки недотримання її умов може призвести до значних фінансових втрат для підприємства. Останню можна оцінити за допомогою так званих екологічних паспортів. В Україні потрібен закон про **екологічні паспорти**. Передбачалося протягом 1990-1991 р. провести екологічну паспортизацію всіх діючих підприємств і екологічно небезпечних об'єктів, за результатами якої розробити конкретні плани оздоровлення екологічної обстановки. Певною мірою ця діяльність була спробою створити в умовах планової економіки СРСР певний аналог ринкового механізму, що набував у цей час дедалі більшого визнання на Заході у формі створення **систем екологічного менеджменту й аудиту – СЕМА**. Впровадження СЕМА на підприємствах давало компаніям низку конкурентних переваг і дозволило отримати подвійну вигоду: екологічну й економічну. Перший етап упровадження СЕМА полягав у проведенні екологічного обстеження виробничого об'єкта, що й стало аналогом радянської паспортизації підприємств. Але на цьому аналогія і закінчується. Завдання створення СЕМА в СРСР не ставилося. Тому в умовах надання Україні в 2022 р. статусу кандидата в члени ЄС наша країна почала поступово запроваджувати норми відповідних документів Європейського Союзу.

5.2. Методологічні основи державного захисту фінансово-економічної діяльності підприємств.

Державне втручання контролюючих органів у діяльність підприємницьких структур суттєво **обмежив** Указ Президента України «Про деякі заходи з врегулювання підприємницької діяльності» від 23 липня 1998 р. № 817/98. Відповідно до нього дозволяється не частіше, ніж раз в рік, проводити **планову виїзну перевірку** підприємства. У свою чергу, **позапланова перевірка** проводиться лише за певних обставин, серед яких: підприємство вчасно не подало документи обов'язкової звітності; під час зустрічної перевірки виявлено, що підприємство порушило певні норми законів; підприємство реорганізовується або ліквідується тощо. Планову виїзну перевірку всі контрольні органи мають проводити **одночасно** в той день, який визначить Державна податкова служба (ДПС), а термін такої перевірки не повинен (для більшості підприємств) перевищувати 30 робочих днів.

Особливістю діяльності податкових структур є те, що, крім планових та позапланових перевірок, вони можуть здійснювати й **оперативні перевірки** підприємств сфери послуг, громадського харчування, торгівлі. Під час цієї перевірки інспектори можуть обстежувати крім виробничих приміщень, ще й складські, а також торгівельні приміщення. Водночас податковий інспектор,

який прийшов на перевірку, зобов'язаний зареєструватися в журналі реєстрації перевірок і подати керівникові фірми посвідчення на перевірку, яке є дійсним тільки на час перевірки (керівник фірми має право передзвонити у відповідну податкову організацію, яка дала дозвіл на перевірку).

Податкові органи можуть зупинити банківські операції будь-якої підприємницької структури, якщо вона порушує податкове законодавство і не виконує відповідних застережень і приписів податкових структур. Передусім банківський рахунок може бути закрито при недотриманні процедурних вимог (недопущення посадових осіб податкових органів до обстеження обладнання, ЕККА, комп'ютерних систем, які застосовуються для розрахунків зі споживачами за готівку; неподання до податкових органів звітних документів; неподання до податкових органів свідоцтв про державну реєстрацію, ліцензій, патентів, інших дозвільних документів), за порушення правил податкового обліку, за порушення правил реєстрації, а також за неплатоспроможність перед державою. Всі ці дії здійснюються ДПС на основі «Положення про зупинення операцій платників податків на рахунках в установах банків, інших фінансово-кредитних установах» (документ було затверджено в наказі ДПС за № 191 від 23 квітня 1998 р.), інших законодавчих і нормативних актів. У випадках вимагання хабарів або інших неправомірних дій податківців, підприємці можуть звернутися в управління по боротьбі з корупцією ДПС України в Києві або в області за телефонами «довіри».

У ДПС України у свій час було створено спеціальний підрозділ — державну податкову міліцію, головною функцією якої був контроль за дотриманням податкового законодавства, але в 2019 р. була поставлена задача її ліквідувати внаслідок неефективної діяльності. На її базі було створено Бюро економічної безпеки (БЕБ), яке отримало ряд додаткових повноважень, переданих від органів Національної поліції та Служби безпеки України.

Держава також підтримує конкуренцію між підприємцями, бореться з недобросовісною конкуренцією, зі зловживанням монопольним становищем окремих великих фірм на ринку, з дискримінацією суб'єктів господарювання, захищає право на інтелектуальну власність та права споживачів тощо. **Монопольним** вважається становище на ринку виробника, частка якого на ринку товару перевищує 35%. **Монопольним** вважається також становище кожного з кількох суб'єктів господарювання, якщо стосовно них виконуються такі умови: сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 50%; сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, перевищує 70%.

Зловживанням монопольним становищем на ринку насамперед визнається: 1) встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов існування значної конкуренції

на ринку; 2) застосування різних цін чи різних інших умов до рівнозначних угод із суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без об'єктивно виправданих на те причин; 3) обумовлення укладання угод прийняттям суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою не стосуються предмета договору; 4) обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати **шкоди** іншим виробникам чи споживачам; 5) часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання; 6) суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання; 7) створення **перешкод** доступу на ринок чи виходу з нього іншим суб'єктам господарювання тощо.

Недобросовісною конкуренцією визнаються будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності. У разі, якщо суб'єкти господарювання зловживають монопольним становищем на ринку, Антимонопольний комітет України має право прийняти рішення про **примусовий поділ** монопольних утворень, але, якщо, згоду на це дасть відповідний суд. При інших порушеннях законодавства про захист економічної конкуренції, Антимонопольний комітет України (АМКУ) може накладати штрафи (до 20000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). В окремих випадках ці штрафи можуть становити до 10 % річного доходу. Проблема є те, що рівень оплати штрафів за порушення конкурентного законодавства є низьким, а самі штрафи сплачуються несвоєчасно.

Поступово покращується ситуація із рекламою, яку держава взяла під особливий контроль. Для цього внесені суттєві зміни у законодавство про рекламу, зокрема й до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про рекламу» від 11.07.2003 р. № 1121-IV. Цим законом забороняється недобросовісна реклама. Основними державними органами, які контролюють ситуацію на рекламному ринку України, є: Антимонопольний комітет, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, центральний орган виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів. Відповідно ці органи можуть звертатися до суду з позовами про заборону відповідної реклами та її публічне спростування. Особи, винні у порушенні законодавства про рекламу (як рекламодавці, так і виробники реклами), несуть дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність.

В Україні має місце таке негативне явище, як **фіктивне банкрутство**. Одна з причин цього - бажання керівників уникнути відповідальності за неефективне господарювання. А ряд підприємств керівництвом спеціально доводиться до банкрутства, щоб потім через підставних осіб викупити його за безцінь, оскільки майно підприємства-банкрута продається дуже дешево (щоб

швидше розпродати, інколи за 5-10% вартості). Відповідно, у Кримінальному кодексі (стаття 218) передбачена **кримінальна відповідальність** за подібні дії.

Для боротьби з рейдерством для боротьби із незаконним поглинанням підприємств, Законом передбачено відносити віднести справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, до підвідомчості господарських судів. Було передбачено, що такі справи розглядатимуться господарським судом за місцезнаходженням господарського товариства згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб та фізичних, осіб-підприємців, а не в будь-якому суді країни, як це було раніше, що сприяло **рейдерству**. Новий закон було прийнято завдяки й напруженій праці Український союз промисловців та підприємців (УСПП) протягом останніх років. За участі фахівців союзу розроблено концепцію корпоративної безпеки членів УСПП. Уже вдалося захистити кілька підприємств і компаній, які зазнали рейдерських атак.

5.3. Методологічні проблеми реприватизації та її можливий вплив на фінансово-економічну безпеку підприємств.

Проведена в Україні приватизація державної власності не задовольняє переважну більшість громадян, оскільки при її проведенні було допущено багато правопорушень, а основна маса громадян нашої країни від неї мало що отримала, а рівень заниження вартості об'єктів приватизації, за оцінками зарубіжних експертів, сягав від 4 до 100 разів. До сьогодні існують й тіньові схеми **прихованої приватизації**. Поширеною її схемою є управління фінансовими потоками державного підприємства без оформлення прав власності. Вона полягає в тому, що кредитор підприємства може монополюю купляти продукцію державного підприємства-боржника та поставляти йому обладнання, напівфабрикати та сировину. Таким чином, фактично, кредитор фактично заволодівав підприємством без оформлення прав власності. За оцінками експертів, подібна схема використовувалася майже на всіх приватизованих підприємствах. Хоча були передбачені заходи покарання за незаконну приватизацію, але вони не були належним чином застосовані.

Питання **приватизації** регулюються рядом Кодексів України, в тому числі й Кримінальним кодексом. Так, згідно із статтею 233 цього кодексу, приватизація державного, комунального майна шляхом **заниження** його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом, або використання підроблених приватизаційних документів, а також сама приватизація майна, яке не підлягає приватизації згідно з законом, або приватизація неправомочною особою караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Подібні діяння, якщо вони призвели до незаконної

приватизації майна державної чи комунальної власності у великих розмірах або вчинені групою осіб за попередньою змовою, караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Правда, треба підкреслити, що історія незалежної України прикладів подібного покарання майже не знає. Учасники приватизаційного процесу могли бути покарані й за **незаконні дії щодо приватизаційних паперів** (стаття 234). Відповідно до неї, продаж або інша незаконна передача приватизаційних паперів особою, яка не є власником цих документів, їх купівля або розміщення та інші операції з приватизаційними документами без належного дозволу, караються штрафом від 100 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк. Ті самі дії, вчинені повторно, або особою, раніше судимою за один зі злочинів, пов'язаних із приватизацією, або організованою групою, або з використанням службового становища, караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. **Викрадення** приватизаційних паперів карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

Відсутність належного покарання за незаконну приватизацію державних підприємств призвело до збагачення тільки невеликої групи людей, які тоді знаходилися при владі, та наближених до них осіб. Тому багато з українських громадян та деякі політичні партії виступають за **реприватизацію** цих підприємств, тобто за примусове повернення цих підприємств у власність держави, хоча це може призвести до зниження фінансово-економічної безпеки цих підприємств та держави загалом. Підставою для подібних дій з боку держави є той факт, що багато приватних власників приватизованих підприємств не виконали взяті на себе інвестиційні зобов'язання з їх переобладнання. Тому, як вважають багато експертів, держава повинна примусити власників приватизованих підприємств виконати свої інвестиційні зобов'язання. Крім того, якщо підприємства були викуплені за дуже заниженими цінами (і це доведено судом), то держава може поставити питання про певну доплату їх нинішніх чи майбутніх власників за викуплений об'єкт приватизації (прикладом може бути реприватизація «Криворіжсталі», коли перші власники купили цей об'єкт за 5 млрд грн, а після реприватизації держава його продала іншому власнику за 20 млрд грн.). В цьому плані показовим є досвід Великої Британії, у якій був застосований наступний варіант доплати за приватизовані за заниженими цінами державні об'єкти. Фахівці підраховували суму, яку втратила держава перед приватизацією відповідного підприємства протягом певного періоду, коли йшла підготовка до його приватизації (підприємство у цей період різко втрачало прибутковість та ставало збитковим, щоб його продали як можна дешевше), а також вираховували суму надприбутків, яку приватизоване підприємство дало новому власнику після приватизації. Відповідно, ці суми були додані, а власники змушені були їх

повернути протягом певного часу, щоб підприємство не збанкрутувало і не зросло безробіття. Такий варіант реприватизації влаштував як суспільство, так і власників підприємств, та не призвів до загострення фінансово-економічної безпеки у Великій Британії. В Україні подібний варіант реприватизації буде реалізувати дуже важко, якщо взагалі можливо. Справа полягає у тому, що більшість приватизованих підприємств вже не раз змінили власників. Крім того, згідно українського законодавства подібні позови до суду українська держава повинна була подавати не пізніше трьох років після приватизації того чи іншого підприємства. Надія тільки на те, що власники приватизованих підприємств у добровільному порядку компенсують недоотриманий прибуток державі, хоча цей варіант є мало ймовірним.

У Польщі пішли іншим шляхом. При владі партії Право і Справедливість (2015-2022 рр.) держава стала викупувати раніше приватизовані окремі державні стратегічні підприємства у нових власників (насамперед ті, які неналежним чином функціонували), щоб забезпечити фінансово-економічну безпеку країни. Цей варіант підходить й для України, оскільки він забезпечує стабільність фінансово-економічної ситуації в країні. Водночас, реприватизація в Україні такого великого підприємства, як «Укртелеком», викликає заперечення в абсолютній більшості експертів, оскільки держава буде змушена повернути 10 млрд грн колишньому власнику та заплатити борги за це підприємство. Загалом, державі прийдеться витратити за реприватизацію «Укртелекому» більше 30 млрд грн, що робить її здійснення фінансово та соціально необґрунтованою.

5.4. Методологічні засади використання нефінансової звітності як засіб врахування екологічних ризиків у фінансовій діяльності підприємств.

У світі з кожним роком посилюються вимоги до дотримання екологічних умов господарювання державних та недержавних підприємств. Нехтування цим чинником може призвести до ускладнень у діяльності насамперед вітчизняних підприємств-експортерів, що продають свою продукцію до ЄС. Зокрема, у Європейському Союзі з кожним роком посилюються вимоги до виробництва товарів з використанням відновної енергії, без вуглецевих технологій, з мінімумом відходів тощо. Важливо ці тенденції врахувати й в Україні, оскільки країни ЄС є основним ринком збуту для українських товарів (близько 40 % українського експорту).

Міністерство екології та природних ресурсів України при підтримці Світового банку тільки в середині 2017 р. почало розробляти механізм щодо впровадження ефективної системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів в Україні. Відповідно, національна система торгівлі квотами на викиди парникових газів стане для України новим інструментом реалізації державної політики в сфері зміни клімату.

Нефінансова звітність – це звіти компаній, де відображені показники з корпоративної соціальної відповідальності (або **ESG-показники**), до яких крім соціальних та управлінських відносяться й екологічні показники. Показово, що все більше компаній, які працюють на міжнародних ринках, почали включати нефінансові показники у свої щорічні звіти. Останньою тенденцією стало використання компаніями так званої інтегрованої звітності. **Інтегрований звіт компанії** надає фінансову і нефінансову інформацію про діяльність компанії, про її стратегію та досягнення, про стиль управління, розкриваючи зв'язок між цими аспектами функціонування компанії на короткострокову, середньострокову та довгострокову перспективу. Частина провідних українських компаній вже підготувала подібні звіти за 2018 р., але проблемою є те, що інтегрований звіт готує бухгалтерія фірм, для якої подібна діяльність не є профільною. Фактично, звіт про управління готується нею для формального виконання вимог державного регулятора. Такий підхід суттєво відрізняється від європейського підходу, де нефінансові звіти готуються із залученням керівництва компанії, а штрафи за виконання нефінансових показників накладаються на топ-менеджерів.

Серед стандартів інтегрованої звітності підприємств в Україні популярними стають стандарти **Глобальної ініціативи звітності (GRI)**. Загалом, серед понад 300 провідних українських компаній тільки 10 обрали секторальний стандарт, близько 46 % компаній обрали два або більше стандартів, а 25 % компаній взагалі не вказували жодних стандартів звіту. Водночас тільки 14 % провідних українських компаній звітуються до міжнародного стандарту інтегрованої звітності та надають такі звіти інвесторам, а тільки 3 % компаній заявляють про повну верифікацію соціальної та екологічної інформації.

Серед **ESG-показників звітності** лідирують екологічні показники – 95 % компаній мають порівнювальні метрики, а 67 % компаній ставлять перед собою вимірювані цілі. У соціальних питаннях 86 % компаній пропонують соціальні метрики, у яких здебільшого розкриваються показники травматизму та нещасних випадків, а 40 % компаній ставлять подібні цілі перед собою.

Новою тенденцією стає звітування підприємствами за **Цілями сталого розвитку**, а компанії здебільшого враховують всі 17 цілей такого розвитку. Головною практикою є наявність **Комітету правління в компаніях**, який відповідає за питання корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Проблемою підготовки подібної звітності є велика кількість метрик та стандартів, значний обсяг звітів тощо.

Необхідність врахування екологічних ризиків у фінансово-економічній діяльності підприємств.

Аналіз досвіду використання фінансово-екологічних обмежень у діяльності підприємств у розвинутих країнах дозволяє стверджувати, що одним

з фінансово-кліматичних ризиків у діяльності останніх (насамперед видобувних, енергетичних, металургійних, хімічних, будівельних, лісогосподарських, з виробництва тепла, з переробки сміття тощо) може стати зростання ставки так званого **вуглецевого податку** та запровадження його в тих країнах, де поки він не введений. Визначення рівня вуглецевого податку виходить з нормативів заданої державою ціни на вуглець, з врахуванням якої суб'єкти ринку розраховують можливі обсяги викидів, які не лімітуються. Вуглецеві податки вже використовуються багатьма державами Європи, а також Мексикою та Японією. Ціни на вуглець складають від 1 дол. за тону двоокису вуглецю в еквіваленті в Мексиці до 130 дол. за тону в Швеції.

Зарубіжним та українським виробникам, що експортують свої товари до ЄС, треба звернути увагу й на той факт, що президент Франції Е. Макрон в жовтні 2017 р. запропонував у межах ЄС ввести такий загальноєвропейський податок (**«податок Макрона»**, як його називають у зарубіжній пресі) як екологічний збір за шкідливі викиди в навколишнє середовище. Введення подібного податку підтримують багато країн ЄС, насамперед Скандинавські країни. Відповідно, можна очікувати, що з часом всім кандидатам на вступ до ЄС буде запропоновано введення «податку Макрона», що може розглядатися як новий фінансово-кліматичний ризик у діяльності підприємств. Тому багато провідних компаній світу вже починають враховувати вказаний ризик у своїй діяльності. Вже сьогодні, за підрахунками зарубіжних експертів, прогнозована середня внутрішня ціна на викиди парникових газів в межах корпорацій енергетичного сектору коливається біля позначки 35 дол. США за тону вуглекислого газу в еквіваленті для 2020 р. та на рівні 30-100 дол. США для 2050 р.

Новим фінансово-екологічним ризиком у діяльності підприємств в останні роки стає поступова відмова фінансових інституцій інвестувати у видобуток вугілля та виробництво електроенергії з нього, а також з інших викопних енергоносіїв, що розглядаються як **«брудні інвестиції»**. Зокрема, французький пенсійний фонд (FRR), який оперує коштами в розмірі 37 млрд євро, оголосив, що виходить з своїх інвестицій у виробництво тютюну та в більшій частині – з інвестицій у вугільні акціонерні товариства. Ряд британських пенсійних фондів, які входять в систему регіональних пенсійних фондів (LGPF), проголосили про вихід з вугільних акціонерних товариств у зв'язку із зростанням фінансового ризику при інвестуванні в подібні товариства. Вони переорієнтовують свої кошти у товариства, які пов'язані з виробництвом відновлюваної енергії. Німецькі пенсійні фонди також дотримуються подібних тенденцій в інвестуванні, оскільки в Німеччині прийнято рішення до 2035 р. повністю замінити енергію, отриману від спалювання вугілля, енергією, отриманою від використання відновних енергетичних джерел.

Шляхи мінімізації фінансово-екологічних ризиків у діяльності підприємств.

Для заохочення бізнесу до збереження екології використовуються кошти різноманітних міжнародних екологічних фондів. Зокрема, в 1991 р. було засновано **Глобальний екологічний фонд (ГЕФ)**, який надає гранти та кредити окремим країнам на подолання негативних змін клімату, на збереження біологічного різноманіття, на охорону міжнародних вод, на збереження озонового слою. ГЕФ виділив 9,2 млрд дол. США з власних коштів та залучив більше 40 млрд дол. США для реалізації понад 2600 проектів в країнах, що розвиваються, та в країнах з перехідною економікою. Крім Глобального екологічного фонду в 2001 р. було засновано ще два спеціалізованих фонди: **Спеціалізований фонд для боротьби із змінами клімату (СФБЗК)** та **Фонд допомоги для найменш розвинутих країн (ФДНРК)**.

Значні кошти на вирішення екологічних проблем в Європі та в світі виділяє із своїх фондів й Європейський Союз. Зокрема, пріоритетами **Фонду Когезії (ФК)** в сфері середовища є: послуги та інфраструктура водного господарства; вирішення проблем, пов'язаних з сміттям та відходами; інфраструктура навколишнього середовища. Пріоритетами Європейського сільськогосподарського фонду для розвитку села (ЄСГФРС) є наступні: покращення конкурентоздатності аграрного та лісового секторів; поліпшення навколишнього середовища та сільської природи (землекористування); покращення якості життя в сільськогосподарських районах; диверсифікація сільської економіки. Одними з головних цілей діяльності Європейського фонду регіонального розвитку є конверсія тих промислових регіонів, становище яких погіршується, а також охорона та розвиток навколишнього середовища.

Контрольні запитання.

1. В чому полягає фінансово-економічна безпека підприємств в Україні ?
2. Які функції виконує держава щодо захисту підприємств ?
3. Чи потрібно в Україні проводити реприватизацію?
4. Що, на ваш погляд, треба зробити сьогодні, щоб покращити фінансово-економічну безпеку підприємств України та зменшити їх ризики?
5. У Польщі при владі партії Право і Справедливість (2015-2023 рр.) держава стала викупувати раніше приватизовані окремі державні стратегічні підприємства у нових власників (насамперед ті, які неналежним чином функціонували), щоб забезпечити фінансово-економічну безпеку країни. Чи підходить цей варіант для України?
6. В чому полягає необхідність нефінансової звітності компаній в сучасних умовах?
7. Що представляє собою екологічний податок?

8. Які ви можете назвати міжнародні структури, які надають фінансові ресурси на покращення екологічних умов існування?

Тема 6. Методологічні засади забезпечення безпеки банківської системи та функції органів, які її забезпечують.

6.1. Методологічні основи визначення безпеки банківського ринку та її індикаторів.

6.2. Збір інформації про відмивання «брудних грошей» у банках та механізм обробки даних про це явище. Ознаки за якими перевіряються клієнти банків та банківські відділення.

6.3. Здійснення моніторингу за відмиванням «брудних грошей» у банку та механізм завершення їх розпізнавання.

6.4. Роль НБУ та Держфінмоніторингу у регулюванні діяльності банківських та небанківських установ та існуючі тут проблеми.

Контрольні запитання.

6.1. Методологічні основи визначення безпеки банківського ринку та її індикаторів.

Важливою складовою фінансово-економічної безпеки виступає **безпека банківського ринку**, яка представляє собою систему заходів, які направлені на боротьбу з відмиванням «брудних грошей» за допомогою банківських структур, незаконним виведенням через них коштів в офшори, надання кредитів пов'язаним з власниками банків особам та з іншими протиправними діями, які підривають стабільність банківської системи країни та негативно впливають на стан фінансово-економічної безпеки держави загалом. Слабка банківська система часто виступає одним із основних джерел фінансових криз в країні. Тому ефективне та стабільне функціонування банківської системи України повинно служити запобіганню фінансових криз в країні, а не провокувати їх розгортання, як це відбулося у нашій країні в 2008-2009 рр. та в 2014-2015 рр. В силу цього важливо дотримуватися **індикаторів безпеки банківського ринку**, наведених у таблиці 6.1.

Таблиця 6.1.

Основні індикатори безпеки банківського ринку держави*

Назва індикатора	Показник
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, в %	Не більше 30 %
Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	Не менше 30 %

*Складено автором

Становлення і розвиток банківської системи України відбувається в умовах постійної зміни економічної кон'юнктури і непередбачуваності перспективи, що позначається на нестабільності багатьох українських банків і вимагає розробки заходів щодо державного захисту банків та їх клієнтів від підвищеного ризику. Однак вирішення проблеми стабільності банківської системи неможливе лише в рамках використання суто фінансово-грошового інструментарію, а повинно враховувати весь комплекс проблем, пов'язаних з піднесенням національної економіки.

До основних напрямків стратегії розвитку банківської системи України експерти пропонують віднести: забезпечення режиму чіткої узгодженості грошово-кредитної політики з вимогами зміцнення банківської системи і підвищення довіри до українських банків; створення законодавчої бази функціонування банківської системи (всього необхідно розробити більше 20 законопроектів, зокрема, «Про банківську таємницю», «Про Національний банк України», «Про комерційні банки України»); забезпечення відповідальності банків за прийняті ними зобов'язання перед державою, іншими банками, фізичними та юридичними особами. Останнє необхідне тому, що станом на початок листопада 2019 р. загальний борг неплатоспроможних банків перед НБУ склав 46 млрд грн. Майже чверть цього боргу – це заборгованість банків О. Бахматюка. Заборгованість інших великих банків перед НБУ наступна: банку «Надра» Д. Фірташа – 10,4 млрд грн; банку «Фінанси та кредит» К. Жеваго – 6,7 млрд грн; «Дельта Банку» М. Лагуна – 5,8 млрд грн; «Імексбанку» Л. Клімова – 3,3 млрд грн.

6.2. Збір інформації про відмивання «брудних грошей» у банках та механізм обробки даних про це явище. Ознаки за якими перевіряються клієнти банків та банківські відділення.

Для боротьби з відмиванням «брудних грошей» у банках використовується ряд заходів, одним з яких є збір інформації про подібні діяння. Цей процес включає в себе збір наступної інформації: 1) про реєстрацію угод з готівкою, які перевищують встановлену квоту (у більшості країн вона складає 10 тис. дол. США, а в Україні -10 тис. євро); 2) реєстрація угод з використанням безготівкових розрахунків, якщо внутрішні правила банку зобов'язують здійснювати це; 3) документи про операції, що реалізовані банківськими працівниками при відкритті банківських рахунків для фізичних та юридичних осіб; 4) звіти про операції, що виконані різними банківськими службовцями у зв'язку з контактами з особами, які не є клієнтами банку; 5) бази даних про клієнтів банку тощо.

Особи, які займаються обробкою нагромаджених даних про відмивання «брудних грошей», мають доступ до наступної інформації в банку: до процедури реєстрації клієнтів банку; до механізму участі банку в протидії

відмиванню «брудних грошей»; до інформації про види діяльності банку; до інформації про організаційну структуру банку тощо.

Для обробки інформації про відмивання «брудних грошей» в банку використовують наступні методи: 1) метод порівняння; 2) структурний метод; 3) метод систематизації групування даних тощо. Зміст першого методу полягає у порівнянні банківських операцій з шаблонною базою даних. Це порівняння проводиться за допомогою таких прийомів, як: підведення балансу; аналогії; протиставлення. **Підведення балансу** – це порівняння банківських операцій, здійснених клієнтом за два різних періоди часу. **Аналогія** – це пошук подібності між визначеними та такими, що піддаються порівнянню, елементами банківської операції. **Протиставлення** стосується банківських документів і полягає у порівнянні бухгалтерських звітів, у дослідженні різних екземплярів того самого документу тощо. **Структурний метод** полягає у виділенні та дослідженні окремих фінансових операцій. Зміст **методу систематизації даних** полягає в об'єднанні певних виділених елементів банківських операцій з метою виявлення між ними причинно-наслідкових зв'язків.

Ознаки за якими перевіряються клієнти банків та банківські відділення.

Симптоми різних видів відмивання «брудних грошей», які контролюються банками.

До таких симптомів відносяться наступні: зміни в поведінці працівників банків; нетипові операції з готівкою; нетипові операції з використання банківського рахунку; нетипові безготівкові операції; нетипові види діяльності клієнта банку та ряд інших. **Зміни в поведінці працівників банків** можуть проявлятися у наступному: значно зростають обороти у касира, а відповідним величинам не відповідає кількість проведених ідентифікацій клієнтів; недбале виконання касиром обов'язку реєстрації угод з готівкою, які перевищують визначеними розпорядженнями межю; зміни матеріального становища працівника банку, які не пов'язані з одержаними ним доходами тощо. **Нетипові безготівкові операції** можуть проявлятися у значному зростанні внесків готівкою, зроблених фізичною чи юридичною особою без видимої причини; багаторазові внески готівкою, здійснені у тому самому банку, але у різних касирів, та з використанням різних форм камуфляжу зовнішніх ознак угоди; відкриття рахунків через суб'єкта, який не надає належної інформації про себе; реалізація великих виплат готівкою з рахунку, на якому протягом тривалого часу не було відзначено якихось операцій або на який надійшла велика сума грошей із-за кордону (насамперед з країн, де найбільше продукуються наркотики); відмова від надання документів працівникові банку для ідентифікації особи клієнта тощо. **Нетипові безготівкові операції** проявляються у наступному: міжнародне переміщення грошей на рахунки, які до цього не використовувалися клієнтом банку; часті перекази для осіб, які не мають рахунку в банку з дорученням виплати готівкою тощо. До **нетипових**

видів діяльності клієнта банку відносять тих, хто є: власниками пунктів обміну валют, ресторанів, автозаправних станцій, базарів, піцерій, ломбардів, антиквартирних крамниць, агентств з торгівлі нерухомістю тощо.

Симптоми, пов'язані з місцем знаходження банківського клієнта, поручителя чи бенефіціара та з рівнем показників діяльності банків.

У багатьох країнах світу особлива увага приділяється клієнтам банків, які прибули з певних регіонів світу. До них насамперед включаються країни, у яких виробляється найбільша кількість наркотиків: 1) країни «**золотого трикутника**» (М'янма, Лаос, Таїланд); країни «**золотого півмісяця**» (Афганістан, Пакистан, Іран); Нігерія, Колумбія, Перу; 2) регіони, що оголошені «**податковими гаванями**» (Кайманові острови, Багамські острови, Британські Віргінські острови тощо); 3) регіони, що включають країни, які підтримують тероризм (Іран, Венесуела); 4) регіони, що включають країни, які використовуються для транзиту наркотиків (Туреччина, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Албанія, Косово, Чорногорія, Таджикистан, Єгипет тощо); 5) регіони з нестабільною банківською системою (Сомалі, Лівія, більшість пострадянських країн).

До симптомів, що пов'язані зі змінами у дотриманні банками законодавчих зобов'язань, можна віднести наступні: раптовий та значний ріст кількості операцій з готівкою у деяких відділеннях банку; значний ріст кількості операцій із сумами, які трохи менше ліміту, який зобов'язує до ідентифікації клієнтів; Ріст надходжень готівкою, який не пов'язаний із зростанням кількості відкритих рахунків тощо.

6.3. Здійснення моніторингу за відмиванням «брудних грошей» у банку та механізм завершення їх розпізнавання.

Моніторинг за відмиванням «брудних грошей» у банку – це спостереження за банківським рахунком клієнта, а також за проведеними ним іншими банківськими операціями. Ці операції повинні проводити в банку спеціально призначені банківські працівники, а у певних випадках їх повинні здійснювати директор чи заступник директора банку.

При моніторингу можуть бути використані методи, які вже були задіяні при обробці даних про клієнтів банку. Крім цього, при такому дослідженні повинні бути перевірені всі документи, які стосуються конкретних клієнтів банку. Тривалість моніторингу клієнта залежить від виду симптомів, які стали причиною виділення його фінансових трансакцій як нетипових, а також від категорії клієнта (фізична чи юридична особа).

Посадова особа, яка відповідає за моніторинг в банку, повинна включити в документацію щодо **нетипових клієнтів**, таку інформацію: фотокопії необхідних документів, які залишаються в справах, пов'язаних з підозрілими рахунками; будь-яку аналітичну інформацію щодо нетипового клієнта банку; інформацію, пов'язану з неформальною поведінкою клієнта (передусім

інформацію касирів про клієнта банку); фотокопії бухгалтерських документів, які підтверджують операції, проведені за заявкою чи на користь нетипового клієнта.

Всі заходи, які стосуються спостереження за рахунком клієнта банку і за його неформальною поведінкою, повинні зберігатися у суворій таємниці. Це пов'язано з тим, що у ряді країн дотримання банківської таємниці гарантується державою, а її розголошення суворо карається (аж до ув'язнення банківських працівників). До таких країн відносяться: Швейцарія, Ліхтенштейн, ряд країн Латино-Карибської Америки. У той же час кримінальна відповідальність може загрожувати й тому, хто доведе до відома клієнта інформацію про проведення моніторингу за його банківськими рахунками.

Про підтвердженні інформації про відмивання «брудних грошей» чи спроби здійснення такого злочину, про це повинні бути повідомлені правоохоронні органи. Неповідомлення про подібні випадки органів правосуддя у більшості країн світу, зокрема й в Україні, веде до карного покарання. Тому в останні роки українські банки активно передають інформацію про підозрілі операції в НБУ, а той – в правоохоронні органи. Зокрема, НБУ станом на 1.04.2018 р. надіслав до правоохоронних органів 18 листів з інформацією про підозрілі фінансові операції за перший квартал 2018 р. клієнтів 21 банку на загальну суму понад 16,3 млрд гривень, 80,5 млн дол США та 7,7 млн євро. В основному ця інформація стосувалася проведення операцій, характер або наслідки яких дають підстави вважати, що вони можуть бути пов'язані з виведенням капіталів, легалізацією кримінальних доходів, конвертацією безготівкових коштів у готівку, здійсненням фіктивного підприємництва, ухиленням від сплати податків.

6.4. Роль НБУ та Держфінмоніторингу у регулюванні діяльності банківських та небанківських установ та існуючі тут проблеми.

6.4.1. Роль НБУ у вирішенні проблем функціонування банківського ринку України.

Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, статус якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України. Важливою функцією НБУ є забезпечення безпеки банківської системи та всього фінансового ринку, але тут поки не все здається зробити. Достатньо згадати недостатній контроль керівництва НБУ за виведенням коштів з Приватбанку в офшори І. Коломойським і Г. Боголюбовим та пов'язаними з ними особами, що призвело до націоналізації цього банку в 2016 р. Водночас треба вказати, що з кінця 90-х років ХХ ст. Національний банк (НБ) України посилив контроль за діяльністю офшорних структур поза території нашої країни. Основна мета цих дій – обмежити можливості нелегального **вивозу капіталу** з України. Офшорні схеми відіграють у цьому

процесі важливу, якщо не визначальну роль. Відповідно до вказівки НБ України від 14 березня 1999р. №450-У, встановлено **список ознак**, згідно з якими валютна операція повинна належати до розряду підозрілих. До них належать, зокрема, відсотки за кредитним договором у розмірі більш як 20% річних; повернення авансу нерезидентом; переказ грошей на адресу нерезидента, що не є стороною за договором та ін.; експорт або платежі по імпорту на користь нерезидентів, зареєстрованих в одній із офшорних зон, згідно з доданим до вказівки **«чорним списком»** держав і територій, де розташовані офшорні зони. Інформація про подібні операції повинна передаватися в НБУ. Вказівка передбачає **низку карних заходів** стосовно банків, що не виконують свої обов'язки з питань інформування НБУ про сумнівні операції своїх клієнтів (обмеження на валютні операції банку, а при неодноразових порушеннях – відкликання ліцензії). Санкції проти клієнтів, що мають відносини з офшорними компаніями, не передбачені. Інформація, що надається банками, може бути використана правоохоронними органами. Подібний підхід до регулювання офшорних операцій відрізняється від прийнятого в інших країнах, хоча з кожним роком НБУ все більше застосовує міжнародні підходи до боротьби з виведенням коштів в офшори.

НБУ також розроблено спеціальне **Положення про здійснення банками фінансового моніторингу**, затвердженому Постановою Правління НБУ від 31.01.2011 р. та зареєстрованому у Міністерстві Юстиції України 07.04.2011 р. Згідно нього українські банки зобов'язані проводити цей моніторинг та повідомляти Держфінмоніторинг про всі сумнівні операції в банках. Інакше відповідальні за фінансовий моніторинг в банку та керівники банку можуть бути покарані.

З початку травня 2019 р. вступила в силу постанова правління НБУ № 62 від 18.04.2019 р., яка внесла зміни до ведення касових операцій та видачі готівки банками. Тепер банки при здійсненні операцій з видачі готівки суб'єктам господарювання будуть застосовувати **ризик-орієнтований підхід**, який має забезпечити вжиття заходів, спрямованих на вивчення клієнтів. Відповідно, спочатку буде проводитися оцінка ризику клієнта та його діяльності, заснована на аналізі певних критеріїв, а потім вже банки будуть приймати певні заходи нагляд чи відмовляти у здійсненні операцій. Зокрема, тепер банки зобов'язані отримати від суб'єкта господарювання документи, які підтверджують «реальність» операції.

6.4.2. Роль Державної служби фінансового моніторингу у забезпеченні фінансово-економічної безпеки держави та існуючі тут проблеми.

Ключовим елементом системи протидії відмиванню «брудних» коштів в Україні є Державна служба фінансового моніторингу (скорочено – **Держфінмоніторинг**), який виконує функцію фінансової розвідки та входить у міжнародну організацію фінансових розвідок країн світу. Відповідно до Положення про Державну службу фінансового моніторингу України,

затвердженого Указом Президента України від 13 жовтня 2011 р. № 466/2011, діяльність цього органу координується Кабінетом міністрів України через Міністра фінансів України. До основних завдань Держфінмоніторингу відноситься збирання, оброблення і аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції чи інформації, що можуть бути пов'язаними з підозрою у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму.

Система фінансового моніторингу в Україні складається з двох рівнів: первинного та державного. До **суб'єктів первинного фінансового моніторингу** (СПФМ) належать: банки, страховики (перестраховики), кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи; товарні, фондові та інші біржі; професійні учасники ринку цінних паперів; компанії з управління активами (КУА); оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів; філії або представництва іноземних суб'єктів господарювання, які надають фінансові послуги на території України; інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги; **спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу (СПФМ)**. До останніх належать: суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна; суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами та дорогоцінним камінням та виробами з них, якщо сума фінансової операції дорівнює чи перевищує суму, встановлену законодавством; суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри (у випадку легалізації казино та інших азартних ігор, які поки заборонені, що намічено планами дій уряду на 2020-2024 рр., вони також будуть попадати під контроль Держфінмоніторингу); нотаріуси, адвокати, аудиторські фірми, фізичні особи-підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку або юридичні послуги; фізичні особи-підприємці та юридичні особи, які проводять фінансові операції з товарами (послугами) за готівку, за умови, що сума такої фінансової операції дорівнює чи перевищує встановлену законодавством.

Практика показує, що саме банки є основною категорією СПФМ, яка виявляє майже 97 % усіх підозрілих фінансових операцій, що проходять через фінансову систему України і містять ознаки можливого відмивання грошей. Порядок розкриття банківської таємниці щодо подібних операцій регламентується Законом України «Про банки і банківську діяльність» (стаття 62), відповідно до якої інформація щодо сумнівних операцій фізичних та юридичних осіб, розкривається Держфінмоніторингу України.

Порядок надання Держфінмоніторингу узагальнених матеріалів щодо фінансових операцій з відмивання грошей та фінансування тероризму, і

отримання інформації про їх опрацювання врегульовано спільними наказами із: Генеральною прокуратурою України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Державною податковою службою. Донедавна до Держфінмоніторингу щоденно надходило близько 4-5 тис. повідомлень про сумнівні операції, а тільки за перший квартал 2018 р. банки надали цій службі інформацію про більш ніж 2 млн фінансових операцій, що на 22,7 % було більше, ніж за аналогічний період 2017 р. У разі підтвердження мотивованої підозри Держфінмоніторинг готує та подає відповідні узагальнені матеріали до правоохоронних органів, уповноважених приймати рішення відповідно до кримінально-процесуального законодавства. Хоча не так багато справ доходять до суду, але щорічно в Україні кілька сотень осіб засуджують за відмивання грошей. Тому Держфінмоніторинг критикується міжнародними фінансовими організаціями за недостатньо ефективну роботу щодо підготовки матеріалів, які можуть бути надані для розгляду в судах.

Контрольні запитання.

1. Які методи використовують для обробки інформації про відмивання «брудних грошей» в банку ?
2. Назвіть симптоми різних видів відмивання «брудних грошей», які контролюються банками.
3. В чому полягає зміст моніторингу за відмиванням «брудних грошей» у банку?
4. Як здійснюється збір інформації про відмивання «брудних грошей» у банках?
5. Які нетипові безготівкові операції в банку ви можете назвати ?
6. Кого відносять до нетипових клієнтів банку ?
7. Яку роль виконує НБУ у вирішенні проблем функціонування фінансового ринку України?
8. Яка роль Державної служби фінансового моніторингу у забезпеченні фінансово-економічної безпеки держави?

Тема 7. Методологічні проблеми функціонування фінансового, фондового та страхового ринку в Україні та шляхи їх вирішення.

- 7.1. Методологічні проблеми розвитку фінансового ринку держави.
- 7.2. Методологічний аналіз впливу токсичних активів та кредитів на стан фінансового та фондового ринку.
- 7.3. Методологічні особливості розвитку страхового бізнесу в світі та в Україні
- 7.4. Особливості функціонування та проблеми у діяльності Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Контрольні запитання.

7.1. Методологічні проблеми розвитку фінансового ринку держави.

Фінансовий ринок держави сприяє ефективному розвитку економіки, допомагаючи бізнесу отримувати відносно дешеві ресурси. Але проблемою в Україні є те, що його розвиток постійно стикається з проблемами, що особливо проявилось в 2014-2015 рр. та в 2022 р., коли Росія напала на нашу країну та окупувала близько 20 % української території. Крім того, в 2022 р. російські окупанти знищили чи суттєво пошкодили багато провідних українських підприємств, цінні папери яких активно котирувалися на фінансовому ринку нашої країни (приклад цьому – повністю знищений комбінат «Азовсталь»). Тому важливо створити умови для забезпечення безпечного функціонування цього ринку.

З методологічної сторони безпека фінансового ринку країни полягає у стабільному залученні вільних фінансових ресурсів на цьому ринку для ефективного функціонування бізнесу та держави. В умовах високих ставок по банківським кредитам цей ринок дозволяє позичальникам отримати додаткові кошти для розвитку під оптимальні відсотки. Фінансовий ринок включає в себе всі організації, призначені для перерозподілу капіталів способами, заснованих на співвідношенні попиту та пропозиції на фінансові ресурси. Відповідно, **складовими** фінансового ринку виступають: **учасники** (інвестори, емітенти цінних паперів); **посередники** (біржі та позабіржові організації); **інфраструктурні елементи ринку** (депозитарії, реєстратори, розрахунково-клірингові організації). Фінансовий ринок за видами **фінансових інструментів** поділяють на: 1) валютний ринок; 2) кредитний ринок; 3) фондовий ринок; 4) страховий ринок; 5) ринок золота. До індикаторів безпеки фінансового ринку насамперед відносять індикатори безпеки фондового ринку та страхового ринку. Про індикатори безпеки фондового ринку можна довідатися з таблиці 7.1.

Таблиця 7.1.

Основні індикатори безпеки фондового ринку держави*

Назва індикатора	Показник
Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, в %	60-90 % від ВВП
Дохідність облігацій внутрішньої державної позики	3-4 %
Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу	Не більше 30 %

*Складено автором.

Проблемою для України в 2019 р. була, як вважають багато експертів, надмірна пропозиція державних цінних паперів внутрішньої позики під дуже високі відсотки (до 16 % річних), що ускладнить не тільки виплату відсотків за ними, а й викуп їх у майбутньому. З одного боку, такі відсотки суттєво

посилили зацікавленість іноземних інвесторів у їх придбанні, а, з другого боку, купівля цих цінних паперів іноземними інвесторами з надлишком наповнила валютний ринок України та, відповідно, зменшила валютні надходження для експортерів та доходи бюджету. Разом з тим, відносно низькі відсотки за державними військовими облігаціями в 2022-2023 рр. не стимулюють попит на них, оскільки відсотки значно нижчі за рівень інфляції.

Загалом, до основних методологічних проблем, які стоять на шляху ефективного розвитку вітчизняного фондового ринку України можна віднести наступні: 1) недосконалість законодавчо-нормативної бази регулювання відносин підприємств, які взаємодіють на фондовій торговій біржі, зокрема для захисту інтересів інвестора; 2) відсутність розвинутої мережі фондових бірж; 3) відсутня єдина налагоджена модель діяльності фондових бірж; 4) невисокий ступінь застосування похідних цінних паперів; 5) низький рівень розповсюдження інформації для населення про функціонування фондового ринку, що призводить до невисокої активності фізичних осіб на фондовій біржі, тобто несприйняття та недооцінка можливостей фондового ринку; 6) недосконало розвинута система інститутів недержавних інвестиційних фондів, страхових компаній та інститутів спільного інвестування; 7) низька здатність вітчизняного фондового ринку для залучення максимальної кількості коштів при спробах виходу на ринки IPO та складна процедура для розміщення акцій за кордоном; 8) фіскальний тиск податкових органів на підприємства, які публічно здійснюють господарську діяльність.

Відповідно, до основних напрямів модернізації та розвитку українського фондового ринку можна віднести: розвиток корпоративної реформи, підвищення ефективності регулювання емітентів, розвиток наявного та впровадження нового інструментарію на фондовому ринку; застосування стимулювання притоку інвестицій на фондовий ринок; забезпечення надійного і ефективного функціонування ринкової інфраструктури; забезпечення реалізації ефективної державної політики стимулювання покращення інвестиційного клімату.

Для підвищення привабливості українського фінансового ринку в середині жовтня 2019 р. Президентом України був підписаний закон про захист прав споживачів, який було введено в дію через три місяці. Тепер фінансові установи змушені розкривати всю інформацію про вартість своїх послуг у рекламі та на сайтах, чого раніше не робилося, що повинно оздоровити фінансовий ринок. Посилюється й фінансова відповідальність за порушення цього закону, оскільки ним передбачені нові штрафи для установ, які порушують права споживачів. Найбільша санкція вводиться за підвищення процентної ставки фінансовою установою в односторонньому порядку та без попередження споживачів. За кожен випадок такого порушення установа повинна буде сплатити від 500 до 800 неоподаткованих мінімумів доходів

громадян. Крім того, передбачені санкції й за те, що фінансова установа не надала споживачеві повну інформацію про фінансову послугу, не надала примірник договору, уклала договір не в письмовій формі, або не повідомила про відхилення зобов'язань за договором.

Розроблена урядом України і представлена в Лозанні (Швейцарія) в 2022 р. програма відбудови нашої країни на суму 750 млрд дол США повинна заохотити іноземних інвесторів вкладати кошти в українські цінні папери та інші фінансові активи після закінчення війни з Росією. Разом з тим, цій програмі поки чітко не визначені фінансові джерела її виконання. ЄС, МВФ, США, Велика Британія та інші інвестори обіцяють допомогти, але поки не розроблений конкретний механізм такої фінансової допомоги. Надія України на отримання заморожених активів Центрального банку Росії (ЦБР) в зарубіжних країнах (приблизно 350 млрд дол) поки виглядає примарною, оскільки існує дуже складний порядок їх конфіскації кожною країною. І не кожна з них піде на жорстку конфронтацію з Росією в інтересах України щодо заморожених активів ЦБР.

7.2. Методологічний аналіз впливу токсичних активів та кредитів на стан фінансового ринку.

Проблемою у розвитку фінансового ринку у більшості країн світу та в Україні зокрема є поширення токсичних активів і кредитів в останні десятиліття, що ставить під сумнів досягнення поставлених завдань щодо забезпечення безпеки їх фінансових ринків. Термін «токсичний» актив був введений в ужиток під час фінансової кризи 2008-2009 рр. і використовується по відношенню до іпотечних цінних паперів, облігацій, забезпечених борговими зобов'язаннями і кредитних дефолтних свопів, які не могли бути продані після того, як вони принесли своїм власникам значні збитки. Розширення практики використання подібних інструментів в останні роки може призвести до дестабілізації світової фінансової системи в найближчі роки, про що свідчить розвиток фінансових систем країн світу у першому десятиріччі XXI століття. Однією з головних причин світової економічної кризи 2008-2009 рр. стала заборгованість всіх видів, зокрема й за іпотечними кредитами. Зокрема, у США заборгованість всіх видів приблизно у 52 разу перевищила обсяг грошової бази. За даними Банку міжнародних розрахунків Базель, Швейцарія) обсяг глобального внутрішнього боргу за 2007 р. виріс на 12,6 % та досяг 51,1 трлн дол США. За цей же період збільшився й на 9 % обсяг заборгованості і в США. Україна за останні десять років накопичила значний державний борг, який не в змозі обслуговувати без перекредитування. Загалом, шахрайство та інсайдерське кредитування разом з двома валютними кризами в Україні призвели до критичного накопичення необслуговуваних кредитів, які на жовтень 2018 р. становили 54,6 % в активах банків, що з подальшою девальвацією може, на думку ряду експертів, призвести нашу країну до

дефолту. Загалом, основною причиною поширення токсичних активів та кредитів в останні десятиліття в світі став відрив фінансового сектору від реального виробництва. Останнє стало можливим в результаті домінування ідеї вільного фінансового ринку та заперечення необхідності його державного регулювання. Світова економічна криза 2008-2009 рр. показала, що подібні ідеї є хибними, але розроблені багатьма країнами відповідні заходи виявилися недостатніми, оскільки за прогнозами багатьох вчених та практиків світ може чекати подібна криза в 2020-2021 рр.

Токсичними кредитами є передусім такі, які направлені на розвиток галузей, пов'язаних з виробництвом викопних енергоносіїв та продукування електроенергії з них, що сприяє потеплінню клімату на планеті та погіршенню стану екологічної ситуації в світі загалом. Тому сьогодні багато провідних фінансових установ світу починають згортати кредитування подібних проєктів. До токсичних кредитів також доцільно віднести й **«субстандартні запозичення»** (тобто, надання кредитних ресурсів клієнтам з пониженим кредитним рейтингом за ставкою, вищу за основну), що негативно впливає на фінансову безпеку окремих країн. Зокрема, надмірне надання субстандартних кредитів, на думку окремих вчених, стало причиною глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр. Токсичними кредитами є й міжнародні кредити, що надаються більш розвинутою країною тій країні, яка має значну зовнішню заборгованість або взагалі знаходиться на межі дефолту, тому змушена брати не завжди вигідні зовнішні кредити, які можуть зашкодити її майбутньому розвитку. Досить часто подібні кредити надає Китай країнам Африки та Азії, що викликає масове незадоволення жителів цих країн. Основна претензія до китайських кредитів у рамках міжнародного проєкту «Шовковий Шлях» полягає в тому, що вони збільшують ризики дефолту у країнах, що розвиваються, з нестабільною економікою. З 68 країн, що активно залучені у даний проєкт, виділяють 23 країни з кредитним рейтингом нижче інвестиційного, а також 8 країн, що знаходяться у зоні найбільшого ризику. Тому ряд країн починає призупиняти або відмовлятися від подібних проєктів. Зокрема, на середину літа 2018 р. ті чи інші причини відміни чи затримки проєктів в рамках «Шовкового шляху» були відмічені в 234 із них. В цьому плані досить складною є й ситуація в Європі, де КНР, враховуючи фінансові проблеми ряду країн, реалізує проєкт «16+1», до якого в 2019 р. приєдналася й Греція. З одного боку, це пов'язано з тим, що китайські кредити є значно дешевшими, а, з другого боку, Китай надає їх під певні політико-економічні умови, що говорить про їх токсичність. Крім того, значною проблемою при отриманні дешевих кредитів від КНР менш розвинутими країнами є отримання значних податкових та екологічних пільг, обов'язковість використання ними китайських працівників та обладнання з КНР, що не дозволяє розвивати власну промислову базу цих країн.

Згідно досліджень експертів, ключовими тенденціями української банківської системи в сучасних умовах є: високий рівень проблемних (токсичних) активів; системне зниження рівня адекватності капіталу; високий рівень валютних ризиків; втрата довіри до банків з боку населення; масовий відтік депозитів; недостатній рівень систем ризик-менеджменту в банках тощо. Для України токсичними кредитами в останні роки, на думку д. е. н., проф. В. Козюка, стали виступати так звані **інсайдерські кредити**, тобто кредити, які надаються банками пов'язаним з ними особам. Ситуація змінилася в кращу сторону у 2015 р., коли відбулося розкриття власників та кінцевих бенефіціарів банків, а також завдячуючи діям НБУ, щодо виявленню пов'язаних з банками осіб. Загалом чим повільніші будуть зміни, орієнтовані на розвиток ринків капіталу та поглиблення корпоративного кредитування в Україні, тим більше банки будуть обмежені у розвитку альтернативних напрямів кредитування. Тому Україні треба орієнтуватися на документи **Групи високого рівня експертів** з питань реформування банківської системи, рекомендації якої були покладені в основу прийнятих Європейською Комісією у січні 2014 р. нормативних документів щодо недопущення можливості банкрутства банків, регулювання тіньового банківського капіталу тощо.

Новим елементом токсичних активів в останні два десятиліття стали **токсичні цінні папери**. До них доцільно віднести такі цінні папери, які не мають реальної цінності («сміттєві» цінні папери), що використовуються передусім для спекулятивних операцій та отримання надприбутків у короткостроковій перспективі. До них передусім відносять похідні (вторинні) цінні папери, або **деривативи**, не забезпечені відповідними активами. Масове використання останніх перед світовою кризою 2008-2009 рр., стало головною причиною цієї кризи. Серед них особливе місце посідає випуск не забезпечених іпотечних цінних паперів, а також депозитарних розписок, які приносять високі доходи. У певній мірі розширенню їх випуску посприяв розвиток так званої **«тіньової банківської системи»**. Суть цієї системи полягає в наступному. Банки або інші організації надають кредити на кшталт іпотечних, потім ці пакети кредитів збирають, а акції в пакетах продають в інвесторам. Якщо інвестори отримують достовірну інформацію про ризики тих фінансових продуктів, які купують, то механізм сек'юритизації можна використовувати, але якщо подібної інформацією інвестор не володіє, це може викликати фінансову кризу, що у певній мірі й посприяло початку кризи 2008-2009 рр. Справа полягала в тому, що пакети кредитів оцінили неправильно почасти через проблеми стимулів, оскільки платники та сек'юритизатори підкупили рейтингові агентства. Складність полягала в тому, що прості сек'юритизовані пакети кредитів стали основою створення нових похідних цінних паперів, які розділили вихідні цінні папери на транші на основі ієрархії ризиків. Відповідно, рейтингові агентства оцінили ці транші як ризиковані, і часто надавали їм

низький рейтинг. Безпечніші транші пакетували і купували з відносно високим рівнем позикових коштів. Придбавали ці активи великі глобальні інституції (пенсійні фонди, благодійні фонди, суверенні фонди добробуту), які не розуміли ризику подібних цінних паперів (вони поклалися на оцінки рейтингових агентств), але їх приваблював прибуток. Кризовим наслідком такої недбалості стало значне порушення балансу у найбільших фінансових інституціях, що в кінцевому підсумку й породило кризові явища у світовій фінансовій системі.

Кризи іпотечного ринку в Казахстані та в США в 2007 р. стали початком розгортання світової фінансової кризи в 2008-2009 рр., що вимагає пошуку відповідних запобіжників проти масового використання деривативів на майбутнє. Досвід з цього питання Банку Канади показує, що центральний банківський регулятор повинен не допускати на ринок не забезпечених цінних паперів з високою дохідністю. Це й дозволило фінансовому ринку Канади безболісно пройти кризу 2008-2009 рр. Тому цей досвід групою G20 рекомендують взяти на озброєння для всіх регуляторів фінансового ринку. Це стосується й України, хоча фінансовий ринок нашої країни поки знаходиться на початковому етапі розвитку. Зокрема, у США у 2010 р. був прийнятий акт **Додда-Франка** щодо реформування фінансового сектора та захисту споживачів і створений додатковий орган з регулювання фінансів – Рада з нагляду за фінансовою стабільністю. У 2013 р. ЄС запровадив європейський ринок регулювання інфраструктури, створений для регулювання обігу на ринку позабіржових деривативів та ряду інших видів діяльності. Водночас ці та інші регулятивні документи не в повній мірі вирішили вказані проблеми на ринку цінних паперів. Тому експерти попереджують, що за 2008-2018 рр. склалися дуже вигідні умови для стрімкого розвитку світового ринку цінних паперів, що може призвести до фінансової кризи у наступні роки. Зокрема, у вказаний період німецький фондовий індекс DAX від падіння в березні 2009 р. підскочив у 2018 р. більш ніж утричі, а американський Dow Jones зріс за цей період у п'ять разів.

Банківську систему України в останні роки характеризує домінування державних банків, що, крім всього іншого, призвело до існування високого рівня проблемних боргів у ній. Ці борги, на наш погляд, також доцільно віднести до токсичних кредитів, які можуть дестабілізувати фінансову систему України. Враховуючи надмірно високий рівень таких боргів, можна стверджувати, що українські державні банки поки не виконують стабілізаційної функції. Все це вимагає проведення «роздержавлення» банківської системи України, направленої на суттєве зменшення у ній частки державних банків, які поки фокусують у себе більше 50 % активів всіх банків нашої країни, а також подальшої лібералізації банківської системи. З початку лютого 2019 р. почав діяти Закон України «Про валюту та валютні операції», відповідно до якого

банкам делеговано можливість самостійно визначати систему заходів валютного нагляду, який може базуватися на використанні різних критеріїв, що дозволить посилити контроль за використанням токсичних активів. Згідно вказаного закону дозволена репатріація дивідендів у іноземній валюті за 2018 р., а сума репатріації дивідендів збільшена з 7 млн до 12 млн євро в місяць. Водночас, бізнесу вже не потрібно буде резервувати кошти в гривні для покупки валюти за один день до проведення подібної операції. Крім того, збільшено терміни розрахунків з 180 до 365 днів за зовнішньоекономічними контрактами, а операції за експортно-імпортними контрактами на суму менш ніж 150 тис. грн відтепер не вимагатимуть валютного нагляду. Також відмінено індивідуальні ліцензії на валютні операції, а їх замінено на систему е-лімітів. Фізичні особи тепер можуть обміняти валюту в режимі он-лайн.

7.3. Методологічні особливості розвитку страхового бізнесу в світі та в Україні.

З огляду на доволі ризиковане функціонування будь-якого підприємства і не менш ризиковане проживання кожної людини існує нагальна потреба попереджувати й відшкодовувати збитки, що їх завдають ризиковані обставини. Без цього неможливо забезпечувати безперервність процесу виробництва матеріальних благ, підтримувати належний рівень життя людей. Відповідно, сутність страхового захисту полягає в нагромадженні й витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів з попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних із ними втрат. Для того щоб система заходів із попередження, подолання та відшкодування втрат була реально можливою, необхідно частину валового продукту спрямовувати на створення страхового фонду суспільства. Зауважимо, що сукупний фонд страхового захисту не має зведеного планового чи звітнього оформлення, котре характеризувало б його розмір. Не існує й спеціального органу управління цим фондом. В значній мірі ці проблеми вирішуються за рахунок розвитку страхового бізнесу, який займає важливе місце серед інших видів підприємницької діяльності. Це пояснюється тим, що страхова діяльність належить до найприбутковіших видів світового бізнесу (щорічний світовий обсяг страхових послуг наближається понад 2,5 трлн дол. США).

У більшості країн світу першість за обсягами страхових премій посідає особисте страхування (на дожиття, пенсій, ренти тощо). Проте виплати, пов'язані із втратою життя і здоров'я внаслідок нещасного випадку, становлять менш як 10%. Решта припадає на заощадження. Вони виплачуються з урахуванням інвестиційного доходу в разі дожиття застрахованого до певного віку або події.

Ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків в Україні, але він значно поступається країнам ЄС щодо охоплення населення страховими послугами. Розвиток ефективного страхового ринку України потребує розв'язання проблем, пов'язаних не тільки зі страхуванням життя, а й пенсійним і медичним

страхуванням. Потрібно відзначити, що заходи, спрямовані на прямолінійне регулювання вартості медичних послуг, не завжди дають очікувані результати відносно стримування витрат, наприклад, лікарі можуть компенсувати скорочення своїх гонорарів збільшенням обсягу надаваних послуг, а лікарні у відповідь на скорочення тарифів можуть збільшити кількість пролікованих хворих.

Загальним для більшості європейських країн, якщо говорити про систему соціального страхування, є те, що вона спрямована на ослаблення фінансового тягаря на людину у випадку погіршення її соціальних умов та здоров'я й на те, як охопити більш широкі верстви населення даною системою. Фактично сформовані відносини в системі соціального страхування та охорони здоров'я в різних країнах відрізняються й визначаються національною культурою, політикою, відомчими інтересами. Однак загальною рисою є досить сильний вплив державного сектора на систему соціального страхування та охорони здоров'я в цілому (або забезпечення його фінансування), що дозволяє поширити медичне страхування на поліпшення здоров'я населення, роблячи доступною медичну допомогу для всіх й у той же час гарантуючи оплату всіх витрат, які пов'язані з погіршенням здоров'я людини. Водночас, поки невідомо, як розвиток соціального страхування у нашій країні вплине вересневе (2022 р.) рішення влади про ліквідацію Фонду соціального страхування в Україні та передачу його функцій Пенсійному фонду.

Суттєвим гальмом у розвитку страхової справи в Україні є те, що в країні недостатньо розвинута інфраструктура страхового ринку. Значною перешкодою на шляху активізації діяльності у сфері страхування в Україні є досить низький рівень довіри споживачів до даного виду діяльності. Негативно вплинула на функціонування страхування в Україні війна Росії проти нашої країни, яка розпочалася 24.02.2022 р., яка призвела до припинення діяльності багатьох страхових компаній, насамперед на Сході й Півдні нашої країни.

До економічних причин гальмування страхування в Україні відносять й низьку фінансову спроможність громадян, що ще більше знизилася після 24.02.2022 р. Нею зумовлюється й територія поширення ринку страхування. На сьогодні такими центрами є великі міста зі значними фінансовими ресурсами. Потрібно домогтися розширення страхової сфери й в межах периферії, особливо після закінчення війни з Росією. У зв'язку з цією війною не вдалося провести реформу пенсійного забезпечення, намічену на 2022 р., оскільки Пенсійний фонд України є хронічно дотаційним, а в державному бюджеті вже не вистачає коштів на його дотування.

Аналіз світових тенденцій світового ринку страхування є те, що останнім часом значно посилилася конкуренція між банківським та страховим бізнесом, і переможцями в цій конкурентній боротьбі часто виходять страхові компанії. Наприклад, у Франції за останні 20 років частка особистих заощаджень на банківських рахунках зменшилася з 59 до 15 %, а коштів, інвестованих у страхові активи, зросла з 10 до 45 %. Поширеним компромісним способом вирішення конкурентних суперечностей між страховими та банківськими

установами стало злиття в тій чи іншій формі банківського й страхового бізнесу в єдиний конгломерат, який одночасно забезпечує банківські та страхові послуги. Банки пропонують страхові послуги, а страхові компанії відкривають депозитні та ощадні рахунки; інколи банки створюють дочірні страхові структури, а страхові компанії беруть участь у банківських формуваннях. В окремих країнах дозволяється злиття банків зі страховими компаніями. Крім того, банки часто купують цінні папери і стають власниками істотної частки цінних паперів страхових компаній або, навпаки, страхові компанії стають власниками цінних паперів банків. Нерідко банки та страхові компанії укладають між собою кооперативні угоди і утворюють спільне підприємство, залишаючись при цьому незалежними.

Проблеми розвитку страхування в Україні та шляхи їх вирішення

Проблеми розвитку страхування у нашій країні насамперед пов'язані з непрозорістю діяльності багатьох страхових компаній. Зокрема, на страховому ринку України страховики використовують різні схеми виведення коштів на користь різних комерсантів, у тому числі нерезидентів. Лише за 2014-2015 роки страховими компаніями було придбано акцій господарюючих суб'єктів на суму 13 млрд. гривень, що становило 40 відсотків від усіх коштів, залучених у страхувальників. До того ж нерідко купуються цінні папери, що не мають попиту на фондовому ринку. Також масово не виконуються вимоги законодавства під час укладення договорів страхування, що в подальшому може призвести до відмови у виплаті страхових відшкодування.

Крім того, на страховому ринку України, за оцінкою експертів, з'явилися окремі галузі в яких рівень недовіри до страхових компаній досяг кризової відмітки (сільське господарство, зарубіжний туризм, автотранспорт тощо). Від витіснення з ринку багато страхових компаній рятує лише відсутність повної інформації про кількість скарг на їхню роботу. За даними Центру Разумкова страховим компаніям не довіряє близько 80 % громадян України. Це спричинено тим, що на українському страховому ринку державою не створено надійного механізму захисту інтересів страхувальників. Надія на певне поліпшення ситуації була пов'язана з діяльністю спеціального органу – Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (Нацкомфінпослуг), але вона не виправдалася. Тому цей орган був розформований, а його функції були передані НБУ та Національній комісії з регулювання фінансового ринку та цінних паперів.

Невідкладним є питання про розробку страхового кодексу, що дало б можливість посилити відповідальність за фіктивне банкрутство.

Зростання попиту на страхові послуги, активна державна підтримка страхування, розвиток інфраструктури ринку страхування сприятиме підвищенню інвестиційного потенціалу страхового ринку України та підвищення рівня його безпеки. Про індикатори безпеки страхового ринку держави можна довідатися з таблиці 7.2.

Таблиця 7.2.

Основні індикатори безпеки страхового ринку держави*

Назва індикатора	Показник
Показник проникнення страхування (або – страхові премії до ВВП)	8-12 % від ВВП
Показник щільності страхування (страхові премії на одну особу, в дол. США)	Не менше 140 дол. США
Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, в %	Не менше 30 %
Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, в %	Не більше 25 %
Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентам, у загальному їх обсязі	Не більше 30 %

*Складено автором.

Всі дослідники страхування в Україні відмічають, що суттєвою проблемою розвитку страхового ринку в Україні є значна недовіра населення та бізнесу до діяльності страхових компаній. Відповідно, вони не можуть залучити належні кошти для підвищення ефективності своєї діяльності. Тому державі важливо, з одного боку, стимулювати розвиток різних видів страхування в Україні, а, з другого боку, посилити контроль за діяльністю страхових компаній, щоб вони не порушували закон.

Проблемою є й те, що у законодавчій базі України не встановлено мінімального розміру та особливостей формування гарантійного фонду страховика на відміну від країн Європейського Союзу. Так, директивами ЄС з метою запобігання зниженню платоспроможності страхових організацій вимагається створення мінімального гарантійного фонду в розмірі не менше ніж 1/3 маржі платоспроможності. У свою чергу, величина мінімального гарантійного фонду не повинна бути нижчою від суми такого фонду, встановленого для певного виду страхування. Згідно із Законом України «Про страхування» страховиками за рахунок нерозподіленого прибутку можуть створювати вільні резерви, які є часткою власних коштів страховика й резервуються з метою забезпечення платоспроможності страховика відповідно до прийнятої методики здійснення страхової діяльності. Таким чином, гарантійний фонд разом із вільними резервами є ще одним джерелом підтримання належного рівня платоспроможності страховиків, тому для її забезпечення доцільно створити на рівні вітчизняної законодавчої бази мінімальний гарантійний фонд страхових організацій, хоча це непросто зробити в умовах війни Росії проти України.

Перспективним напрямком розвитку страхового ринку в Україні повинно стати впровадження довгострокових видів страхування та дотримання норм антимонопольного законодавства.

7.4. Особливості функціонування та проблеми у діяльності Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Важливе місце у регулюванні фінансового ринку України відіграє Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР). Вона є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України та підзвітним Верховній Раді України. Метою діяльності НКЦПФР є створення шляхом своїх регуляторних і наглядових функцій умов для належного та ефективного функціонування ринку цінних паперів, забезпечення грошовим капіталом потреб економіки країни шляхом створення механізму акумулювання, розподілу та перерозподілу фондів коштів від особи, що володіє вільним інвестиційним ресурсом, до особи, якій необхідні такі кошти для розвитку. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку також регулює діяльність фондових бірж в Україні. Реєстр всіх бірж України міститься у Реєстрі ліцензованих учасників фондового ринку, що ведеться НКЦПФР.

Водночас, НКЦПФР не завжди вдається ефективно регулювати фондовий ринок України, не допускаючи на нього недобросовісних інвесторів та учасників. Досить часто подібних ділків відслідковують та карають правоохоронні органи, а не НКЦПФР. У значній мірі це пов'язано з недостатнім визначенням її правового статусу та періодичних змін в механізмі її функціонування, а також корупцією в її структурах. У певній мірі це пов'язано з тим, що в Україні склалася змішана модель фондового ринку, на якому на рівні з банками діють небанківські компанії. Діяльність останніх, як показує практика України, вимагає посиленого регулювання, так як багато з них допускають порушення у своїй діяльності, в тому числі корупційні діяння. Водночас, треба враховувати світові тенденції у розвитку ринку фінансових послуг, яким не завжди відповідає законодавча база функціонування НКЦПФР. Серед них: суттєве посилення ролі небанківських фінансових інститутів, до яких належать страхові компанії, інвестиційні фонди, фонди, що спеціалізуються на операціях з цінними паперами, недержавні пенсійні фонди тощо. Іншою, не менш важливою тенденцією, є розширення сфери діяльності фінансових корпорацій.

Поки дуже складною проблемою є низька інвестиційна привабливість України для зарубіжних інвесторів, що свідчить й про недопрацювання НКЦПФР щодо регулювання ринку цінних паперів. Зокрема, на кінець 2019 р., за оцінками міжнародних експертів, нашу країну відносили до країн з найбільшим ризиком для зарубіжних інвестицій. Причому, зарубіжні інвестори на перше місце ставили не військові дії на території України, а корупцію. Все

це вимагає пошуків компромісних варіантів насамперед для вирішення проблеми припинення бойових дій на Сході та Півдні нашої країни, але з дотриманням національних інтересів України, та належної боротьби з корупцією. Загалом, участь іноземного інвестора у вітчизняному промисловому капіталі набуває позитивної тенденції як у виробничій, так і фінансовій сфері. Водночас на державну владу накладаються зобов'язання щодо забезпечення належної фінансової безпеки за умов експансіоністської політики окремих іноземних держав щодо стратегічних об'єктів в Україні.

Загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів, зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку у січні-грудні 2021 року, становив 112,39 млрд грн, що менше на 1,01 млрд грн порівняно з відповідним періодом 2020 року (113,40 млрд грн). Протягом січня-грудня 2021 року Комісією зареєстровано 86 випусків акцій на суму 42,88 млрд грн (таблиця 7.3.). Порівняно з аналогічним періодом 2020 року обсяг зареєстрованих випусків акцій збільшився на 9,90 млрд грн.

Таблиця 7.3.

Обсяг та кількість випусків акцій, зареєстрованих Комісією протягом січня-грудня 2021 року

Період	Обсяг випуску акцій, млн грн	Кількість випусків, шт
Січень	124,96	5
Лютий	2 252,71	7
Березень	1 883,98	3
Квітень	146,96	4
Травень	4 357,27	4
Червень	1 087,10	12
Липень	2 437,60	9
Серпень	2 067,68	5
Вересень	3 244,52	11
Жовтень	20 734,22	8
Листопад	2 390,87	7
Грудень	2 156,41	11
Усього	42 884,28	86

В середині жовтня 2019 р. Президентом України підписано так званий закон про «спліт», згідно якого запроваджуються міжнародні стандарти регулювання та нагляду у небанківському фінансовому секторі, до якого відносяться й страхові компанії. Закон, зокрема, передбачає передачу частини повноважень Національної комісії, що здійснювала державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг до **Національної комісії з ринків цінних паперів та фондового ринку**. Ці повноваження стосуються регулювання та нагляду у системі накопичувального пенсійного страхування, регулювання та нагляду за функціонуванням фінансово-кредитних механізмів і управління майном при будівлі житла та операцій з нерухомістю. Загалом, НКЦПФР отримає контроль над недержавними пенсійними фондами, емітентами

іпотечних сертифікатів, фондами фінансування будівництва/операцій з нерухомістю, довірчими товариствами. Інші повноваження Національної комісії, що здійснювала державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, передані до Національного банку України. Також передбачено скасування Закону України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» та Декрету Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» з метою зменшення надмірного регулювання бізнесу.

Для боротьби з корупцією у своїй сфері відповідальності НКЦПФР співпрацює з особами, які добросовісно повідомляють про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції». Відповідно, особи, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції, перебувають під захистом держави. Водночас, проблемою є те, що заявник, подаючи повне повідомлення про корупціонера, зобов'язаний надати певну інформацію про себе, що відлякує багатьох свідомих українських громадян від подібної діяльності.

Контрольні запитання.

1. Дайте визначення безпеки фінансового ринку держави.
2. Які основні індикатори безпеки фондового ринку держави ви можете назвати?
3. Чому багато людей не хоче страхувати своє життя і майно?
4. Які існують форми страхування в Україні?
5. Які види страхування в Україні є перспективними у нашій країні?
6. Як треба реформувати соціальне страхування, щоб підприємства не використовували тіньові схеми при виплаті заробітної плати?
7. Які проблеми державного регулювання розвитку страхового ринку в Україні Ви знаєте і які можливості їх вирішення існують?
8. Що із досвіду країн ЄС можна використати в Україні для вирішення проблем ринку страхування?

Тема 8. Методологія аналізу впливу поведінкових чинників на фінансові рішення суб'єктів фінансового ринку.

8.1. Методологія аналізу причин недовіри фізичних та юридичних осіб до структур фінансового ринку та їх виходу в тіньову економіку.

8.2. Визначення суб'єктів поведінкових фінансів та їх ролі у підвищенні ефективності фінансового ринку

8.3. Методологічні основи стратегії усунення втрат від поведінкових чинників у фінансових рішеннях громадян і юридичних осіб.

8.4. Необхідність підвищення ефективності заходів щодо рівня фінансової грамотності громадян.

Контрольні запитання.

8.1. Методологія аналізу причин недовіри фізичних та юридичних осіб до структур фінансового ринку та їх виходу в тіньову економіку.

Поведінкові фінанси - це відносно новий напрям фінансової теорії, який прагне пояснити особливості прийняття фінансових рішень окремими людьми чи їх групами. Двигуном розвитку поведінкових фінансів служить неспроможність неокласичної теорії очікуваної корисності у рамках гіпотези ефективного ринку пояснити ряд аномалій, що виникають на фінансових ринках внаслідок прийняття ірраціональних рішень економічними суб'єктами, передусім окремими громадянами. Досить часто останні попадають на гачок різного роду фінансових шахраїв, які обіцяють надприбутки від вкладення коштів у ті чи інші фінансові проекти, які насправді є так званими фінансовими пірамідами.

До 2008 року фінансовий сектор України розвивався динамічно. Пройшовши в 1991 - 2001 роках шлях початкового формування, українська фінансова система в період економічного зростання 2000-х стала одним із найпривабливіших фінансових ринків Східної Європи. Політичні зміни в країні, а також привабливі економічні перспективи зумовили приплив міжнародних інвестицій та зростання у фінансової системи України банків і фінансових груп світового рівня. Водночас розвиток українського фінансового ринку мав дискретний та непропорційний характер. Випереджаючими темпами зростала банківська система, емісійна діяльність на ринку акцій, корпоративних облігацій, а також підвищувалися обсяги випусків цінних паперів інститутів спільного інвестування. Разом з тим розвиток небанківського фінансового ринку в цей період було ускладнено відсутністю ефективного законодавства, систем регулювання та пруденційного нагляду. Така ситуація створювала реальну загрозу виникнення «фінансових пірамід», стримувала розвиток ринку фінансових послуг та призводило до поглиблення кризи недовіри до фінансового ринку в цілому. Доступ до відносно дешевих зовнішніх ресурсів, бурхливе зростання обсягів кредитування, у тому числі в іноземній валюті, та прагнення банків до збільшення їх ринкової частки призводили до прийняття додаткових ризиків і створення дисбалансів. Одночасно слабкі кредитні стандарти банків разом із низьким рівнем фінансової грамотності населення в умовах стабільного курсу національної валюти та відсутності обмежень на кредитування в іноземній валюті спричинили прийняття домогосподарствами валютних ризиків, якими вони не мали змоги управляти.

Накопичення дисбалансів призвело до чи не найбільших втрат як в економіці, так і у фінансовому ринку України під час глобальної кризи 2008 - 2009 років. Унаслідок падіння курсу гривні з 5 до більше ніж 8 грн. за 1 дол. США значно зросли неплатежі за кредитами в іноземній валюті, зменшилася вартість капіталу банків, що створило тиск на коефіцієнт достатності капіталу. Перед банківським сектором постала проблема ліквідності: близько 90 % банків призупинили кредитування, було введено заборону на дострокове зняття депозитів. Усе це супроводжувалося негативними тенденціями й у реальній економіці: у 2009 році реальний ВВП знизився на 15 %, реальний наявний дохід населення - на 10 %, а рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) підвищився до 9,6 %, вартість нерухомості (у доларовому еквіваленті) почала стрімко знижуватися. У цих умовах прибутковість

банківського ринку суттєво погіршилася - збитки банківської системи у 2009 році становили 38,5 млрд. грн. У цей період загальні активи небанківського фінансового ринку зростали. Серед чинників, які надали позитивного впливу на небанківський фінансовий сектор, можна виділити зростання активів інститутів спільного інвестування та підвищення ринкової вартості фінансових інструментів, зокрема тих, які утримувалися страховими компаніями і недержавними пенсійними фондами.

У 2010 - 2013 рр. фінансова система стала відновлюватися: середньорічні темпи зростання банківських кредитів становили 6 %, а депозитів - 19 %, водночас кредитування небанківськими фінансовими установами набуло особливо активного розвитку - обсяг кредитів наданих кредитними установами за цей період збільшився у 2,2 рази, ломбардами - 2,6 рази, фінансовими компаніями - 18 разів. Фінансові показники банківського ринку в цей період були помірними, зокрема після трьох років збитковості банківська система стала прибутковою лише у 2012 році, але показник рентабельності капіталу залишався на низькому рівні. У небанківському фінансовому ринку відбувалося відновлення динамічного зростання активів, частка яких досягла 18 % фінансового ринку. Загальний обсяг активів становив 386,6 млрд. грн. на кінець 2013 року.

У 2014 році перед українською фінансовою системою постали нові виклики. Внутрішні та зовнішні шоки, захоплення Росією Криму, а також ескалація конфлікту на сході країни негативно вплинули на розвиток економіки, знизили на довіру та розбалансували фінансові ринки на початку 2015 року. Економічна активність скоротилася. Як наслідок знецінення національної грошової одиниці та зростання адміністративних цін інфляція споживчих цін у 2014 році прискорилося. Так, на кінець 2014 року інфляція досягла 25 відсотків річних, з огляду на те, що гривня втратила майже половину своєї вартості відносно долара США. Такі тенденції призвели до погіршення якості кредитного портфеля, що спричинило необхідність створення значних резервів. У 2014 році відрахування в резерви банками стало визначальним чинником збитковості банківської системи. Українські банки мали коротку відкриту валютну позицію, що наражало їх на валютний ризик. Одночасно клієнти банків також перебували під підвищеним валютним ризиком. Так, станом на кінець 2014 року частка кредитів в іноземній валюті становила майже 50 %. В умовах подальшої девальвації валютний ризик клієнтів, у яких немає джерел надходжень валютної виручки, трансформується в кредитний ризик для банків. Перед банками знову постала проблема нестачі ліквідності. За 2014 рік вплив депозитів у національній валюті становив 56.3 млрд. грн. (13.3 %), а в іноземній - 11.4 млрд. дол. (37 %), причому у 2014 році ця тенденція була більш тривалою, ніж під час попередньої кризи.

Ринок фінансових послуг залишався дуже фрагментарним з низькою капіталізацією через нестабільні умови ведення бізнесу, незахищеність права власності та низький рівень корпоративного управління. Крім того, провокували недовіру та стримували подальший розвиток фінансового ринку наступні чинники: недосконалість ефективного механізму захисту прав споживачів та кредиторів; низький рівень розвитку інституційних інвесторів; обмеженість фінансових інструментів; складність процедур реструктуризації;

необізнаність роздрібного інвестора; відсутність належних пруденційних вимог та регулювання ринку небанківських фінансових послуг; недосконалість податкового законодавства; обмеження валютного законодавства. У 2016-2019 роках в основному вдалося подолати негативні наслідки спаду економіки та розбалансування фінансового ринку, але пандемія коронакризи у 2020 р. дуже негативно позначилася на фінансовій системі України, як і всього світу.

Для сталого розвитку економіки України необхідний прискорений розвиток фінансового ринку, який все більше залежить від ефективної поведінки на ньому суб'єктів цього ринку, зокрема, фізичних осіб. Суттєвою перешкодою на цьому шляху є поширення тіньової економіки. Вона негативно впливає на всі економічні процеси, а саме сприяє скороченню в структурі бюджету податкових надходжень за рахунок розвитку та вдосконалення різних схем ухилення від сплати податків, що призводить до ускладнення виконання фінансових зобов'язань державою, до зниження рівня фінансової безпеки; зростає корупція в органах державної влади; підвищується рівень криміналізації суспільства через збільшення кількості економічних злочинів; знижуються конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість держави; поширюється відтік вітчизняного капіталу за кордон тощо.

Тіньовий сектор економіки існує в будь-якій країні незалежно від рівня розвитку національної економіки. Проте в одних країнах тіньова економіка перебуває на рівні, що не має суттєвого впливу на економіку (5-12% ВВП), а в інших – згубно впливає на всі соціально-економічні процеси (понад 30% ВВП). Причин існування тіньової економіки багато. Їх можна виокремити в чотири основних групи: фінансово-економічні, соціально-політичні, правові та адміністративні. Рівень тінізації економіки 10–12% від ВВП вважається нормальним, 20% – критичним для легальної економіки, 40% – катастрофічним. Тіньова економіка за допустимого рівня має й позитивний ефект: відкриває нові можливості для зайнятості, причому не тільки тіньової; з'являються інновації, які підвищують суспільний добробут; амортизує потрясіння офіційної економіки, сприяючи стабільності системи загалом. Загалом, тіньова економіка справляє значний негативний вплив на всі соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві. Основними негативними наслідками тіньової економічної діяльності є: нелегальне виробництво офіційно дозволених товарів, ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів у межах офіційної економіки, валютно-фінансові та фондові порушення в межах офіційної економіки тощо.

На сьогодні для економіки нашої країни характерні високий рівень доларизації, готівкових розрахунків та процентних ставок, що є наслідком насамперед непослідовної та неефективної державної економічної політики минулих років. Невідповідність економічної політики економічним реаліям протягом останніх років призвела до накопичення внутрішніх дисбалансів у всіх сферах економіки. Бюджетна підтримка неефективних галузей економіки, невиважена цінова політика щодо енергоносіїв для домогосподарств, утримання штучного фіксованого валютного курсу - усе це спричинило втрату конкурентоспроможності українських виробників, зростання дефіциту рахунку поточних операцій, суттєвий фіскальний дефіцит та нарощування державного боргу.

Для того, щоб досягти активного зростання в середньостроковому періоді, країні необхідно рішуче просуватися шляхом зміцнення макроекономічної та фінансової стабільності, а також запровадження широкомасштабних та амбіційних структурних реформ, які б забезпечили поліпшення бізнес-клімату, залучення більшого притоку інвестицій та підвищили конкурентоспроможність України. Здійснення ефективної монетарної та фінансової політики допоможе пригальмувати інфляційні очікування, а впровадження глибоких і комплексних фінансових та економічних реформ, які вирішать вкорінені проблеми, що занадто довго обтяжують перспективи розвитку країни, забезпечать повернення довіри до фінансового ринку та відновлять доступ до ринків капіталів для державного та приватного секторів, що зробить Україну привабливим об'єктом для інвестицій і поліпшить перспективи країни на середньостроковий період.

8.2.Визначення суб'єктів поведінкових фінансів та їх ролі у підвищенні ефективності фінансового ринку

Сутність поведінкових фінансів розкривається через фінансові відносини – між організаціями та між ними і громадянами, між громадянами безпосередньо з приводу інвестування, залучення та перерозподілу фінансових ресурсів відповідно до економічних потреб зацікавлених сторін. Відповідно, суб'єктами поведінкових фінансів є домогосподарства, корпорації і держава. Домогосподарства та корпорації як учасники ринку можуть бути резидентами і нерезидентами, інституційними, індивідуальними. Класифікація суб'єктів поведінкових фінансів також доповнюється їхнім визначенням як масових і обраних клієнтів (або VIP-клієнтів). Поведінкові фінанси завжди сфокусовані на конкретних особах-індивідуумах (які діють у власних чи інших інтересах) і отже не можуть бути знеособленими, – навіть якщо центр прийняття рішення невідомий чи постійно зміщується. Ю. Ольсевич називає людську поведінку "джерелом фундаментальної невизначеності», а О. Дж. Говтань та А. Мансуров наголошують, що системний ризик обумовлюється економічними мотивами та ринковими настроями.

Поведінкові фінанси в контексті їх впливу на фінансову поведінку домогосподарств давно перебувають у полі зору зарубіжних вчених і керівників урядів розвинених країн світу, оскільки соціально-психологічні чинники людської діяльності сприяють більш точному дослідженню основних мотивів поведінки населення, зокрема, у фінансовій сфері. Щодо практичної значимості поведінкових фінансів, то варто зауважити, що їх вивчення дає змогу оцінювати та прогнозувати інвестиційні уподобання як інституційних інвесторів (фінансових установ – професійних учасників ринку), так і безпосередньо інвестиційні настрої домогосподарств (непрофесійних, проте потенційно масових інвесторів), оскільки при цьому оцінюється рівень економічної освіти, фінансової культури, грамотності та обізнаності громадян.

Функціонування фінансового ринку, використання інвестиційно-кредитних інструментів розміщення/залучення капіталу значною мірою залежать від поведінки людей, їхніх уподобань і прагнень. Ринкові зміни часто мають не об'єктивні, а суб'єктивні причинно-наслідкові характеристики. Мотиви вибору фінансових альтернатив, інтермедіація (користування посередницькими послугами) чи дезінтермедіація (відмова від таких послуг) визначаються

економічними інтересами ринкових контрагентів. Практична значимість поведінкових фінансів полягає в тому, що їхнє вивчення дає змогу оцінювати і прогнозувати інвестиційні уподобання інституційних інвесторів (фінансових установ – професійних учасників ринку) та інвестиційні настрої домогосподарств (непрофесійних, проте потенційно масових інвесторів). При цьому оцінюється і рівень економічної освіти, фінансової культури і обізнаності громадян. Таким чином, поведінкові фінанси показують залежність економіки від довіри, соціуму і права.

Рівень розвитку поведінкових фінансів проявляється через рівень розвитку фінансового посередництва – діяльності банківських і небанківських інститутів та охоплення послугами спектра їхніх потенційних і наявних клієнтів. У сукупності корпоративних суб'єктів поведінкових фінансів – інституційних фінансових посередників – роль банків провідна, оскільки фінансові системи багатьох країн (і України також) є банкоцентричними. Поширення чи обмеженість користування фінансовими послугами ґрунтується на встановленні і підтримці довірчих відносин між відповідними ринковими суб'єктами. Оскільки фінансові посередницькі інститути вимушені, – з кон'юнктурних і конкурентних міркувань, – формувати свої "образи (імідж) надійності як ринкових структур і нагромаджувати суспільний потенціал довіри", то за таких умов фактор довіри постає базовим атрибутом функціонування економічної і банківської систем. Довіра при цьому формується вже не "як результат іміджу окремого індивідуума, а як колективна оцінка, співвіднесена з уявою відповідної групи суб'єктів ринку". Масове обслуговування клієнтів потребує і масової (колективної, групової), а не вибіркової (індивідуалізованої) довіри.

Виокремлюючи структуру фінансової поведінки домогосподарств, необхідно враховувати, що основними критеріями є: розподіл доходів, споживання та використання коштів із метою задоволення власних поточних потреб. Процвітання держави напряму залежить від стану добробуту її населення. Якщо в країні діє ефективна соціальна підтримка населення, яка сприяє підвищенню соціальних стандартів життя, то і в економіці спостерігатиметься піднесення, і навпаки. На жаль, в Україні впродовж останніх років спостерігається стагнація економіки, зниження рівня добробуту домогосподарств та стандартів життя. Згідно досліджень провідних українських вчених близько 60 % населення України відносить себе до категорії бідних, а за рівнем ВВП на душу населення Україна відноситься до найбідніших країн Європи.

Домогосподарства формують власний бюджет, який складається із сукупної величини доходів, отриманих протягом певного періоду часу. Статті витрат даного бюджету залежать від першочергових потреб, до яких відносять: сплату за житло і всі супутні отримані послуги, їжу, одяг, освіту, транспорт, медицину. Залишок, як правило, розподіляється на два напрями: задоволення другорядних потреб або неочікувані витрати та заощадження. Це потребує планування, прийняття та реалізацію фінансово грамотних рішень, які б сприяли підвищенню рівня життя індивіда, тому питання про необхідність належного рівня освіченості та фінансової грамотності є очевидним та життєво необхідним. Проблемою українських домогосподарств є те, що значну частину своїх витрат більшість із них витрачає на харчування, оренду і утримання

житла, комунальні витрати та ліки. Останнє в сучасних умовах насамперед характерне для сімей більшості пенсіонерів. Водночас для молодих сімей складною проблемою є оплата орендованого житла.

Джерелами формування сукупних грошових доходів населення виступають доходи, які становлять частину національного доходу країни, адже домогосподарство є безпосереднім учасником суспільного виробництва, зокрема через постачання на ринок факторів виробництва, що дає змогу даному суб'єкту приймати участь у розподілі та перерозподілі національного доходу і претендувати на певну його частку. Тому державі треба активніше втручатися у перерозподіл ВВП на користь домогосподарств, зменшуючи нерівність в країні, яка вже досягла критичних величин. Відповідно, тоді можна очікувати активнішої участі домогосподарств у трансакціях на фінансовому ринку України.

Ринок фінансових послуг – це динамічна сфера вияву поведінкових фінансів шляхом встановлення контактів і реалізації контрактів. За таких умов завжди присутні так звані "ризики партнерства", причому ризики обоюсторонні. Наявність довірчих (трастових) відносин є базовим елементом розвитку поведінкових фінансів і ринку фінансових послуг, – тому що бізнес у сфері фінансового посередництва – це завжди бізнес, пов'язаний з потребами і запитамі людей, де необхідне врахування різних особливостей людської поведінки. Реалізація інвестиційних очікувань в економічному середовищі значною мірою залежить від професіоналізму кадрів посередницьких структур. У регуляторній площині прослідковується поетапний вплив держави на розвиток фінансових ринків, зокрема, банківського сектора і можливості суб'єктів поведінкових фінансів, – від ідеї фінансової лібералізації до більш жорсткого державного регулювання і перебирання ринкових ризиків (шляхом надання гарантій).

Отже, поведінкові фінанси – це досить молода але в той самий час популярна сфера наукових досліджень. Навіть сьогодні немає єдиного підходу до визначення сутності та хронологічних меж даної науки. Поведінкові фінанси є міждисциплінарною наукою, яка поєднує в собі різні методи, прийоми і теорії соціальних наук та наук про бізнес.

Фінансова поведінка населення є ключовим поняттям у формуванні належного рівня добробуту. Під фінансовою поведінкою домогосподарств розуміємо систему дій, пов'язану з акумулюванням та перерозподілом фінансових ресурсів за допомогою фінансових інструментів із метою задоволення власних потреб. Важливо пам'ятати, що в структурі фінансової поведінки домогосподарств необхідно враховувати критерії раціонального розподілу доходів із метою задоволення власних поточних потреб.

8.3. Методологічні основи стратегії усунення втрат від поведінкових чинників у фінансових рішеннях громадян і юридичних осіб.

Врахування поведінкових факторів прийняття рішення щодо інвестування, підкріплене зарубіжним досвідом практичного використання концепції біхевіористичних фінансів при інвестуванні, може перетворити недостатньо розвинений український фінансовий ринок на потужний майданчик для реалізації інвестиційного потенціалу підприємства-інвестора, менеджери якого зможуть навчитися використовувати поведінкові

упередження інших учасників фінансового ринку задля формування власної успішної інвестиційної стратегії. Найбільш успішними із таких стратегій для українських підприємств реального сектору економіки можуть бути запропоновані нижче (оскільки вони враховують протидію «типовим» поведінковим помилкам інвесторів): протидія натовпу – використання тенденції робити (або вірити в) речі виходячи з того, що багато інших людей роблять це (або вірять в це) (тобто проявляють стадну поведінку на основі групового мислення й групового наслідування), для прийняття кардинально протилежних рішень (стратегія є ризиковою, але потенційно прибутковою); виділення статистичних пріоритетів – ігнорування інформації щодо доступних приватних випадків на користь винятково статистичних даних у сфері зацікавлення; зосередження на альтернативних варіантах – тенденція першочергово розглядати альтернативні сценарії власної інвестиційної поведінки замість того, щоб перевіряти виділені гіпотези виключно шляхом прямого тестування; уніфікація вхідних даних незалежно від емоційного забарвлення повідомлень – використання широкого підходу або опису ситуації чи проблеми замість того, щоб приділяти занадто багато уваги якомусь одному аспекту явища, в тому числі сенсаційним повідомленням; абстрагування від професії – уникнення тенденції висловлювати необґрунтовану симпатію до певного об'єкта інвестування тільки тому, що потенційний інвестор знайомий з ним в силу професійних чи особистісних зацікавлень або діяльність цього об'єкта є дотичною до діяльності самого підприємства; прийняття рішення «з чистого листа» – тобто прийняття рішення на основі абстрагування від попередніх успіхів чи невдач конкретного об'єкта, які можуть передувати кардинальним змінам успішності ціноутворення конкретних активів в силу циклічності ринку (уникнення «помилки гравця» та «ілюзії кореляції»); критика результатів – максимальна об'єктивність та критичність у калькулюванні результуючого показника, тобто уникнення ситуації маніпулювання результатами таким чином, щоб оправдати та підтвердити заздалегідь прогнозовані результати або підтвердити попередньо сформовані стратегії; наближення до середнього значення – превалювання усвідомлення того, що числове відображення ситуації на ринку матиме більш або менш яскраву тенденцію повертатися до середнього значення (у результаті тої ж циклічності ринку), на противагу переконань у тому, що екстраординарні зміни будуть перманентно чи принаймні тривалий час продовжуватися; мінімізація ризику – відраза до крайніх рішень, тобто тенденція уникати екстремальних рішень на користь проміжних (історії про успіхи неочікуваних та необґрунтованих вкладень є гучними, однак статистично незначними у порівнянні з загальною вибіркою таких вкладень, щодо яких інформаційні джерела використовують менш емоційно забарвлені способи інформування, оскільки їх наслідки є відносно передбачуваними і очевидними).

Використання даних стратегій суб'єктами реального сектору української економіки є логічним кроком у формуванні інвестиційної стратегії на ринку, учасники якого поведуться нерационально, оскільки дає можливість протидіяти афективним та когнітивним упередженням під час прийняття фінансових рішень. Водночас, запровадження вказаних стратегій в умовах війни Росії

проти України та післявоєнного відновлення вимагатиме суттєвого покращення фінансової грамотності наших громадян.

8.4. Необхідність підвищення ефективності заходів щодо рівня фінансової грамотності громадян.

Якщо говорити про раціональність/ірраціональність економічного мислення і поведінки індивідуумів, то слід зважати на те, що останні в групах і кожен окремо мають свою сформовану шкалу цінностей. Поведінкові фінанси ґрунтуються на платформі самоменеджменту (для фізичних осіб) та поєднані з останнім на основі дотримання рестрикційних норм регуляторних актів (для юридичних осіб). Тому важливо розробити таку систему фінансової освіти громадян, яка була б направлена на максимальну реалізацію їх інтересів при інвестуванні на фінансовому ринку, але при цьому не суперечила загальнолюдським цінностям.

Прогресивний розвиток сучасної економіки стає неможливим без фінансово освічених громадян – повноцінних учасників фінансового ринку. Із цією метою десятиліттями в низці країн проводяться різноманітні освітні заходи, основною метою яких є формування покоління людей, які вміють раціонально розпоряджатися власними фінансами, вдало використовувати інструменти заощадження, виступати відповідальними споживачами товарів і послуг. Саме такі громадяни виступають основою стабільності і процвітання будь-якої держави світу. В Україні рівень фінансової грамотності населення знаходиться на дуже низькому рівні. Населення не лише не знає як користуватися фінансовими інструментами, а й має низьку довіру до фінансової системи та її інститутів.

Сьогодні провідні країни світу, зокрема США, Великобританія, Канада, Нідерланди, Австралія, Нова Зеландія, спрямовують багато зусиль на підвищення фінансової грамотності населення. Найкращі практики об'єднуються під егідою потужних міжнародних організацій: Світового Банку, Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та ін. Так, у 2003 р. ОЕСР запровадила міждержавний проект, спрямований на покращення стандартів фінансової грамотності шляхом розробки універсальних принципів фінансової грамотності.

Окрім того, у багатьох розвинених країнах підвищення фінансової грамотності є елементом державної політики. Рішенням завдань в цьому напрямку займаються спеціальні державні відомства або організації, що фінансуються державою. В Україні просування шляхів до фінансової грамотності знаходиться в початковій стадії, що потребує дієвої системи просування та розповсюдження фінансової грамотності населення та реалізації інформаційно-освітніх програм.

Формування фінансово грамотної особистості визначається як процес, в результаті якого отримані фінансові знання призводять до змін в фінансовій поведінці населення, які дозволяють приймати більш ефективні та зважені фінансові рішення, які призведуть до збільшення їхнього власного фінансового капіталу. Беручи до уваги позитивний зарубіжний досвід та сучасні вітчизняні реалії, вважаємо, що для підвищення рівня фінансової грамотності наших співвітчизників необхідно більш активно використовувати засоби масової інформації, Інтернет, можливості дистанційного управління. У цьому контексті

доцільним є створення державного освітнього каналу, якість трансляції програм якого забезпечуватиметься шляхом залучення провідних науково-дослідних і освітніх центрів, відомих спеціалістів у сфері фінансів. Велику роль також може відіграти створення «гарячої» лінії для консультування громадян з актуальних питань фінансового законодавства, організації та ведення власного бізнесу, оподаткування тощо.

Контрольні запитання.

1. В чому полягають причини існування тіньової економіки в Україні?
2. Як впливає тіньова економіка на ефективність фінансових рішень громадян та суб'єктів господарювання?
3. Чому досить часто фізичні та юридичні особи ведуть себе на фінансовому ринку ірраціонально?
4. В чому полягають причини недовіри фізичних до структур фінансового ринку України?
5. В чому полягають причини недовіри юридичних осіб до структур фінансового ринку України?
6. Які стратегії усунення втрат від поведінкових чинників у фінансових рішеннях громадян і юридичних осіб ви можете назвати?
7. Чому необхідно підвищувати рівень фінансової грамотності громадян України?
8. Яким чином можна підвищити рівень фінансової грамотності громадян України?

Список рекомендованої літератури

Основна література

- Аврамченко К. В., Дешко А. Л., Жаліло Я. А. [та ін.]. Бюджетна політика: прагматичні підходи до стратегічних рішень. Київ: СТ-ДРУК, 2016. 112 с.
- Азаренкова Г., Буряченко А., Жибер Т. Антикорупційна ефективність у публічних закупівлях. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. Харків. 2020. Том 2. № 33. С. 66–73.
- Власюк В. Чим загрожує Україні деіндустріалізація? *Дзеркало тижня*. 2016. 28 трав. С. 7.
- Гетманцев Д. Реформа оподаткування: непрямі податки. *Дзеркало тижня*. 2016. 21 трав. С. 10.
- Жаліло Я., Максюта А. Економічний прагматизм як ліки від бюджетного фетишизму. *Дзеркало тижня*. 2016. 28 трав. С. 6.
- Канцир В. Курс на протекціонізм: чи може локалізація врятувати українських виробників. <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/09/7/664779/>
- Карлін М. І. Суспільні фінанси в умовах демократії: навч. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 228 с.
- Карлін М. І. Податкові системи зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Кондор, 2018. 368 с.
- Карлін М. І. Комплексне забезпечення фінансово-економічної безпеки держави: навч. посіб. Київ: Кондор, 2020. 416 с.

Карлін М. Проблеми і перспективи фіскальної децентралізації в Україні в контексті світового досвіду. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. № 3 (19). 152 с. С. 121-127.

Карлін М. І. Фінансові порушення в реалізації державних закупівель і засоби їх мінімізації. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. № 2 (26). С. 87-93.

Карлін М. І., Кошкіна К. С. Здійснення публічних закупівель в Польщі: досвід для України. *Економічний часопис СХУ*. Луцьк, 2019. № 4 (20). С. 121–127.

Карлін М.І., Проць В.І. Необхідність застосування нових підходів до формування фінансових ресурсів протидії зміни клімату. *Österreichisches Multiscience Journal*. Universitätsstraße 22, 6020 Innsbruck, VOL 2, No 29 (2020), с.10-15. (Austria) URL : http://aus-journal.com/wp-content/uploads/2020/07/Oster_29-v1.pdf.

Карлін М. І., Проць Н. В., Цимбалюк І. О. та ін. Кліматичні фінанси: кол. монографія; за ред. М. І. Карліна. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 184 с.

Карлін М. І., Стащук О. В., Борисюк О. В. (2021). Фінансові аспекти врахування нових економічних ризиків у діяльності підприємств. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*, 4(39), 376-386. <https://doi.org/10.18371/v4i39/241330/>

Карлін М. І., Цимбалюк І. О., Антонюк Д. А. Проблематика оцінки податкового потенціалу регіону як іманентної складової фіскального простору. *Економіка і суспільство*. Вип. 39. 2022. DOI: 10.32782/2524-0072/2021-31-71.

Карлін М. І., Івашко О. А. Вплив «брудних» грошей на діяльність суб'єктів поведінкових фінансів на ринку фінансових послуг України. *Економіка та суспільство*. 2022, випуск № 41/2022. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1571>

Проць Н. В. Бюджетна система: навч. посібник. Луцьк. Вежа-Друк. 2019. 268 с. Система місцевих платежів в Україні: теорія, історія, перспективи: кол. моногр.; за заг. ред. М. І. Карліна, І. О. Цимбалюк. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 188 с.

Соколовська А. М. Концепція ліберальної податкової реформи: доцільність і можливість реалізації в Україні. *Фінанси України*. 2016. № 12. С. 12–31.

Танклевська Н.С., Руснак А.В., Карнаушенко А.С. Перспективи державного регулювання розвитку біржового ринку в Україні. *Агросвіт*. 2018. 7. с. 3-7.

Третякова О. В., Харабара В. М., Грешко Р. І. Фондовий ринок України: особливості функціонування в сучасних умовах. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 103–107.

38.Чернявський А. Фондовий ринок України: актуальні проблеми становлення і підвищення ефективності *Персонал*. 2014. № 3/4. С. 118–124

Додаткова література

Про внесення змін до Податкового Кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон від 28.12.2014 р. № 71-VIII // Офіційний вісник України. 2015. № 3. (16.01.2015). Ст. 46.

Про внесення змін до Податкового Кодексу України щодо зменшення податкового тиску на платників податків: Закон від 17.05.2015 р. № 655-VIII. URL <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/655-19>.

Про внесення змін до Податкового Кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні: Закон від 21.12.2016 р. № 1797-VIII // Офіційний вісник України. 2017. № 4. (13.01.2017). Ст. 106.

Фефелов О. Тотальне оскарження – стан. *Дзеркало тижня*. 2020. 19 липня. С. 8. Фінанси: навч. посіб.; за ред. М. І. Карліна. Київ: Кондор, 2018. 332 с.

Яременко С. Контроль публічних закупівель. Досвід для України. URL: <https://dozorro.org/blog/kontrol-publichnih-zakupivel-dosvid-polshi-dlya-ukrayini> (дата звернення: 14.10.2019)

Behavioral Finance: Key Concepts, Confirmation and Hindsight Bias [Електронний ресурс]. Investopedia. 2009. <http://www.investopedia.com/>.

Bien W. Zarzadzanie finansami przedsebiorstwa. Warszawa: Difin, 2001. 337 s.

Karlin M., Ivashko O. Reforma decentralizacji na Ukrainie: obecny stan, wyniki, perspektywy. *Studia dualne szansą na wdrażanie innowacji i rozwój gospodarki*; red. naukowa S. Skrzypek-Ahmed. (монографія). Lublin: WSEiI w Lublinie, 2019. S. 153–160.

Karlin M., Protc N., Tsybaliuk I. Features tax reform and mechanism of hiding taxes in Ukraine. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. Т. 1., 24 (2018). 2018. С. 123–130.

Karlin M., Suchek S. Problems and prospects of using ecological financial and credit instruments in the countries of the world and in Ukraine. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. № 2 (22). С. 177-185.

Owsiak S. Finanse publiczne. Teoria i praktyka. Warszawa, WNPWN, 2001. 562 s.

Osiatynski J. Finanse publiczne. Ekonomia i polityka. Warszawa: NPWN. 2006. 310 s.

Status of Pledges and Contributions made to the Green Climate Fund. Pledge Tracker. The Green Climate Fund. 2016. URL: <https://www.greenclimate.fund/documents/20182/24868/Status+of+Pledges+%282016.2.19%29.pdf/71e3e528-170-4dfd-aab0-e4a6f00888b9>.

Індекс ПТФС. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/stock/pfts/>

Інтернет ресурси.

Андрусевич Н. «Одиниця» за докільля: чому Україна провалилася у сфері, де ми вважали себе успішними. URL: <https://euointegration.com.ua/experts/2023/02/7/71556238/>

Антимонопольники позбавили «Інтерпайп» Пінчука права участі в тендерах. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/10/29/666755/>

Балачук І. Поліція спіймала шахраїв: розікрали понад півмільйона доларів Міноборони. URL: <https://pravda.com.ua/news/2022/08/30/7365302/>

Безус В. Гарантії походження енергії: як здобути досвіду європейських партнерів. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/01/31/696548/>

Бігун Н. Як Prozorro адаптується до умов воєнного часу. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2022/10/27/693107/>

Білякевич О. Кому вигідна так звана «реформа» системи юридичних осіб. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/02/7/696800/>

Богдан Т. Рятівне коло й побічні наслідки зовнішнього фінансування України. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/01/30/696492/>

Бойко О. Вуглецеве мито для України в 2023 р. може вбити експорт. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/01/27/696448/>

Винокуров Я. Стали відомі вимоги нової програми МВФ: одна із них – реформування податків. URL: <https://epravda.com.ua/news/2022/12/22/695348/>

Гелетуха Г. Біоенергетика: завдання на 2023 рік. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/01/30/696516/>

Гордійчук Д., Винокуров Я. Суд Лондона розширив всесвітній арешт активів Коломойського та Боголюбова. URL: <https://epravda.com.ua/news/2023/02/02/696622/>

Дянков М. Як запровадження єдиної ставки податку може допомогти у післявоєнній відбудові України? URL: <https://epravda.com.ua/columns/2022/12/26/695426/>

Занюк І. Чому бізнесу вигідно продавати державі через Prozorro Market під час війни. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/02/7/696762/>

Карлін М.І., Проць В.І. Необхідність застосування нових підходів до формування фінансових ресурсів протидії зміни клімату. Österreichisches Multiscience Journal. Universitätsstraße 22, 6020 Innsbruck, VOL 2, No 29 (2020), с.10-15. (Austria) URL : http://aus-journal.com/wp-content/uploads/2020/07/Oster_29-v1.pdf.

Мазуренко А. 30 тисяч для військових: з 1 лютого зміниться порядок виплат. URL: <https://pravda.com.ua/news/2023/01/31/7387300/>

Мірошниченко Б., Гордійчук Д. В Куршевелі добре, але вдома краще. За що у Франції затримали олігарха Жеваго. URL: <https://epravda.com.ua/pudlications/2022/12/28/695547/>

Мигаль М. Український державний борг: світовий досвід для України. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/02/8/696799/>

Осадча Я. «Не робіть на тяп-ляп»: Ляшко закликав медиків лікувати пацієнтів згідно з сучасними протоколами. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2023/01/20/252434/>

Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

Петренко Р. Міноборони закуповує харчі для військових у 2-3 рази дорожче. URL: <https://pravda.com.ua/news/2023/01/21/7385905/>

Про внесення змін до Податкового Кодексу України щодо зменшення податкового тиску на платників податків: Закон від 17.05.2015 р. № 655-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/655-19>.

Рощина О. Шмигаль доручив посилити контроль за закупівлями для армії. URL: <https://pravda.com.ua/news/2023/01/30/7387717/>

Сидоренко С. Подарунок в обмін на реформи: за яких умов Київ отримає гроші від ЄС та США у 2023 р. URL: <https://eurointegration.com.ua/articles/2023/01/16/7154226/>

Україна і план : чому офшори відходять у минуле. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/offshore/2019/10/29/652879>

Ференц А. Чи варто публічним закупівлям під час війни повертатися в конкурентне русло. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2022/05/30/687584/>

Чи стане харчування дітей в школах найкращою інвестицією держави? URL: <https://epravda.com.ua/pudlications/2022/12/22/695261/>

Швабій К. Чому військові сплачують 18 % податку, а підприємці 2 %. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/01/16/6950943/>